

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА і ОБОРОНА

№ 2 (62)

2005

Засновник і видавець:

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА РАЗУМКОВА

Генеральний директор Анатолій Рачок
Головний редактор Людмила Шангіна
Макет Павло Войтенко
Олександр Москаленко
Техніко-комп'ютерна підтримка Антон Балицький

Журнал зареєстровано в Державному
комітеті інформаційної політики України,
свідоцтво KB № 4122

Журнал видається українською
та англійською мовами
Загальний тираж
3800 примірників

Адреса редакції:
01034, м. Київ, вул. Володимирська, 46
офісний центр, 5-й поверх
тел.: (380 44) 201-11-98
факс: (380 44) 201-11-99
e-mail: info@uceps.com.ua
веб-сторінка: <http://www.uceps.org>

При використанні матеріалів
посилання на журнал
«Національна безпека і оборона»
обов'язкове

Редакція може не поділяти точки зору авторів

Фотографії:

УНІАН — обкладинка, стор. 52, 62;
Патриот — стор. 7;
Укрінформ — стор. 8, 21, 26, 46, 48, 64;
Міністерство оборони України — стор. 17;
Експерт Україна — стор. 18, 60;
Photo UA — стор. 27, 54;
NATO — стор. 28;
JFQ — стор. 45;
Євробюлетень — стор. 50.

© Центр Разумкова, 2005

Видання журналу здійснено за фінансового сприяння
Національного Фонду підтримки демократії (США)

З М І С Т

ЗАПАСИ БОЄПРИПАСІВ, СТРІЛЕЦЬКОЇ ЗБРОЇ І ЛЕГКИХ ОЗБРОЄНЬ В УКРАЇНІ: РИЗИКИ ТА ВИКЛИКИ

(Аналітична доповідь Центру Разумкова)	2
1. СТАН СПРАВ	3
2. ПЛАНИ ТА МОЖЛИВОСТІ	20
3. ПОТРЕБИ В РЕСУРСАХ І ДЖЕРЕЛА ЇХ НАДХОДЖЕННЯ	23
4. ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ	29

МІЖНАРОДНІ ДОКУМЕНТИ

КОНВЕНЦИЯ О ЗАПРЕЩЕНИИ ПРИМЕНЕНИЯ, НАКОПЛЕНИЯ ЗАПАСОВ, ПРОИЗВОДСТВА И ПЕРЕДАЧИ ПРОТИВОПЕХОТНЫХ МИН И ОБ ИХ УНИЧТОЖЕНИИ	31
ДОКУМЕНТ ОБСЕ ПРО СТРЕЛЕТЬКУ ЗБРОЮ І ЛЕГКІ ОЗБРОЄННЯ	37
ДОКУМЕНТИ, УЗГОДЖЕНІ НА ПЛЕНАРНОМУ ЗАСІДАННІ З ЕКСПОРТНОГО КОНТРОЛЮ В РАМКАХ ВАССЕНААРСЬКОЇ ДОМОВЛЕНОСТІ	41

СТАТТІ

КОНФЕРЕНЦІЯ ООН З НЕЗАКОННОЇ ТОРГІВЛІ СТРЕЛЕТЬКОЮ ЗБРОЄЮ І ЛЕГКИМИ ОЗБРОЄННЯМИ <i>Пітер Д.ВЕЗЕМАН</i>	44
КОНТРОЛЬ НАД ПОСТАВКАМИ ТА ПРОГРАМИ ЛІКВІДАЦІЇ ОЗБРОЄНЬ <i>Ян ЕНТОНІ, Сибілла БАУЕР</i>	47
МЕЖДУНАРОДНОЕ СОДЕЙСТВИЕ ДЕМИЛИТАРИЗАЦИИ: НЕОБХОДИМОСТЬ АДАПТАЦИИ К НОВЫМ УГРОЗАМ <i>Сергей ГОНЧАРОВ</i>	56
ЗАХОДИ ІЗ ЗАБОРОНИ ПРОТИПІХОТНИХ МІН: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР <i>Віталій ШВЕД</i>	59

Умови отримання журналу — на нашій веб-сторінці:
<http://www.uceps.org/magazine>.

ЗАПАСИ БОЄПРИПАСІВ, СТРІЛЕЦЬКОЇ ЗБРОЇ І ЛЕГКИХ ОЗБРОЄНЬ В УКРАЇНІ: РИЗИКИ ТА ВИКЛИКИ

Центр Разумкова за фінансової та організаційної підтримки Боннського міжнародного центру конверсії (BICC, Німеччина) здійснив дослідження проблеми утилізації запасів застарілих боєприпасів, стрілецької зброї і легких озброєнь (СЗЛО) в Україні*. Стан справ, можливості, ресурсні потреби та перспективи розв'язання цієї проблеми досліджені власними силами та за допомогою міжнародних організацій.

Актуальність дослідження зумовлена ризиками для безпеки України та регіону Центральної і Східної Європи, що походять від запасів застарілих боєприпасів і СЗЛО. Значний обсяг боєприпасів, що залишилися у Збройних Сил України (ЗСУ) після розпаду СРСР, передислокація додаткових обсягів озброєнь і боєприпасів на територію України під час виведення радянських військ з держав колишнього Варшавського договору призвели до нагромадження на арсеналах Міністерства оборони (МО) України величезної кількості морально застарілих і непридатних до бойового застосування боєприпасів, гарантійні терміни збереження яких давно вичерпані. Наявність цих запасів зумовлює загрозу вибухів, що вже не раз призводили до катастрофічних наслідків із загибеллю людей і значною шкодою для довкілля.

Для збереження боєприпасів та охорони об'єктів потрібні великі кошти, що в умовах недостатнього фінансування ЗСУ та складного соціального становища в місцях дислокації об'єктів збереження перетворюється на дедалі гострішу проблему. Через відсутність надійної охорони не виключаються випадки крадіжок та незаконного розповсюдження озброєнь, що може кинути тінь на Україну як джерело потенційної небезпеки.

Щоб досягти рівня продуктивності утилізації, потрібного для розв'язання проблеми надлишкових запасів боєприпасів і СЗЛО, Україні необхідні додаткові потужності та нові технології, що потребує значних коштів. Загальна вартість робіт з утилізації боєприпасів в Україні оцінюється в сотні мільйонів євро.

Результати діяльності попередніх урядів і керівництва МО не можуть вважатися задовільними. Діяльність держави в галузі утилізації боєприпасів має бути більш обґрунтованою, цілеспрямованою і скоординованою. Тим більше, що цього вимагає заява України про готовність почати підготовку до вступу в НАТО.

Аналітична доповідь складається з чотирьох розділів.

- У першому розділі** наводяться оцінки загроз з боку надмірних запасів боєприпасів і СЗЛО та стану справ з їх збереженням та утилізацією, аналізуються результати та недоліки попередніх планів утилізації боєприпасів в Україні.
- У другому розділі** розглядаються існуючі плани та можливості з утилізації боєприпасів і СЗЛО в Україні.
- У третьому розділі** аналізуються проблеми з утилізацією боєприпасів і СЗЛО в Україні та ресурсні потреби для їх розв'язання.
- У четвертому розділі** наводяться висновки та пропозиції із вдосконалення та підвищення результативності процесу утилізації боєприпасів.

* У дослідженні використані аналітичні матеріали українського Центру досліджень армії, конверсії і роззброєння (В.Бадрак, С.Згурець), інформація агентства новин *Defense Express* (М.Сірук). Допомогу у висвітленні окремих проблем утилізації надали: С.Гончаров (Центр оцінки політичних ризиків), О.Мельник (ДК "Укроборонсервіс"), Н.Роговець (Комітет з політики військово-технічного співробітництва та експортного контролю при Президентові України), С.Черноус (Міністерство оборони України), Дж.Грін (Офіс зв'язку НАТО в Україні), С.Понд (Трастовий фонд Партнерства заради миру), Ж.-П.Ров (Економічний департамент НАТО), В.Швед (Український координаційний центр протимінної діяльності).

1. СТАН СПРАВ

Сучасний етап реформування ЗСУ характеризується кардинальним скороченням їх чисельності, парку озброєнь і військової техніки. Завдання ускладнюється тим, що на складах і арсеналах МО все ще зосереджені величезні запаси боєприпасів та озброєнь, що чекають на утилізацію. Наявність цих запасів, обмежені можливості з їх знищення є не просто складним завданням, але й становить виклик для безпеки в національному, регіональному та глобальному масштабі. Від надлишкових запасів боєприпасів і СЗЛО походять загрози екологічних катастроф, тероризму та нелегального розповсюдження зброї.

Стан запасів боєприпасів і СЗЛО, їх утилізації є на сьогодні невтішним. Система управління процесом утилізації є недосконалою, а темпи — не встигають за темпами старіння боєприпасів і СЗЛО, що призводить до постійного зростання обсягів запасів, що потребують знищення. Значної шкоди завдав початковий етап утилізації, коли вона здійснювалася заради вилучення комерційно вигідних складових, із залишенням на складах небезпечних матеріалів, що призвело до подальшого ускладнення проблеми.

1.1 ЗАГРОЗИ БЕЗПЕЦІ

Останніми роками у сфері безпеки спостерігається новий “баланс” викликів. Якщо загальний перелік дестабілізуючих чинників залишається практично незмінним, то акценти в ньому кардинально змістилися. Більшої “ваги” набули загрози, що походять від звичайних озброєнь і боєприпасів. Водночас, для різних об’єктів безпеки ця “вага” є різною. Зокрема, сама по собі кількість звичайних важких озброєнь (танків, артилерії, броньованих машин), якими володіє Україна, навіть за умов що вона набагато перевищує потреби національної оборони (але не перевищує ліміти за Договором про звичайні збройні сили в Європі), вже не розглядається як істотний дестабілізуючий чинник для європейської і глобальної безпеки.

Але, з огляду на можливість потрапляння до рук терористів, надмірні обсяги запасів озброєнь і боєприпасів (особливо за умов низької безпеки їх збереження) можуть становити загрозу як для самої України, так і для міжнародної спільноти. На жаль, проблема утилізації цих запасів, що є для української сторони надзвичайно важливою, трудомісткою і фінансово обтяжливою, розглядалася багатьма на Заході (принаймні до останнього часу) як внутрішня проблема України, яку вона має вирішувати переважно власними силами.

Проте власних сил України для цього відверто не вистачає, що зумовлює необхідність звернення по зовнішню допомогу. Відсутність такої допомоги або її недостатні обсяги можуть сприяти перетворенню проблеми утилізації запасів озброєнь і боєприпасів на реальні загрози (регіональних і транскордонних

екологічних/техногенних катастроф, тероризму, нелегального розповсюдження озброєнь) — як для самої України, так і для міжнародної спільноти.

Загроза екологічних/техногенних катастроф

Загроза від наявності. В Україні сховища з величезними запасами боєприпасів і СЗЛО розташовані поблизу багатьох великих населених пунктів і промислових об’єктів, у т.ч. небезпечних (карта “*Крупні сховища боєприпасів в Україні*”¹, с.4-5). В окремих випадках важко навіть точно визначити обсяги цих запасів. Наприклад, у штольнях на околицях Севастополя на початку Другої світової війни радянське військово командування розмістило тисячі тонн боєприпасів, що дотепер не знищені та використовуються місцевими жителями і кримінальними елементами для отримання вибухівки. Крім того, на складах поблизу Севастополя зберігаються 200 умовних вагонів (у.в.)² боєприпасів часів Другої світової війни. В Одеській області, поблизу міст Ізмаїл, Білгород-Дністровський, Балта, Одеса знаходяться близько 1 500 у.в. застарілих боєприпасів. У Житомирській області поблизу м.Чуднів утилізації чекають близько 330 у.в. артилерійських снарядів, а біля м.Славута Хмельницької області — близько 1 000 у.в. боєприпасів³. Сховища із застарілими боєприпасами розташовані і в багатьох інших областях України: Львівській (Брюховичі), Харківській (Лозова, Балаклея), Запорізькій (Федорівка), Вінницькій (Калинівка, Пирогово), Київській (Ольшаниця) та ін.⁴ Розташування сховищ з боєприпасами та СЗЛО поблизу густонаселених міст і промислових об’єктів загрожує у випадку надзвичайних подій великими катастрофами з непередбачуваними наслідками.

¹ Джерело: Агентство з питань технічного обслуговування та забезпечення НАТО (NATO Maintenance and Supply Agency, NAMSA), станом на червень 2003р.

² Один у.в. дорівнює 60 т боєприпасів.

³ Зятьєв С. Пороховий джин українських земель. — Народна Армія, 10 березня 2004р., с.2.

⁴ Докладніше див.: Мітишов В. Інвентаризація та оцінка. Виступ на Міжнародній конференції “Можливості з утилізації звичайних боєприпасів і озброєнь на прикладах України та Молдови”. Матеріали Міжнародної конференції в Ялті 15-16 листопада 2001р. — Фонд Фрідріха Еберта, Київ, 2002, с.11-23.

[illegible]

БОЄПРИПАСІВ В УКРАЇНІ

ВСЬОГО КРУПНИХ СХОВИЩ БОЄПРИПАСІВ — 37
ЗАГАЛЬНИЙ ТОННАЖ ЗАПАСІВ — 1,333 млн. т

На території України діють чотири атомні електростанції, близько 2 000 хімічно небезпечних об'єктів, на яких зберігається або використовується близько 300 тис. т сильнодіючих отруйних речовин, майже 1 200 об'єктів, на яких зосереджено понад 10 млн. т легкозаймистих речовин. За інформацією Національної академії наук України, у випадку uszkodження одного реактора та викиді лише 10% радіоактивних продуктів за межі санітарно-захисних зон радіаційного забруднення зазнають понад 400 тис. км² території України, в т.ч. понад 5 000 населених пунктів, у яких проживають близько 23 млн. осіб⁵.

Про серйозність загрози техногенної катастрофи нагадали вибухи на складах боєприпасів в Артемівську Донецької області (жовтень 2003р.) та в Новобогданівці під Мелітополем Запорізької області (травень 2004р.). У першому випадку обійшлося без жертв, а збитки склали близько €8 млн. У другому випадку, під Мелітополем, вибухи забрали життя п'яти осіб, а сума збитків складала близько €500 млн. На 275-й базі боєприпасів під Мелітополем зберігалось 4 755 у.в. боєприпасів, що в сумарному тротиловому еквіваленті дорівнює десятку ядерних боєприпасів середньої потужності. Лише zalивний дощ і північний вітер не дали можливості пожежі перекинутися на сховища з реактивними снарядами систем залпового вогню великої дальності. Ці боєприпаси теоретично могли б розлетітися в радіусі 35 км і вразити промислово розвинуте м.Мелітополь, а також Запорізьку атомну електростанцію, розташовані, відповідно, у 25 та 40 км від місця вибуху.

Загроза від методів утилізації. Стурбованість екологів викликають спроби здійснювати утилізацію в Україні у простий і дешевий, але вкрай небезпечний, з екологічної точки зору, спосіб — підривом або спалюванням. Для цього вже визначаються та тестуються великі полігони, розміри й оснащення яких дозволяли б безпечно ліквідувати партії снарядів до 100 т по кілька разів на тиждень. Відомі проекти затоплення застарілих боєприпасів на борту списаних судів, попередньо виведених у район великих глибин Чорного моря⁶. На щастя, поки що проекти затоплення не реалізуються — очевидно, з огляду на історичний досвід, коли після завершення Другої світової війни СРСР і його союзники затопили в Балтійському морі кораблі з німецькими боєприпасами, спорядженими іпритом, які перетворилися на вогнища екологічної катастрофи для балтійських держав. Не відомо, яким чином розчинені у воді десятки тисяч тонн гексогену можуть через тривалий час вплинути на екологію морських глибин.

Велику небезпеку, з екологічної точки зору, становить підрив протипіхотних мін. Підтвердженням цьому є досвід знищення партії заборонених Оттавською конвенцією протипіхотних мін ПФМ у березні-квітні 1999р. на полігоні навчального центру “Десна”. Загалом в Україні вибуховим способом було знищено

понад 100 тис. мін ПФМ-1 (витрати склали близько €120 000). Після вивчення наслідків цих робіт було прийняте рішення про необхідність закритого, екологічно чистого способу утилізації мін⁷.

За попередніми оцінками, екологічні наслідки знищення касет КСФ-1 (міни ПФМ-1) на відкритому повітрі є вкрай небезпечними, насамперед через забруднення довкілля такими токсичними речовинами, як: окис алюмінію, сполука свинцю, залишки рідкої вибухової речовини (ВР), ціанід водню (синильна кислота). Викликають занепокоєння розміри зон забруднення: при спалюванні однієї шухляди з мінами вони складають 0,3-6,7 км, а при спалювання 10 шухляд радіус зони забруднення збільшується до 21,2 км. Припустимий рівень забруднення в межах робочої зони (для більшості видів шкідливих речовин — радіусом 50 м) — при спалюванні в її центрі послідовно по одній шухляді з касетами — був перевищений у 200-500 разів. Таким чином, підрив або знищення мін шляхом відкритого спалювання може призвести до серйозного забруднення атмосфери отруйними газами⁸. Водночас, нескінченно відкладати утилізацію цих мін не можна, оскільки залишається небезпека їх несанкціонованого підриву (наприклад, через пожежу або інші порушення правил збереження) із непередбачуваними наслідками.

Загроза тероризму⁹

Існування великих запасів боєприпасів і СЗЛО є певною “відкладеною пропозицією”, “тимчасово закритим джерелом” підживлення кримінального чорного ринку зброї, попит на якому формують переважно злочинні та екстремістські (терористичні) угруповання та численні індивіди-одинаки, які вдаються до злочинної і терористичної діяльності.

Найбільша загроза сьогодні походить від терористичних актів із застосуванням ядерної, радіологічної, хімічної або біологічної зброї, а також повітряного тероризму. Найбільш ефективними засобами запобігання ядерному, радіологічному, хімічному та біологічному тероризму є: знищення такої зброї, заборона її розробки та передачі, ефективний контроль над розповсюдженням небезпечних технологій і матеріалів, роботами у відповідних галузях.

Але цивільна економіка кожної розвинутої країни виробляє досить радіоактивних відходів (що у строгому розумінні не є ядерними матеріалами) та високотоксичних хімічних речовин. Ці матеріали, за наявності відповідних типів звичайних боєприпасів і засобів доставки, можуть бути використані для виготовлення імпровізованої радіологічної або хімічної зброї, спорядженої, наприклад отруйними речовинами, рідкими або порошкоподібними радіоактивними відходами. Для цього придатні запальні, освітлювальні боєприпаси та засоби їх доставки, ракети всіх типів, системи залпового вогню та боєприпаси до них

⁵ Зятьєв С. Пороховий джін українських земель...

⁶ Гончаров С. Под обстрелом. “Артиллерийское наступление” под Мелитополем: итоги и уроки. — Киевский телеграф, 20 мая 2004г.; <http://www.versii.com.ua/material.php?pid=7234>.

⁷ Матеріали та документи робочої зустрічі представників державних установ і громадських організацій “Оттавська конвенція та її значення для держав, що її підписали”, яка відбулася в Києві 17 травня 2004р.; <http://www.un.kiev.ua/ua/pressroom/pressreleases/78>.

⁸ Там само.

⁹ Багато матеріалів про загрозу потрапляння озброєнь до рук терористів наводиться в Щорічниках СІПРІ 2000-2004рр. Див. статті Я.Ентоні та С.Баєр, а також П.Веземана, розміщені в цьому виданні.

тощо. Як виявляється, загроза для життя і здоров'я самих терористів, що виникає під час кустарного спорядження таких боеприпасів та їх застосування, не є достатнім стримуючим чинником.

Нарешті, сама по собі велика кількість боеприпасів і СЗЛО, що зберігаються на складах, може привабити терористів як ціль для захоплення, підризу або вивезення в потаємне місце для наступного використання, наприклад, в акціях терористів-смертників, диверсій на об'єктах підвищеної небезпеки (з викидом в атмосферу великої кількості радіоактивних або отруйних речовин) або в актах масового терору.

Надзвичайна увага надається зараз переносним зенітно-ракетним комплексам (ПЗРК), що становлять велику загрозу для цивільної авіації, не оснащеної засобами протиракетного захисту¹⁰. Зокрема, саме з причини високої ефективності цього виду зброї українські експерти відзначають підвищену увагу Заходу до проблеми ліквідації надлишків ПЗРК на складах ЗСУ. Коли Україна почала активно шукати можливості залучення іноземних інвесторів до проектів утилізації застарілих боеприпасів і СЗЛО, США заявили про готовність стати головним спонсором проекту ліквідації 1,5 млн. одиниць СЗЛО та 133 тис. т боеприпасів, якщо Україна внесе ПЗРК до списку утилізації¹¹. Безумовно, в цьому бажанні проглядається стурбованість США теоретичною можливістю потрапляння ПЗРК до рук терористів¹².

Для такої стурбованості, на жаль, є всі підстави. Лише за 1978-1997рр., згідно з даними Центрального розвідувального управління (ЦРУ), було здійснено не менше 27 нападів на цивільні літаки із застосуванням ПЗРК. З останніх випадків найбільш відома атака на Boeing 757 авіакомпанії "Israel Airlines", що сталася в районі м.Момбаса (Кенія, Східна Африка) в листопаді 2002р. При цьому, найбільш ефективним шляхом обмеження повітряного тероризму з використанням зенітних засобів у найближчі роки буде ліквідація саме запасів пускових механізмів. Знищення ж запасів самих ракет вважається бажаною, але другорядною метою. Слід також врахувати, що недостатньо підготовлені бойовики або терористи скоріш за все полюватимуть за простими, застарілими з військової точки зору ПЗРК, які значно дешевші новітніх систем і збереження яких (як знятих з озброєння) менш ретельно контролюється.

Іншим різновидом тероризму, що останніми роками має широке застосування практично в усьому світі, є так званий "бомбовий тероризм". Досвід свідчить, що акції "бомбового тероризму" здійснюються за допомогою потужних осколкових боеприпасів спрямованої (якщо жертвою є конкретна особа або невелика група осіб) або неспрямованої дії, а також за допомогою масивних (вагою в десятки та сотні кілограмів, а іноді і тонни) фугасних зарядів, для доставки яких використовуються автомашини, що залишаються завчасно на місці теракту. Для цього можуть бути використані будь-які осколкові, фугасні та комбіновані (осколково-фугасні) боеприпаси, яких в Україні — величезна кількість.

Крім того, великий інтерес для терористів становлять спеціалізовані диверсійні мінно-вибухові засоби. Зокрема, яскравим прикладом використання таких засобів є випадок, що стався 9 травня 2002р. в Каспійську (Дагестан, Росія) під час святкової демонстрації на честь дня Перемоги. Тоді терористичний акт з використанням осколкової міни спрямованої дії (придбаної нелегально в російських військовослужбовців) у поєднанні з фугасом призвів до загибелі 42 осіб і поранення понад 100 осіб. Таких і подібних їм систем в Україні — теж досить, а їх утилізація, напевно, відповідала б інтересам не лише України, але й інших країн.

Загроза нелегального розповсюдження озброєнь

Загроза нелегального розповсюдження озброєнь рівною мірою стосується і боеприпасів, і СЗЛО. Загальною проблемою для України, що потенційно може провокувати спроби нелегальної торгівлі зброєю, є те, що самі по собі величезні кількості боеприпасів і СЗЛО істотно ускладнюють їх якісний облік, для якого просто немає ні засобів, ні людей, ні часу. У 2004р., наприклад, були оголошені дані про відсутність у МО обліку сотень спрямованих на утилізацію ракет, а також про випадки, коли зняті з обліку ракети через багато років знаходили в розташуванні військових частин.

У контексті можливого нелегального розповсюдження (купівлі/продажу) застарілих українських боеприпасів і СЗЛО, крім очевидного і ймовірного попиту на просту у використанні автоматичну стрілецьку зброю типу автоматів і кулеметів Калашникова, актуальним залишається й можливий попит на більш складні та ефективні (особливо для партизанських бойових дій) системи — протипіхотні міни та компактні реактивні системи залпового вогню.

Що стосується протипіхотних мін, то крім причин екологічного характеру, що тривожать насамперед Україну, приводом для занепокоєння є їх високі тактико-технічні характеристики. Потенційно можливий нелегальний експорт цих мін до "гарячих точок"

¹⁰ Ткач В. Вечный бой Давида и Голиафа. Обзор систем защиты летательных аппаратов от переносных зенитных ракетных комплексов. — *Defense Express*, 2005, №3, с.66-72.

¹¹ Див.: США готовы финансировать ликвидацию стрелкового оружия и боеприпасов при условии утилизации ПЗРК. — *Defense Express*, 16 апреля 2004г.; <http://www.defence-ua.com/rus/news/?id=12644>.

¹² Лантан А. Боеприпасная угроза. Масштабы утилизации боеприпасов требуют концентрации усилий государства. — *Экспорт оружия и оборонный комплекс Украины*, 2004, №8-9, с.58-62.

може мати досить драматичні наслідки для місцевого населення¹³. Наприклад, протипіхотна міна ПФМ-1 схожа на “метелика” за наявними на її корпусі крильцями. Касета з вибувним зарядом містить 480 таких “метеликів”. При викиданні з касети вони планують. Один такий “касетник” здатний покрити осколками площу у 8-10 гектарів.

Що ж стосується компактних реактивних систем залпового вогню, то можна констатувати, що в боротьбі світової спільноти проти розповсюдження технологій керованих ракетних озброєнь майже зігнорованим виявився інший аспект ракетної проблеми — розповсюдження світом легких некерованих ракетних озброєнь. У результаті — розповсюдження таких засобів нерегулярних воєнних дій, як легкі ракетні пускові установки систем залпового вогню, стали серйозною проблемою. Як свідчить практика, починаючи з терористичних акцій так званої “Японської Червоної армії” у 1970-і роки та закінчуючи нинішніми подіями в Афганістані, Ізраїлі, Іраку, Лівані та Чечні, моральні, політичні та фінансово-економічні збитки (головним чином опосередковані), викликані “крапковими” ракетними ударами терористичних груп, є дуже великими. Тому величезні запаси ракет для подібних систем (наприклад, до 122-мм установок залпового вогню типу “Град”) нарівні з протипіхотними мінами мають бути віднесені до першочергових цілей утилізації в Україні.

Таку ж логіку, вірогідно, слід застосувати і до досить великого списку зразків СЗЛО, боєприпасів до них, а також інженерних засобів, що могли б мати високий попит у терористів, повстанців та ін. До цього списку мають потрапити багато типів легких мінометів, крупнокаліберних кулеметів, осколкових мін спрямованої дії, протитанкових та автоматичних гранатометів, безвідкатних артилерійських засобів, реактивних вогнеметів, а також прицільних пристроїв і боєприпасів до всіх цих систем. На сьогоднішній день, крім США, істотну зацікавленість у допомозі Україні в ліквідації СЗЛО висловила Велика Британія.

Величезні запаси застарілих боєприпасів і СЗЛО становлять загрозу безпеці як самої України, так і інших держав. Водночас, характер ризиків для України та для інших держав дещо різниться. Для України найбільшу небезпеку сьогодні становлять насамперед екологічні та техногенні наслідки можливих надзвичайних ситуацій на складах із застарілими запасами, тоді як в інтересах інших країн найдоцільніше було б зосередити першочергові зусилля на утилізації тих боєприпасів і СЗЛО, що викликають найбільший інтерес у терористів, злочинних угруповань та незаконних збройних формувань.

1.2 СТАН ЗАПАСІВ БОЄПРИПАСІВ І СЗЛО В УКРАЇНІ

Наявні в Україні запаси зброї і боєприпасів значно перевищують потреби ЗСУ — їх надлишок складає близько 60% загальних обсягів запасів. Стан цих запасів перетворюється на дедалі небезпечніший. За офіційними даними МО України, сьогодні у ЗСУ на 184 об'єктах збереження стратегічних, оперативних і військових запасів знаходиться близько 2,5 млн. т ракет і боєприпасів¹⁴. Середній строк технічної придатності боєприпасів становить близько 12 років, максимальний термін зберігання — 35 років. Останні постачання нових боєприпасів датуються 1989-1990рр., поповнення та оновлення запасів майже не здійснювалися¹⁵.

На складах ЗСУ зберігається велика кількість СЗЛО. Загальні обсяги саме стрілецької зброї, що знаходиться на централізованому збереженні, складають близько 7 млн. одиниць. Надлишкова кількість (що підлягає утилізації) складає 1,5 млн. одиниць — переважно застарілі види стрілецької зброї часів Першої і Другої світових воєн.

Значна частина запасів МО, за винятком невеликої кількості ракет і боєприпасів, закладених на збереження вже в незалежній Україні, у найближчому майбутньому не відповідатимуть вимогам технічної придатності. Близько 60% боєприпасів зберігаються під відкритим небом і постійно зазнають руйнівного атмосферного впливу. До 15% вибухових речовин, що зберігаються на складах, за хімічним складом належать до нестійких хімічних сполук, тобто після закінчення гарантійних термінів збереження їх чутливість до ударів, хімічного та теплового впливу істотно підвищується¹⁶.

Станом на кінець 2004р., з офіційно зазначених 2,5 млн. т боєприпасів, велика частина (близько 1,5 млн. т) віднесені до розряду надлишкових, тобто тих, що потенційно потребують утилізації. З них 340 тис. т вимагають термінової утилізації (таблиця “Перелік боєприпасів і озброєнь, що підлягають утилізації”, с.9-16). Це насамперед ті боєприпаси, що зберігаються ще з часів Першої і Другої світових воєн. У багатьох випадках їх навіть неможливо транспортувати.

¹³ Наприклад, показовим може вважатися досвід Узбекистану. Там в 1990-х роках використали 4 млн. мін, успадкованих від колишнього Туркестанського військового округу СРСР, для мінування південних кордонів проти наркоторговців і контрабандистів. Жодного підтвердження факту ураження контрабандиста не зафіксовано, але на прикордонних мінних полях загинули 64 мирних жителів та 72 були поранені. Див.: Черноус С. Прощай, міна... — Народна Армія, 10 липня 2004р., с.2.

¹⁴ Ідеться про місця централізованого складування — без врахування сховищ боєприпасів при військових частинах. Загалом, за оцінками колишнього першого заступника міністра оборони О.Олійника, “на 220 складах зберігається понад 3 млн. т боєприпасів”. Див.: Частные компании будут выполнять подрядные функции при государственной корпорации по утилизации боеприпасов. — *Defense Express*, 30 июля 2004г.; <http://www.defence-ua.com/rus/news/?id=13859>.

¹⁵ Утилизация боеприпасов по-украински. Итоги и перспективы. — *Defense Express*, 6 октября 2004г.

¹⁶ Під Мелітополем вибухнули чимало тасмниць. — Політика і Культура, 14-20 травня 2004р., с.17-18.

Перелік боєприпасів, що підлягають утилізації
Дані NAMSА, станом на травень-червень 2003р.

№	Калібр, мм	Боєприпаси за типом зброї	Кількість, одиниць	Вага, т	Тип вибухової речовини
Брюховичі, Львівська обл., в/ч А3870					
1	23	зенітна установка ЗУ-23	1 031 885	445,938	гексоген
2	40	гранатомет РПГ-7	58 638	110,847	гексоген
3	73	гранатомет СПГ-9	11 939	48,412	гексоген, тротил
4	73	артилерійська установка 2А28	105 456	383,657	тротил
5	82	міномет БМ-37	7 933	37,983	тротил
6	100	польова гармата зразка 1944р. БС-3	1 089	6,846	гексоген, тротил
7	100	протитанкова гармата Т-12	870	16,830	гексоген, ОКФОЛ
8	120	міномет БМ-38	372	6,114	тротил
9	122	гаубиця Д-30	1 809	51,750	гексоген, тротил
10	125	танкова гармата Д-81	47 075	982,995	гексоген, ОКФОЛ
11	152	гармата зразка 1937р. МЛ-20М	3 669	220,140	гексоген, тротил
12	152	гармата Д-20	5 065	283,585	гексоген, тротил
Броди, Львівська обл., в/ч А3522					
13	100	протитанкова гармата Т-12	6 274	143,200	гексоген, ОКФОЛ
14	122	гаубиця Д-30	14 683	414,820	гексоген, тротил
15	125	танкова гармата Д-81	14 786	478,660	гексоген, ОКФОЛ
Славути, Хмельницька обл., в/ч А3845					
16	5,45	автомат АК-74	2 140 573	7,989	
17	7,62	автомат АКМ	28 250 893	542,519	
18	9	пістолет ПМ	28 972	0,290	
19	12,7	кулемет ДШК	1 923 936	248,035	
20	14,5	кулемет КПВТ	3 059 259	567,028	
21	23	зенітна самохідна установка ЗСУ-23	1 111 553	419,087	гексоген
22	30	гармата 2А42	76 808	63,766	гексоген
23	40	гранатомет РПГ-7	189 521	441,824	ОЛ
24	57	зенітна гармата С-60	6 235	17,458	гексоген
25	73	гармата 2А28	184 821	663,430	тротил
26	73	гранатомет СПГ-9	25 944	112,510	тротил
27	76	гармата зразка 1942р. ЗІС-3	407	2,860	гексоген
28	82	міномет БМ-37	19 660	63,370	тротил
29	85	протитанкова гармата Д-48	150	1,433	гексоген, тротил
30	85	гармата Д-44	11 173	125,721	гексоген, тротил
31	90	броньована машина 2П130	17	0,134	тротил
32	100	польова гармата зразка 1944р. БС-3	11 634	291,840	гексоген, тротил
33	115	танкова гармата У-5ТС	1 054	28,331	гексоген
34	120	міномет ПМ-38	48 168	806,589	тротил
35	122	гаубиця Д-30	33 645	968,067	гексоген, тротил
36	122	броньована машина БМ-21	36 329	2 412,243	гексоген, тротил
37	122	гаубиця зразка 1938р. М-30	14 738	293,946	гексоген, тротил
38	100	танкова гармата Д-10Т	29	0,616	гексоген, тротил
39	100	протитанкова гармата Т-12	12 834	281,075	гексоген, ОКФОЛ
40	125	танкова гармата Д-81	148 724	4 033,585	гексоген, ОКФОЛ
41	132	броньована машина БМ-13	1	0,043	гексоген
42	152	самохідна артилерійська установка 2С5	14 258	797,972	тротил
43	152	гаубиця Д-20	10 660	573,114	гексоген, тротил
44	152	гаубиця зразка 1943р. Д-І	13 048	521,870	гексоген, тротил
45	152	гаубиця зразка 1937р. МЛ-20М	2	0,870	гексоген
46		мінометний постріл	2 011 033	668,863	тротил
47		протитанковий ракетний комплекс	3 633	90,825	тротил, ОКФОЛ
48		снаряд	15 689	28,932	
Новобогданівка, Запорізька обл., в/ч А2895					
49	5,45	автомат АК-74	3 676 957	37,913	
50	7,62	автомат АКМ	16 671 619	305,832	
51	9	пістолет ПМ	87 003	0,87	
52	12,7	кулемет ДШК	593 560	77,609	
53	14,5	кулемет КПВТ	555 330	103,010	
54	20	авіаційна гармата ШВАК	1 477	0,262	
55	23	зенітна самохідна установка ЗСУ-23	1 331 257	236,973	гексоген
56	30	гаубиця 2А42	52 232	20,358	гексоген
57	30	гранатомет АГС-17	773	0,489	гексоген
58	37	зенітна установка зразка 1939р.	3 103	5,660	гексоген
59	40	гранатомет РПГ-7	76 389	138,481	гексоген

№	Калібр, мм	Боеприпаси за типом зброї	Кількість, одиниць	Вага, т	Тип вибухової речовини
60	58,3	гранатомет РПГ-16	1 254	2,563	гексоген, тротил
61	73	гармата 2А28	72 037	218,413	тротил
62	73	гранатомет СПГ-9	21 588	95,377	гексоген, тротил
63	76	гармата зразка 1942р. ЗІС-3	468	4,235	аматол, тротил
64	85	гармата Д-44	250	3,073	гексоген, тротил
65	85	протитанкова гармата Д-48	746	14,741	гексоген, тротил
66	100	польова гармата зразка 1944р. БС-3	2 289	50,785	гексоген, тротил
67	100	протитанкова гармата Т-12	25 489	571,257	гексоген, ОКФЛ
68	107	міномет 107-ГВППМ	223	1,887	гексоген, тротил
69	115	танкова гармата Д-68	424	4,643	гексоген, тротил
70	120	міномет ПМ-38	82 060	1 302,321	тротил
71	122	гаубиця Д-30	6 475	187,923	гексоген, тротил
72	122	броньована машина БМ-21	4 672	301,024	гексоген
73	122	броньована машина 9П138	10	0,052	гексоген, тротил
74	125	танкова гармата Д-81	30 083	770,186	гексоген, ОКФЛ
75	132	броньована машина БМ-13	125	5,313	гексоген
76	152	гаубиця Д-20	5	0,280	гексоген, тротил
77	152	гаубиця 2А65	8	0,504	гексоген
78	152	гармата 2А36	14 859	1 117,381	гексоген
79	64	гранатомет РПГ-18	1 788	4,647	ОКФЛ
80		засіб динамічного захисту	25 872	194,040	тротил
81		піротехнічні засоби	377 571	43,355	
82		граната	570 765	281,168	тротил
83		протитанковий ракетний комплекс	2 996	34,713	ОКФЛ
Біленьке, Одеська обл., в/ч 47158					
84	5,45	автомат АК-74	166	0,010	
85	5,6	спортивна гвинтівка	15 500	0,155	
86	7,62	автомат АКМ	2 484 517	42,150	
87	9	пістолет ПМ	44 616	0,446	
88	12,7	кулемет ДШК	162 492	21,092	
89	14,5	кулемет КПВТ	317 208	58,592	
90	20	авіаційна гармата ШВАК	1 712	0,736	
91	23	зенітна самохідна установка ЗСУ-23	500	0,225	гексоген
92	30	гармата 2А42	4 359	3,642	гексоген
93	30	гранатомет АГС-17	773	0,216	ВОГ
94	40	гранатомет РПГ-7	5	0,011	гексоген
95	57	гармата С-60	15 816	100,379	гексоген
96	73	гранатомет СПГ-9	126	0,272	гексоген, тротил
97	73	гармата 2А28	1 979	4,605	тротил
98	76	гармата зразка 1942р. ЗІС-3	99	0,902	аматол, тротил
99	85	протитанкова гармата Д-48	400	8,72	гексоген, тротил
100	85	гармата Д-44	1 246	18,679	гексоген, тротил
101	100	протитанкова гармата Т-12	937	9,304	гексоген, ОКФЛ
102	100	гармата Д-10Т	261	7,899	гексоген, тротил
103	115	танкова гармата У-5ТС	1 100	30,450	гексоген
104	120	міномет ПМ-38	4 265	67,826	тротил
105	122	гаубиця зразка 1938р. М-30	9 198	197,078	гексоген, тротил
106	125	танкова гармата Д-81	529	13,556	гексоген, ОКФЛ
107	130	гармата М-46	309	7,720	гексоген, тротил
108	152	гаубиця зразка 1943р. Д-І	320	5,867	гексоген, тротил
109		граната	114 932	64,679	тротил
Міжгір'я, АР Крим, в/ч 75256					
110	5,45	автомат АК-74	40 153	0,402	
111	7,62	автомат АКМ	53 178	0,9715	
112	9	пістолет ПМ	9 016	0,090	
113	12,7	кулемет ДШК	6	0,001	
114	100	протитанкова гармата МТ-12	956	20,544	гексоген, ОКФЛ
115	122	гаубиця Д-30	4	0,060	гексоген, тротил
116	152	гаубиця зразка 1937р. МЛ-20М	48	2,736	гексоген, тротил
117	152	гармата 2А36	10	0,460	гексоген
118		протитанковий ракетний комплекс	1 383	21,195	гексоген, тротил
119		граната	6 680	3,741	тротил
120		піротехнічні засоби	66	0,003	

№	Калібр, мм	Боєприпаси за типом зброї	Кількість, одиниць	Вага, т	Тип вибухової речовини
Чуднів, Житомирська обл., в/ч 55477					
121	23	зенітна установка ЗУ-23	15 378	8,046	гексоген
122	30	гармата 2А42	7 619	6,380	гексоген
123	85	гармата Д-44	3	0,048	гексоген, тротил
124	100	протитанкова гармата Т-12	2	0,057	гексоген, ОКФОЛ
125	125	гармата Д-81	3 235	103,094	гексоген, ОКФОЛ
126	152	гаубиця зразка 1937р. МЛ-20М	278	16,672	гексоген, тротил
Ушомир, Житомирська обл., в/ч 55238					
127	5,45	автомат АК-74	7 149	0,060	
128	7,62	автомат АКМ	3 412 314	54,487	
129	9	пістолет ПМ	7 680	0,075	
130	12,7	кулемет ДШК	219 826	29,389	
131	14,5	кулемет КПВТ	93 280	17,920	
132	23	зенітна установка ЗУ-23	40 741	14,080	гексоген
133	40	гранатомет РПГ-7	159	0,333	гексоген
134	82	міномет БМ-37	24	0,084	тротил
135	85	гармата Д-44	7 228	110,029	гексоген, тротил
136	100	протитанкова гармата Т-12	9 523	218,200	гексоген, ОКФОЛ
137	100	польова гармата зразка 1944р. БС-3	5 622	171,020	гексоген, тротил
138	120	міномет ПМ-38	296	4,740	тротил
139	122	гаубиця Д-30	12	0,360	гексоген, тротил
140	122	броньована машина БМ-21	1 449	126,000	гексоген, тротил
141	152	гаубиця зразка 1937р. МЛ-20М	73	4,203	гексоген, тротил
142	152	гаубиця 2А65	15	0,900	гексоген
143		протитанковий ракетний комплекс	3 272	37,850	тротил, ОКФОЛ
144		граната	20 920	10,208	тротил
Кременчук, Полтавська обл., в/ч А1639					
145	57	зенітна гармата С-60	30 811	202,700	гексоген
146	76	гармата зразка 1942р. ЗІС-3	3 471	30,900	аматол, тротил
147	82	міномет Б-10	70	0,270	гексоген
148	85	протитанкова гармата Д-48	1 404	31,000	гексоген, тротил
149	85	гармата Д-44	19 588	304,500	гексоген, тротил
150	100	протитанкова гармата Т-12	656	11,120	гексоген, ОКФОЛ
151	115	танкова гармата Д-68	16 217	407,800	гексоген, тротил
152	120	міномет ПМ-38	10 900	174,400	тротил
153	125	танкова гармата Д-81	7 337	96,850	гексоген, ОКФОЛ
154	115	танкова гармата У-5ТС	272	8,110	гексоген
155	122	гаубиця Д-30	980	28,500	гексоген, тротил
156	122	гаубиця зразка 1938р. М-30	79	1,610	гексоген, тротил
157	152	гармата Д-20	384	22,400	гексоген, тротил
Розсішки, Черкаська обл., в/ч А1588					
158	5,45	автомат АК-74	773 100	8,147	
159	7,62	автомат АКМ	17 936 446	395,148	
160	12,7	кулемет ДШК	1 434 080	180,799	
161	14,5	кулемет КПВТ	1 209 760	202,793	
162	23	зенітна установка ЗУ-23	359 157	152,033	гексоген
163	30	гармата 2А42	1 278	0,069	гексоген
164	30	гранатомет АГС-17	167 310	46,844	гексоген
165	40	гранатомет РПГ-7	27 155	45,248	гексоген
166	57	зенітна гармата С-60	6 424	40,744	гексоген
167	73	гранатомет СПГ-9	33 993	101,382	гексоген
168	73	гармата 2А28	2 962	10,721	тротил
169	76	гармата зразка 1942р. ЗІС-3	187	1,751	аматол, тротил
170	85	протитанкова гармата Д-48	2 008	37,268	гексоген, тротил
171	85	гармата Д-44	13 038	203,354	гексоген, тротил
172	100	протитанкова гармата МТ-12	38 703	877,888	гексоген, ОКФОЛ
173	100	польова гармата зразка 1944р. БС-3	236	7,158	гексоген, тротил
174	100	танкова гармата Д-10Т	4 192	89,252	гексоген, тротил
175	115	танкова гармата Д-68	13 780	377,572	гексоген, тротил
176	115	танкова гармата У-5ТС	223	5,864	гексоген
177	120	міномет ПМ-38	8 009	421,461	тротил
178	122	гаубиця Д-30	9 649	276,546	гексоген, тротил
179	122	гаубиця зразка 1938р. М-30	29 238	800,784	гексоген, тротил

№	Калібр, мм	Боеприпаси за типом зброї	Кількість, одиниць	Вага, т	Тип вибухової речовини
180	122	танкова гармата М-62Т2	186	5,673	гексоген
181	122	броньована машина БМ-21	6443	424,907	гексоген, тротил
182	125	танкова гармата Д-81	61 382	15 939,1909	гексоген, ОКФОЛ
183	152	гармата Д-20	9 412	484,570	гексоген, тротил
184	130	гармата М-46	2 105	103,166	гексоген, тротил
185	152	гаубиця зразка 1943р. Д-І	21	0,136	гексоген, тротил
186	240	міномет М-240	183	35,320	гексоген, тротил
187		гранатомет РПГ-18	362	0,510	гексоген, тротил
188		гранатомет РПГ-22	2 296	3,398	гексоген, тротил
189		піротехнічні засоби	11 031	3,253	
190		граната	872 394	394,759	тротил
Калинівка, Вінницька обл., в/ч А1119					
191	23	зенітна установка ЗУ-23	900 745	400,555	гексоген
192	57	зенітна гармата С-60	27 428	174,519	гексоген
193	76	гармата зразка 1942р. ЗІС-3	12 113	110,471	аматол, тротил
194	85	гармата Д-44	6 098	70,252	гексоген, тротил
195	100	протитанкова гармата МТ-12	85 131	1 861,761	гексоген, ОКФОЛ
196	100	польова гармата зразка 1944р. БС-3	20 775	628,892	гексоген, тротил
197	115	танкова гармата Д-68	9 801	233,400	гексоген, тротил
198	115	танкова гармата У-5ТС	68 264	1 846,070	гексоген
199	120	міномет ПМ-38	24 442	391,033	тротил
200	122	гаубиця Д-30	13 125	352,470	гексоген, тротил
201	122	гаубиця зразка 1938р. М-30	679	4,209	гексоген, тротил
202	122	броньована машина БМ-21	36 144	2 405,013	гексоген, тротил
203	125	танкова гармата Д-81	684 214	19 948,460	гексоген, ОКФОЛ
204	152	гармата Д-20	2 428	137,960	гексоген, тротил
205	152	гаубиця зразка 1937р. МЛ-20М	66 124	3 769,012	гексоген, тротил
206	152	гармата 2С5	550	43,395	гексоген
207	152	гармата 2А65	21	1,176	гексоген
208	160	міномет М-160	4 452	183,155	аматол, тротил
209	203	гаубиця зразка 1931р. Б-4М	1 162	116,200	гексоген, тротил
210	220	броньована машина 9П140	1 811	498,790	ОКФОЛ-5
211	37	снаряд	6 306	5,285	гексоген
212	57	снаряд	2 746	7,689	гексоген
213	85	снаряд	2 442	23,056	аматол, тротил
214	100	снаряд	17 141	268,933	гексоген, тротил
215	115	снаряд	20 078	116,783	тротил
216	122	снаряд	15 961	347,311	гексоген, тротил
217	125	снаряд	742	16,611	ОКФОЛ
218	130	снаряд	1 511	50,410	гексоген, тротил
219	152	снаряд	202	8,797	гексоген, тротил
220	76	снаряд	4 857	14,668	тротил
221		порох		42,431	
222		трасер	42 170	1,679	
223		детонатор	167 850	11,129	
Балаклея, Харківська обл., в/ч А1352					
224	23	зенітна самохідна установка ЗСУ-23	34	0,097	гексоген
225	40	гранатомет РПГ-2	200	0,366	
226	122	гаубиця зразка 1938р. М-30	87	2,387	гексоген, тротил
Лозова, Харківська обл., в/ч А0829					
227	7,62	автомат АКМ	45 719 666	743,028	
228	9	пістолет ПМ	5 120	0,050	
229	12,7	кулемет ДШК	374 425	49,770	
230	14,5	кулемет КПВТ	1 140 724	210,691	
231	20	авіаційна гармата ШВАК	359	0,117	гексоген
232	23	зенітна установка ЗУ-23	586 132	260,595	гексоген
233	30	гармата 2А42	11	0,090	гексоген
234	37	зенітна гармата зразка 1939р.	4 400	5,363	гексоген
235	82	міномет БМ-37	11 600	36,206	тротил
236	100	польова гармата зразка 1944р. БС-3	25 156	605,120	гексоген, тротил
237	100	протитанкова гармата Т-12	5 933	124,090	гексоген, ОКФОЛ
238	120	міномет ПМ-38	57 784	902,089	тротил
239	122	танкова гармата А-25ТС	2	0,049	тротил

№	Калібр, мм	Боєприпаси за типом зброї	Кількість, одиниць	Вага, т	Тип вибухової речовини
240	122	гаубиця Д-30	5 666	161,431	гексоген, тротил
241	122	гаубиця зразка 1938р. М-30	1	0,021	гексоген, тротил
242	122	танкова гармата М-62Т2	72	3,300	
243	125	танкова гармата Д-81	4 709	134,667	гексоген, ОКФЛ
244	130	гармата М-46	2	0,066	Р-4
245	152	гармата Д-20	312	18,600	гексоген, тротил
246	152	гаубиця зразка 1937р. МЛ-20М	2 244	133,520	гексоген, тротил
247		граната	260 354	147,547	тротил
248		снаряд	478	3,127	
249		запал	46 788	20,363	
250		піротехнічні засоби	24 452	5,119	
Цвітоха, Хмельницька обл., в/ч А1358					
251	5,45	автомат АК-74	477 740	4,911	
252	7,62	автомат АКМ	61 143 244	1 110,954	
253	12,7	кулемет ДШК	2 459 607	316,640	
254	14,5	кулемет КПВТ	7 472 293	1 397,384	
255	23	зенітна самохідна установка ЗСУ-23	8 408 785	3 772,356	гексоген
256	40	гранатомет РПГ-7	99 946	162,000	гексоген
257	40	гармата 2А42	30 428	25,100	гексоген
258	57	зенітна установка С-60	75 902	455,860	гексоген
259	73	гармата 2А28	8 879	26,672	тротил
260	73	важкий автоматичний гранатомет СПГ-9	5 972	18,610	АТ-50, гексоген
261	82	міномет БМ-37	5 384	17,676	тротил
262	85	протитанкова гармата Д-48	154	3,350	гексоген, тротил
263	100	протитанкова гармата Т-12	71 887	1 800,578	гексоген, ОКФЛ
264	100	польова гармата зразка 1944р. БС-3	5 038	150,000	гексоген, тротил
265	100	танкова гармата Д-10Т	3 787	78,380	гексоген, тротил
266	120	міномет ПМ-38	1 001	16,100	тротил
267	122	гаубиця Д-30	36 317	1 012,073	гексоген, тротил
268	125	танкова гармата Д-81	178 893	7 430,849	гексоген, ОКФЛ
269	152	гаубиця зразка 1937р. МЛ-20М	2 164	125,900	гексоген, тротил
270		граната	145 845	82,153	тротил
Цибулеве, Кіровоградська обл., в/ч А0981					
271	7,62	автомат АКМ	2 490	0,013	
272	73	гармата 2А28	23 524	64,894	тротил
273	73	важкий гранатомет СПГ-9	10	0,033	гексоген
274		граната	118 460	65,847	тротил
275		снаряд	22	0,094	
Ічня, Чернігівська обл., в/ч А1479					
276	23	зенітна установка ЗУ-23	3 289	1,448	гексоген
277	30	гармата 2А42	284	0,300	гексоген
278	40	гранатомет РПГ-7	186	0,300	гексоген
279	82	міномет БМ-37	321 373	964,100	аматол, тротил,
280	100	польова гармата зразка 1944р. БС-3	482	10,900	гексоген, тротил
281	120	міномет ПМ-38	40 727	631,300	аматол
282	125	танкова гармата Д-81	26 136	724,000	гексоген, ОКФЛ
283	152	гармата Д-20	639	26,800	гексоген, тротил
284	160	міномет М-160	215	8,700	аматол, тротил
285	203	снаряд	3 763	376,300	
286		снаряд	64 452	25,100	
287		запал	4 523 415	1 316,982	
288		граната	109 446	48,773	тротил
289		порох		1 597,192	
Богданівка, Кіровоградська обл., в/ч А1201					
290	40	гранатомет РПГ-2	106 100	18,040	
291	40	гранатомет РПГ-7	182 484	279,554	гексоген
292	58,3	гранатомет РПГ-16	33	0,045	гексоген, тротил
293	73	гармата 2А28	1 564	0,250	тротил
294	73	важкий гранатомет СПГ-9	153 928	305,240	гексоген, тротил
295	122	гаубиця Д-30	1	0,020	гексоген, тротил
296	122	броньована машина БМ-21	21 095	1 399,150	гексоген, тротил
297	122	гаубиця зразка 1938р. М-30	911	24,840	гексоген, тротил
298	122	танкова гармата Д-25ТС	26	0,650	гексоген, тротил

№	Калібр, мм	Боеприпаси за типом зброї	Кількість, одиниць	Вага, т	Тип вибухової речовини
299	122	броньована машина 9П138	6	0,340	гексоген, тротил
300	130	гармата М-46	3	0,130	гексоген, тротил
301	140	броньована машина БМ-14		0,220	гексоген, тротил
302	152	гаубиця зразка 1943р. Д-І	86	4,040	гексоген, тротил
303	152	гаубиця зразка 1937р. МЛ-20М	1	0,040	гексоген, тротил
304	152	гармата 2С5	2	0,120	гексоген
305		ракети для ракетних установок	2 467 294	134,084	гексоген, тротил
306		запал	300 878	451,360	
307		снаряд	7 668	10,589	
308		протитанковий ракетний комплекс	9 980	101,340	ОКФОЛ
Дубіївка, Черкаська обл., в/ч А3177					
309		авіаційна бомба ФАБ-5000 М54	44	231,000	тротил
310		авіаційна бомба ФАБ-3000 М46	468	1 404,308	тротил
311		авіаційна бомба ФАБ-1500-2600	28	72,352	тротил
312		авіаційна бомба ОФАБ-250-270	25	6,770	тротил
313		авіаційна бомба АО-2,5	840	92,410	тротил
314		авіаційна бомба ПБК-500-225 РТАБ-2,5	1	0,225	тротил
315		авіаційна бомба ПБК-250 РТАБ-2,5	827	205,096	гексоген, тротил
316		авіаційна бомба БКФ ПТМ-1	1 092	42,588	тротил
317		авіаційна бомба БКФ ПФМ-1С	2 288	89,232	тротил
318		авіаційна бомба ЗАБ-500-350П	50	17,500	тротил
319		авіаційна бомба ЗБ-500	9	3,400	тротил
320		авіаційна бомба ФОТАБ-250-215	39	8,295	тротил
321		авіаційна бомба ФОТАБ-100-80	690	53,116	тротил
322	30	гармата	1 813 000	78,980	гексоген
323	23	гармата	1 932 400	618,301	гексоген
324	12,7	кулемет	929 000	121,100	
Прилуки, Чернігівська обл., в/ч А4245					
325		авіаційна бомба ФАБ-3000 М46	19	57,000	тротил
326		авіаційна бомба ФАБ-1500 М46	6	8,880	тротил
327		авіаційна бомба ФАБ-500 М54	5	2,365	тротил
328		авіаційна бомба ФАБ-500 ТС	50	34,900	тротил
329		авіаційна бомба ОФАБ-250-270	10	2,700	тротил
330		авіаційна бомба ФАБ-250 ТС	36	9,360	тротил
331		авіаційна бомба ЗБ-500	2	0,748	тротил
Гречани, Хмельницька обл., в/ч А3013					
332		авіаційна бомба ФАБ-3000 М46	6	18,000	тротил
333		авіаційна бомба ФАБ-1500 М46	25	36,875	тротил
334		авіаційна бомба ФАБ-500 М54	21	49,000	тротил
335		авіаційна бомба ОФАБ-250-270	70	18,970	тротил
336		авіаційна бомба БЕТАБ-500Ш	9	4,300	гексоген, тротил
337		авіаційна бомба ПТАБ-2,5	16 174	32,374	гексоген, тротил
338		авіаційна бомба ПБК-500-225 ПТАБ-10-5А	142	35,800	гексоген, тротил
339		авіаційна бомба РБК-500-225 ПТАБ-2,5	19	4,300	гексоген, тротил
340		авіаційна бомба РБК-250 ПТАБ-2,5	2 678	326,720	гексоген, тротил
341		авіаційна бомба РБК-100 АО-2,5-33	57	6,270	гексоген, тротил
342		авіаційна бомба БКФ-АО-2,5 РТ	392	15,288	гексоген, тротил
343		авіаційна бомба БКФ-ПТМ-1	1 770	73,870	гексоген, тротил
344		авіаційна бомба БКФ-ПТАБ-2,5	14 830	610,035	ГЕКФОЛ-5
345		авіаційна бомба БКФ-ПФМ-1С	7 186	280,257	тротил
346		авіаційна бомба БКФ-ПТМ-1 Г	9 336	364,097	тротил
347		авіаційна бомба ЗАБ-500-350	26	6,300	тротил
348		авіаційна бомба ЗАБ-250-200	24	4,800	тротил
349		авіаційна бомба ЗБ-500	488	182,556	тротил
350		авіаційна бомба ЗБ-360	6	2,200	тротил
351		авіаційна бомба ФОТАБ-250-215	19	4,100	тротил
352		авіаційна бомба ФОТАБ-100-80	1 024	78,844	тротил
353	37	гармата	3 716 800	4 720,300	гексоген
354	30	гармата	521 800	438,356	гексоген
355	23	гармата	2 332 400	746,384	гексоген
356	12,7	кулемет	928 800	66,437	
Миргород, Полтавська обл., в/ч А2102					
357		авіаційна бомба ФАБ-3000 М46	8	24,000	тротил

№	Калібр, мм	Боєприпаси за типом зброї	Кількість, одиниць	Вага, т	Тип вибухової речовини
Кіровське, АР Крим, в/ч А0207					
358		авіаційна бомба РБК-250 ПТАБ-2,5	15	3,720	гексоген, тротил
Озерне, Житомирська обл., в/ч А2053					
359		авіаційна бомба ІАБ-3000	7	16,630	тротил
Вознесенськ, Миколаївська обл., в/ч А2734					
360		авіаційна бомба ФАБ-9000 М54	1	9,290	тротил
361		авіаційна бомба ФАБ-3000 М54	16	48,900	тротил
362		авіаційна бомба ФАБ-3000 М46	8	24,000	тротил
363		авіаційна бомба ФАБ-1500 М46	21	30,900	тротил
364		авіаційна бомба ФАБ-500 М54	3	14,663	тротил
365		авіаційна бомба ОФАБ-250-270	108	29,268	тротил
366		авіаційна бомба ФАБ-250ТС	195	50,700	тротил
367		авіаційна бомба РБК-500-225 ПТАБ-10-5А	208	52,624	гексоген, тротил
368		авіаційна бомба РБК-500-225 ПТАБ-2,5	38	8,550	гексоген, тротил
369		авіаційна бомба РБК-250 ПТАБ-2,5	174	407,706	гексоген, тротил
370		авіаційна бомба БКФ ПТМ-1	2 468	96,256	тротил
371		авіаційна бомба БКФ ПТАБ-2,5	13 970	572,785	тротил
372		авіаційна бомба БКФ ПФМ-1S	808	31,506	БС-6
373		авіаційна бомба ФОТАБ 250-215	32	6,850	тротил
374		авіаційна бомба ІАБ-3000	4	9,500	тротил
375		авіаційна бомба БЕТАБ-500Ш	182	86,632	гексоген, тротил
376	37	гармата	72 400	91,943	гексоген
377	30	гармата	500 000	420,020	гексоген
378	23	гармата	2 212 800	708,100	гексоген
379	12,7	кулемет	4 956 400	64,461	
Людівка, Хмельницька обл., в/ч А2729					
380		авіаційна бомба БЕТАБ-500Ш	2	0,950	тротил
381		авіаційна бомба ПТАБ-2,5	60	0,120	гексоген, тротил
382		авіаційна бомба ФАБ-250 М46	5	1,095	тротил
383		авіаційна бомба РБК-250 ПТАБ-2,5	178	44,142	гексоген, тротил
384		авіаційна бомба БКФ-ПТАБ-2,5	19 442	793,011	тротил
385		авіаційна бомба БКФ-ПФМ-1С	4 200	163,800	БС-6
386	30	гармата	60 000	50,400	гексоген
387	23	гармата	99 000	31,680	гексоген
Керч, АР Крим, в/ч А1680					
388		авіаційна бомба ФАБ-5000 М54	4	21,00	тротил
389		авіаційна бомба ФАБ-3000 М46	111	333,000	тротил
390		авіаційна бомба ФАБ-1500 М46	128	188,800	тротил
391		авіаційна бомба БРАБ-500 М55	115	61,065	тротил
392		авіаційна бомба РБК-250 ПТАБ-2,5	6	1,500	гексоген, тротил
393		авіаційна бомба ФОТАБ-250-215	268	57,376	тротил
Полтава, в/ч А3543					
394		авіаційна бомба ФАБ-5000 М54	8	24,700	тротил
395		авіаційна бомба ФАБ-3000 М 46	10	30,000	тротил
396		авіаційна бомба БЕТАБ-500Ш	7	3,300	тротил
397		авіаційна бомба РБК-250 ПТАБ-2,5	22	28,500	гексоген, тротил
398		авіаційна бомба ФОТАБ-250-215	6	1,300	тротил
399		авіаційна бомба ОФАБ-250-270	154	41,734	тротил
400	23	кулемет	223 500	71,520	
Феодосія, АР Крим, в/ч А0289					
401		протитанкова міна ТМ-57	10 778	101,313	гексоген, тротил
Ольшаниця, Київська обл., в/ч А0543					
402		протитанкова міна ТМ-62М	4 156	45,716	гексоген, тротил
403		протитанкова міна ТМ-62А	908	10,896	гексоген, тротил
404		протитанкова міна ТМ-62ПЗ	854	7,686	гексоген, тротил
Чугув, Харківська обл., в/ч 2467					
405		протитанкова міна ТМ-62М	38 002	418,022	гексоген, тротил
406		протитанкова міна ТМ-62Б	488	4,197	ВВ0-32
407		протитанкова міна ТМ-62П2	576	6,336	гексоген, тротил
408		протитанкова міна ТМ-62ПЗ	18 174	163,566	гексоген, тротил
409		протитанкова міна ТМ-62Т	68 399	567,712	тротил

№	Калібр, мм	Боєприпаси за типом зброї	Кількість, одиниць	Вага, т	Тип вибухової речовини
Балта, Одеська обл., в/ч 44887					
410		протитанкова міна ТМ-62М	40 000	440,000	гексоген, тротил
411		протитанкова міна ТМ-62Д	3 370	40,440	гексоген, тротил
412		протитанкова міна ТМ-62П	988	11,856	гексоген, тротил
413		протитанкова міна ТМ-62П2	14 461	159,071	гексоген, тротил
414		протитанкова міна ТМ-62Т	55 981	464,642	гексоген, тротил
Гайсин, Вінницька обл., в/ч 3824					
415		протитанкова міна ТМ-62Т	997	8,275	гексоген, тротил
Деражня, Хмельницька обл., в/ч А1566					
416		протитанкова міна ТМ-62Т	1 992	16,534	тротил
Машино, АР Крим, в/ч А1010					
417		морська міна КБ Краб	224	4,350	тротил
Севастополь, АР Крим, в/ч А4068					
418		морська міна КБ з УНВ-1	251	5,450	тротил
419		морська міна АМД-2М	246	7,000	гексоген, тротил
420		морська міна АГСБ	140	3,000	тротил
з/с Мекензієві гори, АР Крим					
421		торпеда СЕТ-65	10	17,500	гексоген, тротил
422		торпеда САЕТ-60М	86	150,500	гексоген, тротил
423		міна УДМ	242	358,200	тротил
424		міна РМ-1	10	8,500	гексоген, тротил
425		міна УМ	110	38,500	тротил
426		міна КСМ	145	158,500	гексоген, тротил
427		міна УКСМ	224	244,800	гексоген, тротил
Очаків, Миколаївська обл., в/ч А2637					
428	37	37/68 снаряд	32 345	46,500	гексоген
ВСЬОГО			255 633 356	1 333 306,940	

Через 2,5 роки кількість таких боєприпасів зросте до 510 тис. т. Згідно з існуючими планами, до 2010р. необхідно утилізувати або реалізувати понад 1,3 млн. т потенційно небезпечних боєприпасів¹⁷. Крім них, термінової утилізації потребують і 24 тис. т ракет різних типів, що в разі підриву або загоряння можуть летіти на десятки кілометрів. При цьому, до 2010р. у складі ЗСУ планується залишити лише 27 арсеналів, баз і складів боєприпасів.

Крім артилерійських, ракетних і стрілецьких боєприпасів, Україна в рамках Оттавської конвенції має позбутися значних запасів протипіхотних мін. У 2002-2003рр. Україна за сприяння НАТО вже утилізувала 404 тис. протипіхотних мін ПМП-1, ПМП-2. На додаток до цього, мають бути знищені близько 6 млн. (близько 1,2 млн. ПФМ-1 та понад 4,8 млн. ПФМ-1С) рідинних протипіхотних мін.

Темпи старіння боєприпасів і СЗЛО випереджають темпи утилізації їх надлишкових запасів. Внаслідок цього на складах і базах МО відбувається зростання обсягів боєприпасів і СЗЛО, непридатних для використання та небезпечних для подальшого зберігання.

1.3 СТАН ТА УРОКИ ДОСВІДУ УТИЛІЗАЦІЇ

За радянських часів не існувало процесу планового знищення надлишків озброєнь. Саме поняття “утилізація озброєнь” як окремого процесу виникло в СРСР наприкінці 1980-х років у зв'язку насамперед зі знищенням ядерної зброї і засобів її доставки в рамках Договору про скорочення стратегічних наступальних озброєнь. Звичайні боєприпаси та озброєння були внесені до номенклатури озброєнь, що підлягають утилізації, в Україні, Російській Федерації та інших пострадянських державах лише з 1993р.

Незважаючи на загальнонаціональний (і навіть трансдондонний) характер проблем із збереженням та утилізацією величезних обсягів боєприпасів і СЗЛО, їх розв'язання дотепер мало в Україні переважно відомчий характер і покладалося на МО (власника боєприпасів і СЗЛО) та Міністерство промислової політики (власника державних промислових підприємств, на яких вироблялися основні роботи з утилізації).

Недостатня увага до утилізації боєприпасів і СЗЛО в Україні на початку 1990-х років частково зумовлювалася масштабністю завдань із трансформації ЗСУ. На території країни залишилися близько 1,2 млн. військовослужбовців і цивільного персоналу Збройних Сил та інших військових формувань колишнього СРСР (у т.ч. у складі ЗСУ — 906 тис. осіб, з них — 780 тис. військових).

Головні зусилля і державної влади, і міжнародного співтовариства були зосереджені на забезпеченні виконання взятих Україною зобов'язань насамперед у галузі позбавлення ядерних і надлишку звичайних озброєнь. У 1992-1995рр. у рамках виконання умов Договору про звичайні збройні сили в Європі від української сторони вимагалася скоротити 2 048 танків, 1 653 бойові броньовані машини, понад 2 260 одиниць артилерії, 460 бойових літаків і звільнити з лав ЗСУ 330 тис. військовослужбовців (загалом за 13 років незалежності Україна скоротила армію утричі — з 780 тис. до 250 тис. військовослужбовців).

Постановою Кабінету Міністрів України (КМУ) №1079 від 31 грудня 1993р. було ухвалено рішення про розробку Державної програми утилізації непридатних для використання боєприпасів. Програма була спрямована на формування всього ланцюжка робіт з утилізації, добору виконавців, фінансування робіт,

¹⁷ Вирва В. “Спадок” без права на життя. — Народна Армія, 25 червня 2004р., с.2.

а також визначала обсяги утилізованих боеприпасів по роках. Крім того, Програма мала забезпечити державний контроль над обігом вибухових матеріалів у країні та безпеку робіт з утилізації. Після 1993р. були прийняті три редакції цієї Програми. Остання з них, що була чинною до 2004р., затверджена Постановою КМУ №40-1 від 20 січня 1995р. В узгодженій редакції Програми МО та Міністерством економіки були збільшені контрольні цифри річних обсягів утилізації — у середньому 58 тис. т на рік¹⁸.

На жаль, усі ці програми не виконувалися через відсутність належного фінансування. Загалом за період 1995–2003рр. планувалося виділити з бюджету близько €5 млн., але реально було виділено менше €1 млн.¹⁹

Крім коштів на утилізацію, необхідно було витратити значні кошти на забезпечення охорони озброєнь і боеприпасів. З цієї метою в 1995р. за ініціативи МО була розроблена *Програма забезпечення живучості та вибухобезпечності арсеналів, баз і складів озброєнь, ракет і боеприпасів Збройних Сил України на 1995–2015рр.* Щорічні мінімально необхідні витрати на її виконання мали складати близько €7 млн., але за весь час існування Програми (з 1995р.) було виділено менше €6 млн., тобто 13,1% від передбаченої суми. За даними МО, сьогодні технічними засобами охорони обладнані лише 3% складів. Близько 900 сховищ необхідно обнести земляними валами висотою 4–6 м і загальною довжиною 148 км. Для укриття боеприпасів, що зберігаються на відкритих площадках, потрібно 8 млн. одиниць різноманітної тари та 2 млн. піддонів, вимагають ремонту близько 360 км огорожень навколо складів.

Ці недоліки свідчать про те, що державним керівництвом України протягом тривалого часу (точніше, з 1995р.) питання утилізації боеприпасів не розглядалося як першочергове завдання²⁰. Влада звернула серйозну увагу на цю проблему лише у 2003р. Зокрема, на 2004ф.р. на утилізацію було виділено небагато (€3 млн.), але більше, ніж це робилося протягом попередніх дев'яти років²¹. Реально в Україні за рік знищувалося близько 20–25 тис. т боеприпасів і кілька десятків тисяч СЗЛО. За таких темпів для ліквідації застарілих і небезпечних обсягів боеприпасів необхідно близько 50 років. А для ліквідації їх хоча б за 10 років, необхідно підвищити продуктивність утилізації до 150 тис. т боеприпасів на рік. Для цього Україні потрібні додаткові потужності та нові технології, оскільки далеко не всі наявні в Україні боеприпаси можуть бути утилізовані на існуючій виробничій і технологічній базі. Загальна вартість таких робіт оцінюється в сотні мільйонів євро — лише на підготовчі процедури для початку масштабної утилізації, за оцінками МО, необхідно близько €50 млн.²²

У 1996–1999рр. державне фінансування утилізації взагалі було відсутнє. У цей період були утилізовані лише “прибуткові” боеприпаси — ті, що містили кольорові

метали, наступний продаж яких компенсував витрати на розбирання. При такому підході корисні продукти утилізації (тротил, кольорові метали), відокремлювалися від боеприпасів; водночас “на базах і арсеналах накопичені тисячі тонн вибухонебезпечних компонентів розібраних боеприпасів: порох, снаряди, капсулі, детонатори, що, відповідно до положень контрактів, також мали бути утилізовані”²³.

Участь в утилізації брали не лише вітчизняні, але й закордонні фірми. Той час зараз називають періодом “дикої утилізації”, досвід якої, проте, дозволив виявити ряд проблем, пов'язаних з бюрократизмом, корупцією та іншими зловживаннями. Зокрема, цей досвід допоміг Україні за сприяння НАТО успішно завершити утилізацію партії протипіхотних мін.

Показовою була перша спроба промислової утилізації боеприпасів. Ще до прийняття Програми утилізації у 1993р. цей ринок намагалася освоїти американська компанія *Alliant Tech Systems*, яка разом з українськими бізнесменами створила на території військової частини в Ічні (Чернігівська область) виробництво з утилізації артилерійських боеприпасів. За оцінками української сторони, в 1994–1998рр. спільна українсько-американська компанія “Елаєнт-Київ” формально утилізувала 20 тис. т боеприпасів.

Однак, після чотирьох років співробітництва українська сторона (спочатку в особі військових) почала обурюватися тим, що компанія “Елаєнт-Київ” не повністю виконує узяті зобов'язання. Компанію звинуватили в гонитві за надприбутками на шкоду безпеці та національним інтересам України. Військові підтримали й українські комерційні структури. Зокрема, за твердженням Б.Кожевникова (колишнього президента корпорації “Співдружність” — головного українського оператора на ринку послуг з утилізації), технологія утилізації “Елаєнт-Київ” полягала в наступному: “Отримуючи латуномістки боеприпаси, вони відокремлювали снаряд від гільзи, вивертали капсульну втулку, а снаряд складали в ту ж шухляду.

¹⁸ Банишевский В. У опасной черты. Проблемы утилизации боеприпасов в Украине. — Экспорт оружия и оборонный комплекс Украины, 2003, №11, с.26.

¹⁹ Лисиця Н. Бомбосклад — не яблуневий сад. — Народна Армія, 17 березня 2004р., с.2.

²⁰ Украина: “война” с боеприпасами в цифрах. — *Defense Express*, 11 мая 2004г.; <http://www.defence-ua.com/rus/hotnews/?id=12868>.

²¹ Конвертація сум у гривнях і доларах до євро здійснена за валютним курсом, станом на жовтень 2004р.

²² Книш В. Утилізація надлишкових боеприпасів — проблема загальнонаціональна. — Народна Армія, 8 червня 2004р., с.2.

²³ Ступак І. Пиліть, Шура, вони золоті... — Військо України, 2004, №6, с.7–9.

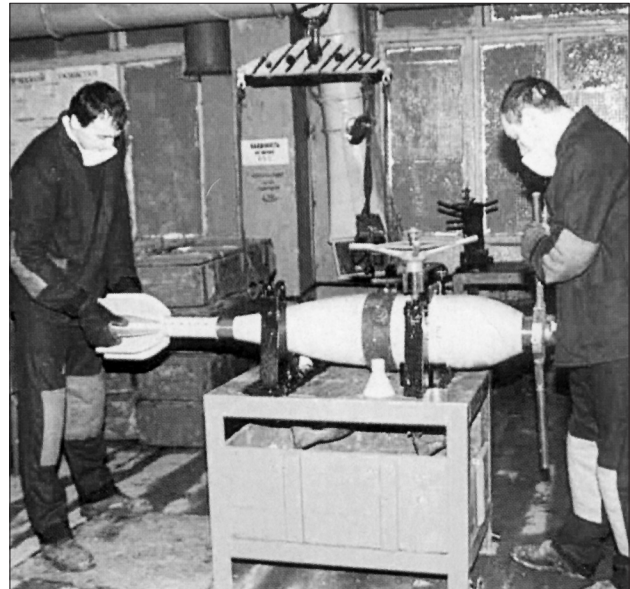
Порох висипали та спалювали, а латунну гільзу продавали. Такий спосіб утилізації виявився золотим для фірми... Чиста утилізація — це збитковий процес. У середньому на один снаряд для повної утилізації необхідно витратити \$5²⁴.

Зрештою американські партнери залишили устаткування на мільйон доларів, повернулися додому та висунули страховий позов на \$17 млн. За інформацією українських джерел, судові справи тривають дотепер²⁵. Однак пізніше, у 2004р., після вибуху артилерійської бази збереження боєприпасів під Мелітополем, вітчизняну корпорацію “Співдружність”, яка після зникнення “Елаєнт-Київ” стала єдиним великим контрактором у сфері утилізації боєприпасів в Україні, звинувачували в подібних гріхах.

З 1995р. і донедавна головним виконавцем робіт з утилізації в Україні була корпорація “Співдружність”. До її складу належали: асоціація підприємств “Співдружність”, Державний науково-дослідний інститут хімічних продуктів (Шостка), корпорація ТАСКО (Київ), ВАТ “Український науково-дослідний інститут авіаційних технологій” (Київ), МО України в особі в/ч А-1352. Корпорація вирішувала проблеми утилізації в тісному контакті з Науково-виробничим об’єднанням ім.Фрунзе, заводами “Імпульс” і “Зоря” (Шостка), хімічним об’єднанням ім.Петровського (Луганська область), Артемівським заводом з обробки кольорового металу (Донецька область), державною компанією “Укрспецекспорт” і її дочірніми фірмами (зокрема, “Укроборонсервісом”). У 1995р. корпорація виграла конкурс на утилізацію боєприпасів Сухопутних військ України. Підприємства з утилізації інших видів боєприпасів визначалися за результатами окремих тендерів.

МО покладало на “Співдружність” зобов’язання практично за весь комплекс робіт. Обов’язковими умовами договорів було внесення боєприпасів (незалежно від прибутковості їх переробки) до переліку утилізації та наявність у виконавців спеціального устаткування, що забезпечувало можливість утилізувати конкретні види елементів боєприпасів у необхідній кількості та у встановлені МО терміни. За таких умов співвиконавцями програми стали корпорація ТАСКО, підприємства “Галев-ЛТД”, “Інер-Васт” і ряд інших структур²⁶.

Одним із позитивних результатів процесу утилізації в Україні стало створення додаткових виробничих потужностей з переробки тротилістких боєприпасів — причому, за відсутності дієвої державної підтримки. Водночас, недостатнє фінансування

не дозволило корпорації “Співдружність” вчасно почати створення потужностей для переробки отриманих після утилізації гексогену, “морської суміші” (МС, *SM*)²⁷, інших сумішевих вибухових речовин і піротехнічних матеріалів²⁸, а також для утилізації:

- ❖ артилерійських боєприпасів, споряджених сумішевими вибуховими речовинами;
- ❖ зенітних керованих ракет;
- ❖ протитанкових керованих ракет;
- ❖ авіаційних керованих і некерованих ракет;
- ❖ військово-морських засобів ураження (морських мін, глибинних бомб, торпед і т.ін.);
- ❖ боєприпасів малого калібру (23-37 мм);
- ❖ боєприпасів до стрілецької зброї.

Фактично неохопленими залишилися боєприпаси, утилізація яких є найбільш збитковою. Обсяг їх запасів відносно невеликий, але загроза навколишньому середовищу залишається високою. До таких боєприпасів належать протипіхотні касетні міни типу ПФМ-1 і ПФМ-1С²⁹.

У цій ситуації корпорація, за підтримки Міністерства промислової політики України (Мінпромполітики) та МО, змушена звертатися до іноземних інвесторів з проханням про надання їй фінансової допомоги для створення необхідних потужностей з утилізації

²⁴ “Фірма “Елаєнт-Київ” поширила по всій Україні чутки, що вона має ефективні технології, і утилізація є надзвичайно вигідною і прибутковою. Генеральний директор — американець одеського походження — за місяць отримав \$40 000. ... Вони зібрали вершки, а вся утилізація залишилася для України... Це була чиста крадіжка”. Див.: Утилізація боєприпасів. Опыт “Співдружності”. — *Defense Express*, 1 июля 2002г.; <http://www.defence-ua.com/rus/news/?id=9606>.

²⁵ Ступак І. Пиліть, Шура, вони золоті...

²⁶ Украина: “война” с боеприпасами в цифрах...

²⁷ Алюмогексогенна слабoplastична вибухова речовина (50% гексогену, 25% алюмінієвої пудри, 25% парафину) спресована до 1,66 г/см³ та пофарбована в оранжевий колір. Використовується переважно для спорядження бойових частин мінно-торпедного озброєння, глибинних бомб, протидесантних мін (ПДМ-2) та об’єктних мін, розрахованих на тривале перебування у воді (СРМ, УПМ).

²⁸ Таран В. Досвід утилізації непридатних боєприпасів в Україні. Виступ на Міжнародній конференції “Можливості з утилізації звичайних боєприпасів і озброєнь на прикладах України та Молдови”. Матеріали Міжнародної конференції в Ялті 15-16 листопада 2001р. — Фонд Фрідріха Еберта, Київ, 2002, с.86.

²⁹ Ковтун Н. [головний спеціаліст Міністерства промислової політики України]. Організація утилізації в Україні звичайних видів боєприпасів, непридатних для наступного використання. Виступ на Міжнародній конференції “Можливості з утилізації звичайних боєприпасів і озброєнь на прикладах України та Молдови”..., с.47.

боєприпасів. Зокрема, вивчалася можливість отримання технологій та устаткування з утилізації боєприпасів від таких німецьких фірм, як *EBV i Reinmetall*, а через їх посередництво — фірм *WASAG i UTHE*³⁰.

До кінця 2001р. в рамках Державної програми утилізації арсенали та склади МО передали підприємствам з утилізації близько 185 тис. т боєприпасів. Однак, починаючи з 2000р. темпи утилізації в Україні почали знижуватися. “Дика утилізація” практично завершилася. Протягом 7-8 років різні комерційні структури “добували” коштовний високоякісний кольоровий метал, залишаючи на військових складах десятки тисяч тонн збиткових, вибухонебезпечних компонентів. У такий спосіб були “утилізовані” близько 130 тис. т боєприпасів. З тих, що залишилися, станом на кінець 2001р. лише 3% містили тротил, що підлягає переробці на промислову вибухівку, а 97% — токсичний гексоген³¹. Із цього моменту утилізація перетворюється на стабільно збиткову³².

Зокрема, за підсумками роботи у 2000р. - першому півріччі 2001р. корпорація “Співдружність” виконала 1% загального обсягу робіт з утилізації та отримала прибуток у розмірі €35 тис. 51% цієї суми корпорація, відповідно до умов договору, перерахувала МО. У другому півріччі 2002р. корпорація вже мала збитки в розмірі 7%. У 2003р. розмір збитків сягнув 30% (причому, без зміни умов договору)³³.

Що стосується утилізації протипіхотних мін, то вона розглядається в Україні переважно в контексті надання закордонної донорської допомоги для цих цілей. Так, контракт із знищення 404 тис. протипіхотних мін був підписаний Агентством з питань технічного обслуговування та забезпечення НАТО (*NAMSA*) і Державною комісією з питань оборонно-промислового комплексу (ОПК) 26 лютого 2003р. та профінансований НАТО (гроші були виділені переважно Канадою, а також Польщею та Угорщиною). По суті, цей проект дотепер є єдиним успішним досвідом співробітництва між Україною та іноземним партнером у рамках програм міжнародної допомоги у сфері утилізації. Учасники з української сторони довели, що вони можуть грамотно працювати та ефективно реалізувати проекти спільно з іноземними інвесторами.

Загалом усіма суб'єктами різних форм власності в 1995-2002рр. в Україні було утилізовано 168,9 тис. т непридатних ракет, артилерійських, інженерних і інших боєприпасів (близько 20-25 т на рік). Близько 80% усіх робіт з утилізації припало на корпорацію “Співдружність”. У 2003р. було утилізовано вже 35,1 тис. т (насамперед завдяки виконанню контракту з утилізації 404 тис. протипіхотних мін). У 2004р.

в Державному бюджеті вперше були передбачені істотні кошти на утилізацію непридатних боєприпасів, а обсяги їх утилізації планувалося довести до 49,9 тис. т. Але протягом восьми місяців 2004р. підприємствами Мінпромполітики та МО не було утилізовано жодного боєприпасу.

Таким чином, утилізація боєприпасів і СЗЛО перетворилася для України на проблему, безпосередньо пов'язану з національною безпекою держави. На складах МО з кожним роком накопичуються непридатні для використання боєприпаси та ракети, що підлягають утилізації. Зволікання з виконанням цього завдання призводить до тяжких наслідків (Артемівськ, Новобогданівка).

Пошук оптимальної стратегії швидкого та ефективного рятування України від “боєприпасної загрози” має бути важливим завданням для органів державної влади, комерційних структур і неурядових організацій. Однак швидко розв'язати цю проблему Україна самостійно не зможе. Країні необхідна міжнародна допомога, адже успадкована від Радянського Союзу проблема загрожує не лише Україні. На відміну від державних, екологічних кордонів не існує. Сотні тисяч тонн токсичних боєприпасів — це ще один “Чорнобиль”. Не можна виключати і загрози потрапляння боєприпасів і СЗЛО до рук терористів.

На підставі набутого досвіду утилізації боєприпасів в Україні можна зробити висновки про те, що, *по-перше*, за відсутності дієвої державної підтримки та контролю, в результаті так званої “дикої утилізації” були утилізовані не так найнебезпечніші види боєприпасів і СЗЛО, як “найприбутковіші”. Це призвело до скорочення нетто ваги запасів, що зберігаються, і підвищення “ваги небезпеки” цих запасів — вибухопожежебезпеки арсеналів і баз, можливості крадіжок матеріалів, що залишилися після такої “утилізації”, імовірності надзвичайних ситуацій з катастрофічними наслідками як для людей, так і для довкілля.

По-друге, накопичений досвід дозволяє стверджувати, що за наявності належних організацій, фінансування та контролю з боку держави, питання утилізації в Україні може вирішуватися досить ефективно. Контрактні (на конкурсних засадах) умови розподілу державного замовлення на утилізацію дозволяють зробити цей процес безпечнішим, економічно ефективнішим і своєчасним. В Україні існують необхідні виробнича база, науковий потенціал, накопичений досвід співробітництва з іноземними партнерами (НАТО, Німеччина, Канада, США). ■

³⁰ Таран В. Досвід утилізації непридатних боєприпасів в Україні...

³¹ Книш В. Утилізація надлишкових боєприпасів — проблема загальнонаціональна...

³² Див.: Заява міністра оборони України. — Агентство “Українські новини”, 5 квітня 2004р.

³³ Банишевский В. У опасной черты. Проблемы утилизации боеприпасов в Украине...

2. ПЛАНИ ТА МОЖЛИВОСТІ

Після вибуху складів під Мелітополем у травні 2004р., коли було знищено близько 900 у.в. боєприпасів, в Україні розпочався пошук нових підходів до розв'язання проблеми утилізації. Кабінет Міністрів доручив Державному науково-дослідному інституту (НДІ) хімічних продуктів розробку нової редакції *Державної програми утилізації боєприпасів*, що передбачає до 2010р. переробку 500 тис. т застарілих боєприпасів. У МО вже підготовлені документи на утилізацію 300 тис. т снарядів, а Державний НДІ хімічних продуктів розробляє техніко-економічне обґрунтування їх переробки³⁴.

Водночас, за певними ознаками можна стверджувати, що в Україні поки що немає єдиного розуміння ефективної системи розробки, виробництва, зберігання та утилізації боєприпасів. Інтереси Уряду, окремих відомств і міністерств, підприємств і спецекспортерів збігаються далеко не завжди. Домінування відомчих і комерційних інтересів призвело до формування різних центрів впливу на процес утилізації і відбору його безпосередніх учасників.

2.1 УРЯД

У травні 2004р. Уряд заявив про намір створити нову державну компанію, що об'єднає ряд підприємств МО, казенних заводів Мінпромполітики та спеціалізуватиметься на утилізації боєприпасів³⁵. Рішення про необхідність об'єднання ряду арсеналів з промисловими підприємствами було прийняте на підставі рекомендацій спеціального засідання Ради національної безпеки і оборони (РНБО) України 25 травня 2004р., присвяченого ліквідації надзвичайних ситуацій, що протягом останнього року сталися на ряді сховищ МО.

Найменування та статус нової державної компанії поки залишається невизначеним. Саме державна компанія має безпосередньо підпорядковуватися КМУ, формувати стратегію утилізації боєприпасів і розпоряджатися необхідними для цього ресурсами і на основі тендера вибирати виконавців для окремих контрактів з утилізації певних видів боєприпасів. Тендерна основа проведення робіт, своєю чергою, стимулювала б вітчизняні підприємства спецхімії до розвитку ефективних технологій. Функції МО мають полягати лише у зберіганні, сертифікації боєприпасів і передачі їх для утилізації.

Урядом розглядалася пропозиція генерального директора корпорації “Співдружність” В.Тарана про доцільність створення холдингової компанії на зразок ДК “Укрспецекспорт” для здійснення широко-масштабної програми утилізації застарілих боєприпасів. Керівництво роботами мало зосереджуватися в одних руках, а дочірні компанії могли б спеціалізуватися на утилізації певних видів боєприпасів. Кошти від зарубіжних спонсорів та отримані в результаті реалізації продуктів утилізації мали розподілятися централізовано³⁶.

Створення державної міжвідомчої компанії сприятиме отриманню міжнародної допомоги на потреби утилізації. НАТО та окремі країни (Велика Британія,

Німеччина, Канада, США та ін.) готові, у принципі, надати Україні допомогу, однак після ліквідації Державної комісії з питань оборонно-промислового комплексу у 2003р., в Україні немає єдиної міжвідомчої структури, з якою зарубіжні партнери могли б вести переговори з цих питань.

2.2 МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ

У першій половині 2004р. керівництво оборонного відомства заявляло про зацікавленість у створенні на базі існуючих потужностей з утилізації об'єднання у формі концерну або державної компанії під егідою МО. Ціль — концентрація ресурсів, створення сучасних технологічних ліній, замкнених циклів із 100% використанням коштів від реалізації продуктів утилізації для розробки та закупівель техніки і озброєння для потреб ЗСУ.

Ухвалення такого рішення розширило б власні можливості військових за рахунок підприємств Мінпромполітики, оскільки раніше на підприємствах МО через відсутність необхідних технологій виконувалися лише незначні обсяги робіт з утилізації. У військових частинах існували спеціальні цехи та спеціальні ремонтні бригади, що були перекваліфіковані на розбирання боєприпасів. Як правило, МО здійснювало утилізацію, укладаючи (до 2003р. включно) контракти з корпорацією “Співдружність”.

Тодішній міністр оборони Є.Марчук прогнозував створення єдиної компанії з утилізації до серпня 2004р. Цей прогноз міністр зробив після засідання РНБО 3 червня 2004р., на якому МО отримало доручення підписати протягом місяця прямі договори з казенними та іншими державними підприємствами про утилізацію ракет і боєприпасів. Прямі договори руйнували сформовану колись схему взаємодії МО з підприємствами через корпорацію “Співдружність”.

Наприкінці вересня 2004р. у структурі МО був створений **Департамент утилізації**, до якого належить **Управління з утилізації боєприпасів і військової техніки**.

³⁴ На думку директора Державного НДІ хімічних продуктів, генерального конструктора з розробки боєприпасів і вибухових речовин В.Банішевського, цей документ чітко визначив процедури підготовки до утилізації. Див.: В Украине разрабатывается новая редакция госпрограммы утилизации боеприпасов. — *Defense Express*, 11 мая 2004г.; <http://www.defence-ua.com/rus/news/?id=12871>.

³⁵ Военные близки к старту утилизации боеприпасов. — *Defense Express*, 28 декабря 2004г.; <http://www.defence-ua.com/rus/news/?id=15258>.

³⁶ Див.: На утилизацию боеприпасов Украине не хватает средств. — *Донецкие Новости*, 20 октября 2003г., с.3.

МО почало укладати договори безпосередньо з підприємствами. Були налагоджені тісні зв'язки між керівництвом МО та одним із підприємств-спецекспортерів — “Укроборонсервісом”, що вже виконує роботи з ліквідації наслідків катастрофи під Мелітополем.

Протягом останнього кварталу 2004р. МО планувало утилізувати 27,2 тис. т боєприпасів: 12,5 тис. т уже передано на утилізацію, ще 14,7 тис. т — чекають своєї черги.

2.3 ПІДПРИЄМСТВА

Основний обсяг робіт з утилізації в Україні виконують чотири підприємства: Державне підприємство “Виробниче об'єднання “Павлоградський хімічний завод”; Донецький казенний завод хімічних виробів; Шосткинські казенні заводи “Імпульс” і “Зірка”.

Державне підприємство “Виробниче об'єднання “Павлоградський хімічний завод” (ПХЗ). Підпорядковане Національному космічному агентству України. Вважається лідером галузі та здатне виробляти понад 100 тис. т вибухових речовин на рік. На підприємстві створюються потужності та здійснюються роботи з організації утилізації різних видів боєприпасів.

ПХЗ був єдиним підприємством з виготовлення твердого ракетного палива в Україні. Завод визначений головним підприємством з утилізації ступенів міжконтинентальних балістичних ракет РС-22, що підлягають знищенню в рамках Угоди про спільне зменшення загрози, укладеної між Україною і США (Програма Нанна-Лугара). Незважаючи на те, що в цей час основним завданням підприємства залишається утилізація балістичних ракет, його наявні потужності (гідралічна та механічна утилізація ракет) могли б бути у стислий час і з мінімальними витратами пристосовані для утилізації звичайних боєприпасів. Потенційно завод здатен утилізувати 10-12 тис. т боєприпасів на рік. ПХЗ також має можливості проводити хімічні випробовування компонентів боєприпасів.

До кінця року ПХЗ планує утилізувати 4 000 т боєприпасів. Завод утилізує боєприпаси, що містять як тротил, так і гексоген. Серед проблемних боєприпасів представники підприємства називають ракети до установок типу “Град” та “Ураган”, а також гексогенні артилерійські боєприпаси калібром більше 152 мм, для утилізації яких необхідні додаткові виробничі потужності.

Донецький казенний завод хімічних виробів³⁷. Є одним з головних підприємств України, що здійснює весь комплекс утилізації артилерійських снарядів і мін, протитанкових мін, авіабомб і бойових частин ракет³⁸. Виробничі потужності заводу, як і ПХЗ, дозволяють утилізувати близько 10-12 тис. т боєприпасів на рік. Під час виконання відомого проекту з утилізації

404 тис. протипіхотних мін підприємство продемонструвало здатність виконувати подібного роду роботи вчасно, в межах відведеного бюджету та з високою якістю.

Загалом за час реалізації Державної програми утилізації на Донецькому казенному заводі хімічних виробів було перероблено близько 52 тис. т боєприпасів. При цьому, виробничі потужності підприємства використовуються лише на 55-60%. Підприємство підписало з МО два договори в рамках державного замовлення та один господарський договір на утилізацію 12 тис. т ракет системи залпового вогню “Град” на загальну суму близько €2 млн. Загалом, підприємство готове утилізувати практично всі види боєприпасів. Завод може розглядатися як головне підприємство з виконання програми утилізації в Україні.

Шосткинські казенні заводи “Імпульс” і “Зірка”. Завод “Зірка” підписав з Департаментом ресурсного забезпечення МО договір на утилізацію 600 тис. 30-мм снарядів. Згідно з договором, на ці роботи з Державного бюджету буде виділено близько €400 тис. Крім того, підприємство планує до кінця року утилізувати партію 125-мм снарядів. Прогнозована вартість утилізації цієї партії складе практично таку ж суму. Утилізація цього типу боєприпасів є самоокупною, тобто витрачені кошти компенсуються за рахунок реалізації заводом продуктів утилізації. Поки що підприємство утилізує боєприпаси лише тих типів, які воно виробляло³⁹.

Завод “Імпульс” на кінець 2004р. утилізував 25 тис. протитанкових мін загальною масою 150 т. Виробничі потужності заводу дозволяють щомісяця утилізувати до 10 тис. мін. Лінія з утилізації протитанкових мін була запущена на заводі ще в 1995р. Процес утилізації цього типу боєприпасів є цілком самоокупним — тротил, що вилучається з мін, придатний для наступного використання як промислового вибухівка. Підприємство може також утилізувати детонатори всіх типів.

³⁷ Постановою КМУ №409 від 27 квітня 2001р. визначено, що підприємство належить до складу корпорації “Укрвибухпром” (Міністерство промислової політики), що об'єднує шість заводів: Горлівський хімічний завод, Донецький казенний завод хімічних виробів, Рубжанський казенний хімічний завод “Зоря”, Шосткинський казенний завод “Імпульс”, Шосткинський казенний завод “Зірка”, а також два галузевих НДІ — Державний НДІ хімічних продуктів (Шостка) та Макіївський державний проектний інститут.

³⁸ На заводі освоєні: виплавка тротилових артилерійських снарядів середніх калібрів методом контактної виплавки гарячою водою або парою; утилізація протитанкових тротилових мін шляхом розрізання корпусу з наступним дробленням продукту; утилізація осколково-фугасних артилерійських снарядів, що містять гексоген, методом розпилювання; розбирання кумулятивних снарядів калібру 100-125 мм з наступним плавленням мастики та вилученням гексогенних компонентів; утилізація протипіхотних мін; розбирання на складові снарядів з готовими елементами ураження; утилізація головних частин реактивних снарядів калібру 160-240 мм методом безконтактної виплавки. Див.: Хомотюк В. Проблеми безпеки процесів расснаряжения и утилизации тротилосодержащих изделий. — <http://masters.donntu.edu.ua/2003/feht/khomotyuk/diss>.

³⁹ Див.: Завод “Звезда” приступил к утилизации первой партии боеприпасов. — *Defense Express*, 8 октября 2004г.; <http://www.defence-ua.com/rus/news/?id=14495>.

Крім зазначених вище чотирьох провідних підприємств, на ринку утилізації має намір працювати ще одне велике підприємство — **Хімічне казенне підприємство ім.Петровського** (Луганська область), готове за наявності державного замовлення вже зараз приступити до утилізації боеприпасів. Підприємство підписало договір з МО на утилізацію 65 тис. ракет для установок “Град” до кінця 2004р. Воно володіє як устаткуванням, так і технологією, необхідними для утилізації таких ракет. Проте, їх утилізація є цілком збитковою, а тому вимагає державного фінансування. Крім того, підприємство планує утилізувати й інші види боеприпасів, у т.ч. ракети типів “повітря-повітря” і “повітря-земля”; постріли до гранатометів і мінометів; протитанкові керовані снаряди.

Крім великих заводів, існують кілька нещодавно створених спеціальних центрів утилізації. Наприклад, Уманський центр утилізації був створений корпорацією “Співдружність”⁴⁰ для утилізації боеприпасів калібром до 30 мм. За необхідності, він може бути розширений і на його базі може бути створений основний центр з утилізації в центральному регіоні. Іншим прикладом є створений також корпорацією “Співдружність” Калинівський центр утилізації (250 км на захід від Києва), на території одного з найбільших арсеналів (у минулому призначеного для зберігання та обслуговування боеголовок балістичних ракет). Його технологічні можливості поки що дуже обмежені, але, з огляду на наявність добре розвинутої транспортної інфраструктури та величезних складських приміщень, а також місцезнаходження, він може розглядатися як перспективний центр утилізації на заході України.

Поки що всі ці підприємства (крім Уманського центру утилізації) не мають чіткої спеціалізації і, відповідно, їм важко впливати на впровадження єдиної системи утилізації боеприпасів, хоча кожне з них повинне буде займатися визначеними типами боеприпасів або ракет.

2.4 СПЕЦЕКСПОРТЕРИ

Спеціалізовані структури України, створені для експорту/імпорту продукції і послуг військового та подвійного призначення, також зацікавлені в участі у процесі утилізації. Державна компанія “Укроборонсервіс” — дочірнє підприємство “Укрспецекспорту” заявила про готовність створити на території України із залученням власних оборотних коштів п’ять центрів утилізації і підтримки в експлуатаційному стані боеприпасів і озброєнь⁴¹. Один із таких центрів уже створений у Києві. Він забезпечує підтримку в належному стані зенітних ракетних систем С-300 та утилізацію окремих видів застарілих озброєнь. Підприємство, що впевнено почуває себе на міжнародному ринку озброєнь, має намір створити подібні центри і в інших регіонах країни: Центр з утилізації авіаційних боеприпасів і тротиломістких боеприпасів у Хмельницькій області; Центр гуманітарного розмінування

та утилізації боеприпасів в АР Крим; Центр утилізації авіаційної техніки в Київській області; Міжнародний центр утилізації боеприпасів.

Фахівці “Укроборонсервісу” ведуть переговори із зарубіжними структурами стосовно залучення інвестицій у створення таких центрів. На сьогоднішній день найбільший прогрес досягнутий в переговорах із шведською фірмою *NAMMO*. Не виключено, що саме вона може стати правонаступницею українсько-американського підприємства “Елаєнт-Київ”, що припинило своє існування⁴².

2.5 РЕГІОНАЛЬНІ ІНІЦІАТИВИ

Недостатня ефективність загальнодержавних заходів із зменшення загрози, очевидно, спонукала до ініціативи з вирішення проблеми застарілих боеприпасів на місцевому рівні. Так, у серпні 2004р. МО та Вінницька обласна державна адміністрація заявили про намір створити в області на базі державних підприємств Центр утилізації озброєння, боеприпасів, вибухових речовин і ракетного палива⁴³.

Створення такого Центру передбачене Програмою спільних дій з виконання першочергових заходів безпечного функціонування арсеналів, баз, складів боеприпасів і ракетного палива, розташованих на території Вінницької області. Програма розрахована на 2004-2010рр. і містить весь необхідний перелік робіт та обсяги фінансування із впровадження заходів безпеки на арсеналах, базах і складах боеприпасів і ракетного палива. В області зберігається близько 39 тис. т боеприпасів, половина з яких — з простроченим терміном придатності. Вінницька влада перша й поки єдина в Україні виявила ініціативу та готовність частково профінансувати утилізацію боеприпасів. Вінницька обласна державна адміністрація виділить близько €2,5 млн., МО — близько €3,5 млн. Первинну утилізацію боеприпасів (розбирання) передбачається здійснювати не на базах і арсеналах, а на площах підприємств, що простоюють. Поки що невідомо — яких саме. Не визначені також і технології утилізації, головна вимога до яких — екологічна безпека. Тому не виключено, що вінницька ініціатива ризикує залишитися нереалізованою.

На цей час у різних міністерствах і відомствах, у різних промислових і регіональних суб’єктів існують власні, переважно альтернативні підходи до побудови окремих складових процесу утилізації запасів боеприпасів і СЗЛО. Відсутність їх координації і брак ресурсів не дозволяють перетворити цей процес на результативний та економічно необтяжливий.

Зараз формуються три варіанти налагодження процесу утилізації: (1) визначення єдиного оператора з числа існуючих структур; (2) створення нового оператора — єдиної міжвідомчої державної корпорації, підпорядкованої Кабінету Міністрів; (3) здійснення процесу утилізації на основі прямих договорів між МО та підприємствами-безпосередніми виконавцями робіт з утилізації. ■

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Лантан А. Боеприпасная угроза. Масштабы утилизации боеприпасов требуют концентрации усилий государства. — Экспорт оружия и оборонный комплекс Украины, 2004, №8-9, с.58-62.

⁴² Там само.

⁴³ Повідомлення прес-служби МО України від 2 серпня 2004р.

3. ПОТРЕБИ В РЕСУРСАХ І ДЖЕРЕЛА ЇХ НАДХОДЖЕННЯ

Попередні спроби з'ясування причин і пошуку варіантів розв'язання проблеми утилізації боєприпасів і СЗЛО в Україні зводилися, зрештою, до питання достатності (а скоріше, недостатності) фінансування. Всі інші проблеми (виробничі, часові, транспортні, технологічні, екологічні) вважаються, як правило, лише похідними. З іншого боку, на думку економістів-прагматиків, самостійної проблеми недостатності фінансових ресурсів не існує — це проблема браку якості управління в умовах ресурсних обмежень. Розраховувати на досягнення потрібних результатів можна лише за умов визначення доступних джерел фінансування передбаченого обсягу робіт.

3.1 КЛЮЧОВІ ПРОБЛЕМИ

Реальність оцінок ресурсних потреб

Попередній досвід утилізації боєприпасів і СЗЛО в Україні довів, що важливе значення має не так наявність/відсутність фінансів, як ефективна система управління та контролю, що забезпечувала б безперебійне надходження та раціональний розподіл, цілеспрямоване та ефективне витрачання коштів. З призначенням Уряду Ю.Тимошенка розпочався перегляд структури, функцій, повноважень апарату МО, Мінпромполітики, добір кадрів на керівні посади. Серед пріоритетних сфер уваги нового керівництва, звичайно, є оснащення ЗСУ озброєннями та військовою технікою, а також позбавлення їх надлишкових запасів. Сьогодні система управління в галузі утилізації боєприпасів і СЗЛО в Україні перебуває у стадії становлення.

Удосконалення системи управління потребує врахування та використання вже набутого позитивного досвіду. Зокрема, є підстави сподіватися, що створене на початку 2004р. Управління утилізації Департаменту ресурсного забезпечення МО (стара назва) здатне забезпечити координацію комплексної утилізації, створення необхідних потужностей, залучення підрядників для виконання робіт. В Управлінні вже є досвід співробітництва з державними підприємствами МО України ("Укроборонресурс", "Укроборонлізинг"), а також з іншими підприємствами різних форм власності ("Укроборонсервіс", фірма ТАСКО та ін.).

Сьогодні можна стверджувати, що **точної оцінки вартості утилізації боєприпасів і СЗЛО поки не існує**. Дані, що з'являються у відкритих джерелах, — досить суперечливі. Заяви про "сотні мільйонів доларів" в оцінках офіційних осіб і незалежних експертів відбивають лише порядок цієї суми. Приблизні підрахунки показують, що з урахуванням наявних оцінок вартості утилізації (у середньому €350 за тону боєприпасів; €2 — за одну міну; €3-5 — за одиницю вогнепальної зброї), **мінімальна сума утилізації існуючих запасів застарілих боєприпасів і СЗЛО в Україні складе не менше €200 млн.** Із врахуванням динаміки старіння

цих запасів, загальна сума може бути набагато більшою. Зокрема, презентований громадськості у 2004р. Стратегічний оборонний бюлетень України містить **оцінку потреб на утилізацію озброєнь, військової техніки та боєприпасів у сумі майже €600 млн.**⁴⁴

Отриманню більш точних оцінок ресурсних потреб на утилізацію боєприпасів і СЗЛО заважає відсутність результатів комплексної інвентаризації наявних запасів та усвідомлення технологічної насиченості процесу — починаючи з наукових, маркетингових досліджень і закінчуючи реалізацією продуктів утилізації (схема "Структура технологічного циклу утилізації озброєнь і військової техніки", с.24).

Про необхідність урахування повного циклу процесу утилізації при оцінці її вартісно-часових показників свідчать наступні приклади. Фахівці Головного ракетно-артилерійського управління ЗСУ лише про арсенал із зберігання боєприпасів говорять так: "Якщо весь вагонний парк України загнати на арсенал, задіяти весь особовий склад на завантаження боєприпасів і вантажити їх цілодобово, то весь боєзапас арсеналу можна буде вивезти до місць утилізації за 20 років"⁴⁵. Для ліквідації лише одного складу у Брюховичах (Львівська область), необхідно €10 млн. За нинішніх темпів вивозу боєприпасів до місць утилізації на його завершення необхідно чотири роки. Якщо ж паралельно здійснювати утилізацію на місці, то це можна зробити за 2,5 роки⁴⁶. Важливість урахування часового чинника зумовлена зростаючою з часом небезпекою виникнення надзвичайних ситуацій з тяжкими наслідками.

До цього необхідно додати витрати на збереження, забезпечення охорони боєприпасів в очікуванні утилізації, а також вибухопожежебезпеки складів. Лише на останній пункт мало виділятися щорічно близько €7 млн. протягом 20 років (відповідно до Державної програми утилізації звичайних видів боєприпасів, непридатних для подальшого використання і збереження)⁴⁷. Без своєчасної ліквідації застарілих запасів боєприпасів і СЗЛО кошти, що витрачаються на їх збереження та безпеку, лише збільшують загальну суму витрат, не вирішуючи проблеми.

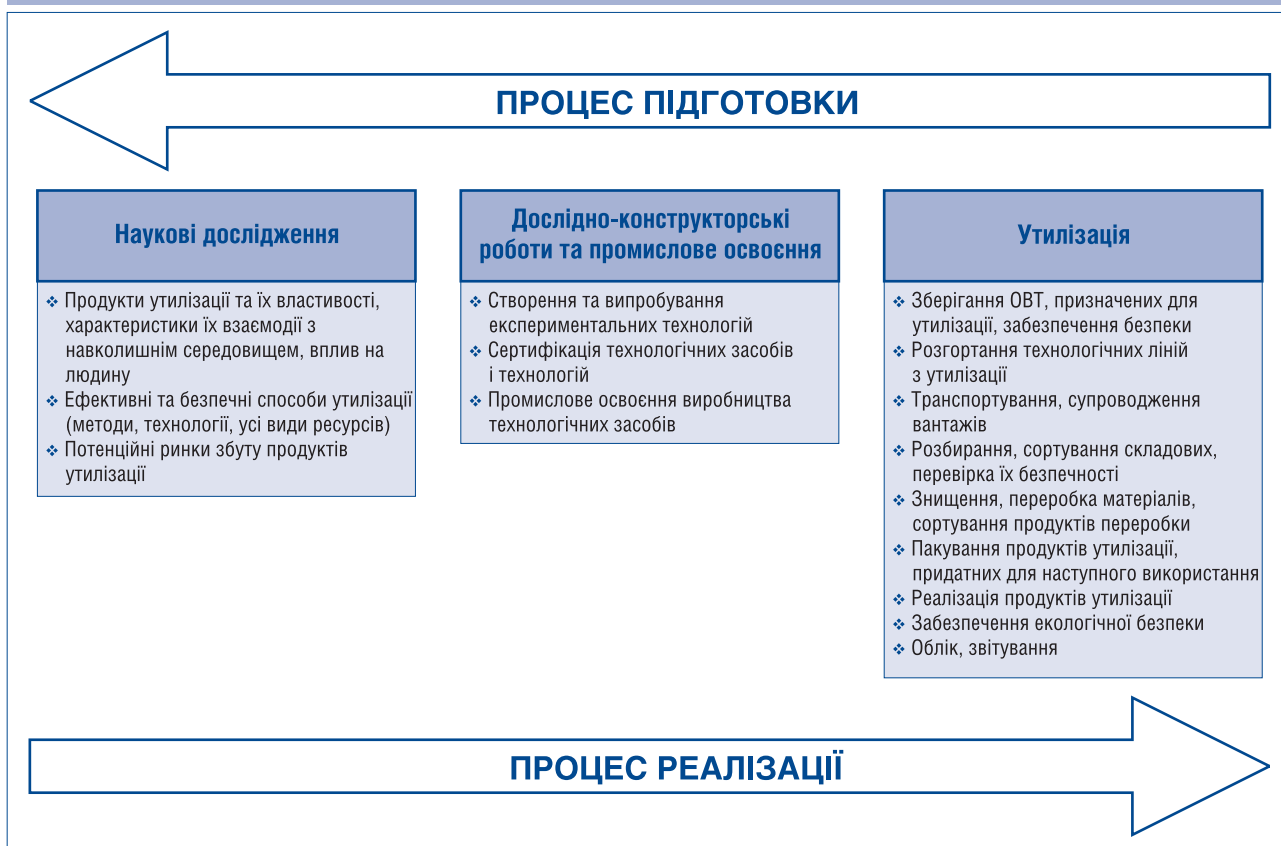
⁴⁴ Див.: Фінансування програм перехідного періоду. Стратегічний оборонний бюлетень України на період до 2015 року (Біла книга України), схема №52. — Київ, 2004, с.86.

⁴⁵ Див.: Інтерв'ю исполнительного директора "Укроборонсервіса" І.Царика. — *Defense Express*, 27 июля 2004г.; <http://www.defence-ua.com/rus/hotnews/?id=13737>.

⁴⁶ Гуцуляк Д. Громадські організації і громадська думка мають допомогти в реформуванні Збройних Сил України. — *Армія України*, 20 травня 2004р., с.2.

⁴⁷ Затверджена Постановою КМУ №40-1 від 20 січня 1995р.

Структура технологічного циклу утилізації озброєнь і військової техніки (ОВТ)

З економічної точки зору, враховуючи сукупні витрати, утилізація озброєнь і боєприпасів є збитковою. Однак рівень збитковості, як показують вітчизняний і міжнародний досвід, значною мірою залежить від ефективності управління процесом з боку відповідних державних органів. Економічна віддача від переробки продуктів утилізації боєприпасів і СЗЛО, за оцінками експертів *NAMSA*, не компенсує витрат і має скоріше символічний характер — у середньому €25 від переробки 1 т боєприпасів і €15-20 — 1 т стрілецької зброї⁴⁸ (таблиця “Розрахункова вартість утилізації боєприпасів”⁴⁹).

Брак виробничих потужностей і технологій

Найявні потужності та їх технологічна оснащеність не відповідають обсягам і номенклатурі боєприпасів і СЗЛО, що підлягають утилізації. На цей час створені необхідні потужності для утилізації тротиломистих артилерійських та інженерних боєприпасів, але практично відсутні — для утилізації стрілецьких патронів, артилерійських боєприпасів малого калібру, морських боєприпасів, авіаційних засобів ураження (за винятком тротиломистих авіабомб), систем залпового вогню і т.ін.⁵⁰ Існуючі потужності можуть вирішити проблему утилізації боєприпасів лише частково і лише за умови, що всі боєприпаси розібрані, підготовлені до утилізації і доставлені на підприємства.

Розрахункова вартість утилізації боєприпасів

Найменування	Калібр, мм	Вартість утилізації 1 т, €
Патрони	5,45-12,7	127
Патрони	14,5-20	177
Снаряди	23-37	258
Снаряди для РПГ	40-90	612
Артилерійські снаряди	57-76	655
Артилерійські снаряди	85-90	448
Артилерійські снаряди	100	328
Артилерійські снаряди	122	318
Артилерійські снаряди	130-140	318
Артилерійські снаряди	152	324
Артилерійські снаряди	203	273
Артилерійські снаряди	220	271
Танкові снаряди	115	318
Танкові снаряди	125	373
Міни (для мінометів)	82	1181
Міни (для мінометів)	107	341
Міни (для мінометів)	120	331
Міни (для мінометів)	160	288
Міни (для мінометів)	240	246
Протитанкові міни		288
Авіабомби		619
Морські міни		728
Торпеди		655

⁴⁸ Слід зауважити, що, на думку багатьох експертів, більшість видів боєприпасів і СЗЛО може утилізуватися якщо не з прибутком, то принаймні на умовах самоокупності. Див.: BICC Report 13, David DeClerq, Destroying Small Arms and Light Weapons. Survey of Methods and Practical Guide, p.28; <<http://www.bicc.de/publications/reports/report13/content.html>>.

⁴⁹ Джерело: *Feasibility study to destroy surplus munitions and small arms and light weapons in Ukraine, 2003*. Дані базуються на розрахунках, наданих агентству *NAMSA* корпорацією “Співдружність” і Павлоградським хімічним заводом при підготовці міжнародного проекту з утилізації надлишкових запасів боєприпасів і СЗЛО в Україні.

⁵⁰ Інтерв'ю исполнительного директора “Укроборонсервіса” И.Царика...

Як уже зазначалося, до 2015р. мають бути утилізовані понад 1,3 млн. т непридатних для використання боеприпасів. Але при оцінці обсягів боеприпасів, які підлягають утилізації, не враховується той факт, що практично всі боеприпаси в Україні (близько 2,5 млн. т) мають розглядатися як об'єкт утилізації в недалекому майбутньому. Ситуація ще більш ускладнюється необхідністю сплати за “старими рахунками”: хронічне недофінансування відповідних програм протягом 10 років; величезні втрати, пов'язані з “дикою утилізацією”; і головне — втрачений час, що погіршило динаміку старіння “вибухонебезпечних запасів” і зумовило невідповідність між обсягами, що потребують утилізації, і ресурсними можливостями.

Як уже зазначалося вище, наявні технічні можливості дозволяли в попередні роки утилізувати щорічно близько 25 тис. т боеприпасів. У 2003р. Україні вперше вдалося досягти рівня в 35 тис. т. Однак, для виконання державної програми утилізації потрібна продуктивність 150 тис. т⁵¹.

Найбільш гостро відчувається брак сучасних, економічних і ефективних технологій утилізації вибухових речовин на основі гексогену, октогену та подібних до них складових. А це — 70% існуючих запасів. На наявних в Україні виробничих потужностях можна утилізувати лише незначну номенклатуру боеприпасів, споряджених цими вибуховими речовинами. Але навіть для цих боеприпасів продуктивність утилізації недостатня. Без нових рішень у цій галузі процес утилізації може тривати багато десятиріч.

Недосконалість інфраструктури

Ще однією обставиною, що істотно впливає на фінансові та часові витрати, є зосередження потужностей з утилізації боеприпасів переважно у східному регіоні (Донецьк, Павлоград, Петровське Луганської області) і на півночі країни (Шостка). Водночас, значна частка запасів боеприпасів, що підлягають утилізації, знаходяться на заході України. На підготовку та транспортування боеприпасів до місць утилізації припадає 60-70% загальних витрат. З цієї причини, з метою зниження витрат на транспортування боеприпасів і зменшення ризиків створення позаштатних ситуацій при перевезеннях, існує необхідність створення додаткових виробничих потужностей по утилізації боеприпасів у західних регіонах України.

Наприклад, корпорація “Співдружність” несе значні витрати під час перевезення боеприпасів, їх компонентів до місць утилізації, переробки, реалізації. “Середня відстань підвозу снарядів із місць збереження до місць утилізації становить близько 750 км. **Вартість транспортування в середньому складає близько 25-30% від загальної вартості утилізації боеприпасів. При цьому, вартість перевезень, порівняно з 1995р., зросла в шість разів і має тенденцію до подальшого росту.** В цих умовах корпорація вирішує питання про отримання пільг на здійснення залізничних

перевезень і створює своє автотранспортне підприємство. Фінансова допомога від зарубіжних інвесторів на придбання вантажівок дала б можливість корпорації знизити витрати на створення парку великовантажних машин для транспортування боеприпасів, їх елементів, продуктів утилізації до місць утилізації, переробки, реалізації”⁵².

Зокрема, для перевезення лише двох снарядів потрібно одна спеціалізована шухляда (дошка вищої якості зі спеціальним просоченням, перебираннями, кріпленнями снаряда, фурнітурою і т.д.), вартість якої сягає €80. Перевозити боеприпаси у спорядженому стані разом із детонатором і капсулом категорично заборонено. Для розбирання снаряду потрібне спеціальне устаткування, бронекабіна. Вартість снарядної тари для завантаження одного 60-т вагона зі 122-мм снарядами становить приблизно €30 тис. Перевезення одного вагона з боеприпасами із Хмельницької області, наприклад, до Донецька коштуватиме, за скромними розрахунками, приблизно €2 тис.⁵³ До цього треба додати витрати на охорону, завантаження-розвантаження, страхування тощо.

За оцінкою директора **Державного НДІ хімічних продуктів В.Банишевського**, який керував розробкою нового проекту Державної програми утилізації, “на оплату робіт МО України припадає 26% вартості утилізації боеприпасів... Перевезення боеприпасів забирають ще більше коштів — 34%. Крім того, при організації перевезень боеприпасів доводиться оплачувати масу дозволів державним структурам, зокрема, Міністерству внутрішніх справ”⁵⁴ (таблиця “*Вартість послуг Міністерства внутрішніх справ з транспортування небезпечних вантажів*”⁵⁵).

Вартість послуг Міністерства внутрішніх справ з транспортування небезпечних вантажів

Оплата отримання дозволу	
Паперові роботи та видання дозволу	€5,5
Комп'ютерні послуги (одна друкована сторінка)	€2,5
Друк спеціальної форми	€0,5
Інші тарифи	
Спеціальні тести для перевізника	€2,1
Паперові роботи з видання спеціального дозволу перевізника небезпечного вантажу (DPOG)	€2,2
Спеціальна форма DPOG	€2,3
Комп'ютерні послуги з оформлення DPOG	€2,5
Ескортне забезпечення на 1 км траси	€0,4

На економічні та часові показники, а також на можливість вибору різних методів утилізації впливають **вимоги охорони довкілля**. Сьогодні, з огляду на гостроту проблеми знищення величезних обсягів боеприпасів і необхідність її розв'язання у стислі терміни з мінімальними витратами, в Україні всерйоз розглядаються варіанти утилізації боеприпасів методом спалювання або підризу⁵⁶, що раніше рішуче відкидалися з екологічних мотивів. Цим методом

⁵¹ Там само.

⁵² Таран В. Досвід утилізації непридатних боеприпасів в Україні..., с.87.

⁵³ Інтерв'ю исполнительного директора “Укроборонсервіса” І.Царика...

⁵⁴ Банишевский В. У опасной черты. Проблемы утилизации боеприпасов в Украине..., с.26.

⁵⁵ Див. коментарі органів забезпечення перевезень. — <http://gai.kharkov.ua/document/opasn01-ua.htm>; http://www.konsultant.kiev.ua/new1_04/04140103.html.

⁵⁶ Панов А. Утилізація боеприпасів шляхом підризу: взятий впевнений старт. — Армія України, 14 вересня 2004р., с.2.

вважається доцільним знищувати передусім цілий ряд тугоплавких боеприпасів, утилізація яких є економічно дуже дорогою. При цьому, хоч би якою гострою була необхідність якнайшвидшої утилізації боеприпасів, фінансові аргументи не повинні превалювати над необхідністю збереження довкілля. У цьому контексті цікавим для вивчення є досвід Німеччини, де методом підриву знищують в одну зміну 500 снарядів, а також використовують 10 великих печей АПІ-1236 для спалювання боеприпасів⁵⁷. В Україні утилізація боеприпасів в обмежених кількостях методом підриву можлива як на полігонах МО, так і в окремих інших місцях обмеженого доступу, наприклад, у Чорнобильській зоні або на території колишнього сховища ракет стратегічного призначення під Макарово.

Питання утилізації запасів стрілецької зброї, порівняно з утилізацією боеприпасів, має одну відмінну рису — за всієї його актуальності, воно меншою мірою залежне від часових рамок. Характер загроз, що походять від наявності величезних запасів стрілецької зброї в Україні, перебуває у площині проблеми, насамперед, незаконного розповсюдження (нелегального продажу, розкрадань, загрози масового оволодіння нею у випадку заворушень). Якщо ж виключити або мінімізувати ці загрози, то можна було б значно знизити і гостроту проблеми утилізації стрілецької зброї.

Але навіть якщо припустити наявність надійної системи запобігання незаконній торгівлі, розкраданню та низьку ймовірність громадських заворушень в Україні, а також відсутність загрози довкіл्लю при тривалому збереженні стрілецької зброї та її низьку вибухопожежебезпеку, то не слід забувати про фінансові, матеріальні та людські ресурси, що відволікаються на її збереження.

За оцінками експертів, в Україні налічується близько 7 млн. одиниць стрілецької зброї, що зберігається на складах ще з часів Першої і Другої світових воєн, накопичені в період холодної війни, а також вивезені з країн Центральної і Східної Європи наприкінці 1980-х — початку 1990-х років. Тому, незважаючи на удавану вторинність у списку пріоритетів, проблема утилізації СЗЛО не може відкладатися на невизначений час. Вибір способів утилізації СЗЛО з широкого спектра наявних у вітчизняній і міжнародній практиці (від найпростішого й дешевого спалювання до більш дорогого повного розбирання й переплавляння) залежатиме, насамперед, від виділених фінансових ресурсів.

3.2 ДЖЕРЕЛА РЕСУРСІВ

У нинішніх умовах необхідним є пошук рішень, за яких можливе залучення додаткових джерел фінансування (внутрішніх і зовнішніх інвестицій, міжнародної допомоги), отримання максимальної вигоди від реалізації продуктів утилізації, вибір найбільш ефективних методів на всіх етапах утилізації. Виникла необхідність зміни самого порядку фінансування утилізації непридатних боеприпасів.

Внутрішні джерела

Певний резерв збільшення фінансових надходжень для утилізації боеприпасів і СЗЛО міститься у **вдосконаленні механізмів фінансової політики держави**. Наприклад, частину витрат, пов'язаних із транспортуванням боеприпасів до місць утилізації (ідеться про запровадження знижених тарифів), могло б узяти на себе Міністерство транспорту (зокрема, Адміністрація залізниць), для якого частка цих вантажів є незначною в сукупному обсязі перевезень. Крім того, при організації перевезень боеприпасів доводиться оплачувати всілякі дозволи державним структурам. Було б цілком раціональним рішенням у рамках Державної програми утилізації скасувати ці збори⁵⁸.

Виконавець починає роботу з утилізації боеприпасів, які можуть принести йому оборотні кошти — через комерційну реалізацію продуктів їх розбирання. Акумуляуючи такі кошти, він має можливість нагромадити гроші для утилізації і “невигодних” боеприпасів. Відповідно до існуючої системи оподаткування, виконавець платить податки не за результатами утилізації всього обсягу боеприпасів, а за кожним фактом реалізації продукції, що ускладнює накопичення оборотних коштів. Банківські кредити за існуючих процентних ставок ще більше погіршують фінансове становище виконавців утилізації⁵⁹. У будь-якому випадку, Україні необхідно виключити або мінімізувати витрати, що необґрунтовано збільшують вартість утилізації. Таким чином, **вдосконалення системи оподаткування, спрощення та підвищення доступності кредитування** є джерелами додаткових фінансових ресурсів.

Ще одним важливим джерелом фінансування може стати **залучення до процесу утилізації виробників зброї і боеприпасів**. Знищення старих запасів створює тим самим новий ринок збуту для їх продукції⁶⁰.

⁵⁷ Див.: Утилизация боеприпасов по-новому? — *Defense Express*, 17 мая 2004г.; <http://www.defence-ua.com/rus/hotnews/?id=12939>.

⁵⁸ Банишевский В. У опасной черты...

⁵⁹ У 2003р. середня процентна кредитна ставка в національній валюті становила 17,9%, в іноземній валюті — 11,9%. Див. Інтернет-сайт Національного банку України, <<http://www.bank.gov.ua/Statist/PROCENT/prst.htm>>.

⁶⁰ У середині 1990-х років США поставив Греції 58 тис. “старих” танкових снарядів. Крупний американський виробник боеприпасів *Aliant Tech System* піддав критиці цей “подарунок” і звинуватив Уряд у нечесній конкуренції. Причиною стало скасування Грецією замовлення на поставку боеприпасів компанії *Aliant Tech System* на суму \$30 млн.. Див.: *Lumpe L., 1996. Costly Givaways. Educational Foundation for Nuclear Science. Washington D.C.* — <<http://www.bullatonsci.org.issues/1996/so96lumpel.html>>.

З огляду на величезну кількість старої зброї на складах, одним із джерел отримання прибутку є **продаж найбільш коштовних раритетних зразків на аукціонах**, а також його **переробка на небоєздатні сувенірні зразки** (зброю, що внаслідок технічних переробок за відповідними правилами є непридатною до вжитку з будь-якими боеприпасами). За інформацією експертів “Укроборонсервісу”, вартість металу, з якого вироблений автомат або гвинтівка дорівнює €0,5, а витрати на розбирання одиниці вогнепальної зброї — в середньому близько €5. Як заявив фахівець “Укроборонсервісу” В.Рябець: “Ми виробили недавно першу партію автоматів ПКШ (пістолет-кулемет Шпагіна), досить популярної зброї Другої світової війни, котрим була озброєна Радянська армія. Ми зробили з цих ПКШ так звані нейтралізовані зразки. На такий модифікований зразок ставиться відповідне клеймо та видається атестат. Отож, за такою схемою ми переробили під подарункові зразки партію з 500 автоматів, отримали необхідні дозволи, зробили красиву тару — і ця партія миттю розійшлася”⁶¹. Вартість такого сувеніра — від €80 до €250 за виробничих витрат близько €20-30.

Що ж стосується більш сучасних зразків зброї, то найбільшою перешкодою в її утилізації є той факт, що за необхідності витрачати навіть відносно невелику суму на утилізацію, наприклад, “калашникова”, завжди залишається спокуса його продажу на зовнішньому ринку та отримання значного прибутку.

У цілому, незважаючи на значне збільшення відрхувань на утилізацію за останні два роки, бюджетного фінансування ще недостатньо для розв’язання проблеми утилізації застарілих запасів зброї і боеприпасів в Україні. Всі інші питання, пов’язані з кадровими, технічними, транспортними, часовими ресурсами, хоч і вимагають вирішення, однак, як правило, прямо залежать від фінансування.

Створені в Україні потужності для утилізації боеприпасів і СЗЛО не відповідають обсягам і номенклатурі боеприпасів, що підлягають утилізації. Найбільш гостро відчувається відсутність сучасних, економічних та ефективних технологій утилізації вибухових речовин на основі гексогену, октогену та подібних до них складових, однак успішно закінчити дослідницькі роботи, необхідні для розробки відповідних технологій, не дозволяє обмежене фінансування.

Водночас, у потенційних іноземних партнерів існують і інтерес, і можливості допомогти Україні фінансами та технологіями. Однак, реалізувати потенціал співробітництва з іноземними спонсорами поки вдається рідко через недосконалість механізмів співробітництва.

Зовнішні джерела

Багато відсутніх технологій можна було б розробити за наявності достатніх фінансових ресурсів, а окремі технології вже є у закордонних партнерів,

і питання — лише в пошуку взаємовигідних умов співробітництва. Зокрема, послуги зі створення потужностей утилізації боеприпасів до стрілецької зброї, снарядів малого калібру, детонаторів тощо Україні вже пропонувала німецька компанія *Spreewerk Lubbén GmbH* (підрозділ *General Atomic Group*). Для розв’язання проблеми створення потужностей з переробки отриманих після утилізації гексогену, МС, сумішних ВР і створення на їх основі промислових ВР, українська сторона могла б запросити до співробітництва такі німецькі компанії, як фірма *EBV*, а також *MDSG Logistic (Material Depot-Service Gesellschaft mbH)* або *Nammo Buck GmbH* (підрозділ *Nammo AS-Nordic Ammunition Company*).⁶²

Що стосується перспектив отримання іноземної допомоги в утилізації застарілих запасів боеприпасів і СЗЛО, то поки що потенційно найкращі перспективи в Україні можуть виявитися в рамках проекту знищення українських запасів протипіхотних мін.⁶³ Україна підписала разом із Програмою розвитку ООН (ПРООН) спеціальний проектний документ — “Підготовчий етап для знищення запасу протипіхотних мін типу ПФМ”. На цей проект було виділено \$250 тис.⁶⁴

Утилізація протипіхотних мін в Україні також пов’язана з рішенням ряду технічних завдань. Від Радянського Союзу Україна успадкувала мінний запас, що нараховував 6,35 млн. протипіхотних мін, які підпадають під дію Оттавської конвенції. До цього арсеналу належать 404,9 тис. мін, утилізація яких фінансувалася Трастовим фондом НАТО та була завершена 27 травня 2003р., а також 5,95 млн. мін типу ПФМ, що потрібно утилізувати не пізніше 2005р. В іншому випадку, як заявив представник Європейської комісії, кошти, зарезервовані для України на цю мету, будуть спрямовані іншим державам.⁶⁵

⁶¹ Див.: Коллекционное оружие: хобби или бизнес? — *Defense Express*, 9 января 2003г.; <http://www.defence-ua.com/rus/hotnews/?id=9083>.

⁶² Докладну інформацію про пропозиції німецьких компаній див.: Можливості міжнародного сприяння. Матеріали Міжнародної конференції в Ялті 15-16 листопада 2001р. — Фонд Фрідріха Еберта, Київ, 2002, с.122-138.

⁶³ Докладніше див. статтю В.Шведа “Заходи із заборони протипіхотних мін: український вимір”, розміщену в цьому журналі.

⁶⁴ Див.: Марчук: причиною вибухів під Мелітополем могли стати навмисні дії. — *Інтерфакс-Україна*, 11 травня 2004р.

⁶⁵ Петраченков А. Время действовать. Боеприпасы не ждут. — *Defense Express*, 25 февраля 2005г.; <http://www.defence-ua.com/rus/hotnews/?id=15932>.

За типом спорядження, міни умовно можна поділити на три групи: тротиллові, тротил-гексогенові та споряджені дуже токсинною рідкою вибуховою речовиною (міни-“метелики”). До технології утилізації останніх висуваються спеціальні умови безпеки (створення спеціальних бронепечей) через високу токсичність вибухової речовини. Для знищення мін-“метеликів”, з огляду на потребу створення потужностей, необхідно близько €7 млн.⁶⁶ Європейська комісія, за умови ратифікації Україною Оттавської конвенції, готова надати для ліквідації наших протипіхотних мін €4 млн.

Коштів, зарезервованих Європейською комісією, мабуть, не вистачить на ліквідацію всього запасу протипіхотних мін ЗСУ. До того ж, терміни виконання такого обсягу робіт є замалими. Але гальмувати процес і відмовлятися від грошей Україні теж не вигідно. Можна втратити час, після чого Україні доведеться протягом десятиріч здійснювати ці роботи самотужки. Очевидно, що міжвідомчий державний орган з питань утилізації допоміг би скоріше вирішувати питання ратифікації, поновлення переговорів з представниками Канади та Європейської комісії, а потім — визначитися з проведенням тендера та обрати найефективніші й безпечні технології утилізації всіх типів боеприпасів.

Є надія, що найближчим часом в Україні в рамках Трастового фонду НАТО почнеться реалізація проекту з утилізації 1,5 млн. одиниць СЗЛО та 133 тис. т боеприпасів вартістю близько €25 млн. Проект планується здійснити в чотири фази загальною тривалістю 12 років. Вартість першої фази має складати близько €7 млн., а роботи в її рамках очолять США із внеском у \$1,6 млн.⁶⁷ Плануються внески інших країн: Великої Британії — £400 тис. і Нідерландів — €240 тис. Крім того, доцільно ефективно використати готовність США надати допомогу в знищенні запасів ракетного палива⁶⁸ — окремі технологічні рішення та виробничі потужності з успіхом можуть бути використані для утилізації певних типів боеприпасів і СЗЛО.

Наявний досвід і заявлені інтереси дають підстави говорити про особливі інтереси не лише США, але й інших можливих спонсорів. Зокрема, від Великої Британії можна очікувати підвищеного інтересу до утилізації українських СЗЛО, а від Канади — зацікавленості в утилізації запасів протипіхотних мін. У Німеччини вже є досвід співробітництва з українськими партнерами в галузі утилізації окремих видів

артилерійських боеприпасів. Очевидно, що цей досвід, у разі участі Німеччини на першому етапі проекту утилізації боеприпасів, допоміг би в майбутньому забезпечити німецьким компаніям сприятливі перспективи і в утилізації значних обсягів інших видів боеприпасів, особливо тих, що містять гексоген.

Що стосується оптимальних варіантів отримання та використання міжнародної допомоги, то з урахуванням уроків попереднього досвіду в утилізації боеприпасів і СЗЛО в Україні, найбільш прийнятним виглядає варіант, коли всі види (або основна частина) міжнародної допомоги надавалися б під контролем *NAMSA* в рамках Трастового фонду НАТО. Це дозволило б використовувати вже перевірений на практиці механізм співробітництва та, відповідно, забезпечити планомірність і злагожденість у процесі утилізації, мінімізувати ризики невиконання планів, фінансових зловживань і порушень заходів безпеки.

Головні причини браку ресурсів на утилізацію, як і резерви з їх залучення, пов'язані з недосконалістю системи управління та самого процесу утилізації боеприпасів і СЗЛО. Врегулювання цих проблем сприяло б залученню більших обсягів іноземних інвестицій і допомоги в Україну, а також більш ефективному їх використанню. ■

⁶⁶ Див.: Утилизация боеприпасов. Опыт “Співдружності”. — *Defense Express*, 1 июля 2002г.; <http://www.defence-ua.com/rus/news/?id=9606>.

⁶⁷ Див.: США готовы финансировать ликвидацию стрелкового оружия и боеприпасов при условии утилизации ПЗРК. — *Defense Express*, 16 апреля 2004г.; <http://www.defence-ua.com/rus/news/?id=12644>.

⁶⁸ Див.: Повідомлення прес-служби МЗС України від 11 березня 2005р. — <http://www.defence-ua.com/rus/news/?id=16053>. Голова комітету із закордонних справ Сенату США Р.Лугар обіцяє разом з Міністерством оборони США знайти шлях розв'язання проблеми ліквідації на Павлоградському механічному заводі твердого ракетного палива методом, прийнятим для України. Як повідомлялося, роботи з утилізації твердого ракетного палива передбачені угодою між Україною і США від 1993р. У 2000р. США виділили близько \$24 млн. на будівництво в Україні установки для ліквідації палива СС-24. З 2002р. у Павлограді розпочалися дослідження на пілотній установці з утилізації методом гідророзмиву за технологією американської компанії *Thiokol*. Надання допомоги може ускладнитися через намагання Конгресу США суттєво зменшити загальні обсяги допомоги Україні із замовлених Дж.Бушем \$60 млн. до \$33,7 млн. Див.: <http://www.liga.kiev.ua/news/140754.html>. Загальна сума міжнародної допомоги Україні може бути зменшена у зв'язку з реалізацією проекту НАТО в кількох країнах Східної Європи (зокрема, Албанії і Сербії).

4. ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

ВИСНОВКИ

Проблема утилізації застарілих запасів боеприпасів і СЗЛО перетворилася в Україні на загальнонаціональну. Перевантаженість складів і арсеналів, хронічний брак коштів на організацію охорони, збереження та утилізацію боеприпасів загрожують негативними екологічними наслідками для України та її сусідів, а також створюють істотні виклики всьому регіону в контексті загроз тероризму та незаконного розповсюдження озброєнь.

Власні можливості України з утилізації є недостатніми для оперативного вирішення завдань зі знищення надлишкових боеприпасів і СЗЛО. Бюджетне фінансування цих завдань обмежене, їх виконання ускладнене бюрократичними труднощами з організації транспортування та переробки боеприпасів. Державні програми, незважаючи на заплановані фіксовані обсяги утилізації боеприпасів, не виконуються. Ситуація ще більше ускладнюється необхідністю невідкладної утилізації запасів, що за обсягами та номенклатурою значно перевищують наявні фінансові та технічні можливості, а також необхідністю компенсації величезних втрат, пов'язаних з “дикою утилізацією” 1993–2001 рр.

Незважаючи на істотне збільшення відрахувань на утилізацію за останні два роки, бюджетного фінансування ще недостатньо для успішного самостійного розв'язання проблеми утилізації запасів зброї і боеприпасів в Україні. Наявні технічні та фінансові можливості дозволяють Україні самостійно утилізувати близько 25 тис. т боеприпасів на рік, однак для своєчасної і безпечної утилізації необхідно вийти на щорічний рівень у 150 тис. т.

З огляду на гостроту проблеми фінансування, в Україні розглядаються варіанти утилізації боеприпасів методом спалювання або підризу, що є небезпечними для довкілля. Природоохоронні вимоги є не менш пріоритетними та обов'язковими і зумовлюють підвищення витрат.

Питання отримання фінансової, технічної й експертної допомоги в розв'язанні проблеми утилізації, залишається актуальним для України. Це пов'язане не лише із складним фінансовим і економічним становищем у державі, але й з браком відповідних виробничих потужностей і технологій.

В Україні практично відсутні виробничі потужності для утилізації патронів стрілецької зброї, боеприпасів малого калібру, морських боеприпасів, авіаційних засобів ураження (за винятком тротиломістких авіабомб), систем залпового вогню тощо. Крім того, головні потужності з утилізації боеприпасів зосереджені у східному регіоні та на півночі країни, а значна кількість боеприпасів, що підлягають

утилізації, знаходиться на заході України, що значною мірою ускладнює процес утилізації.

В Україні поки не існує єдиного погляду на структуру і способи функціонування системи управління повним життєвим циклом боеприпасів і СЗЛО: науково-технічним забезпеченням, виробництвом, збереженням і утилізацією. При цьому інтереси Уряду, окремих міністерств і відомств, підприємств і спекекспортерів збігаються далеко не завжди.

На цей момент в Україні формуються три версії організації процесу утилізації: визначення єдиного оператора з числа існуючих структур; створення нового оператора — єдиної державної корпорації, що підпорядковується Кабінету Міністрів; здійснення процесу утилізації на основі прямих договорів між МО і підприємствами — безпосередніми виконавцями робіт з утилізації.

Завдяки накопиченому досвіду в Україні відбувається мляве покращення процесу утилізації боеприпасів і СЗЛО. Створені необхідні потужності для утилізації тротиломістких артилерійських і інженерних боеприпасів. Отриманий перший позитивний досвід практичного співробітництва з НАТО та окремими країнами з питань утилізації протипіхотних мін.

Потенціал співробітництва України з іноземними спонсорами залишається нереалізованим через недосконалість механізмів співробітництва. Наміри донорів надати допомогу Україні в рамках міжнародних проектів найчастіше зіштовхувалися з невмінням української сторони знайти взаєморозуміння з партнерами в суто технічних питаннях, небажанням брати на себе істотні зобов'язання в частковому фінансуванні витрат, а в останні два роки до цього додалася й проблема відсутності в Україні єдиної структури з координації питань утилізації.

Сьогодні потенційні іноземні партнери виявляють інтерес до України та мають можливості допомоги фінансами та технологіями. Є підстави говорити про особливий інтерес насамперед Великої Британії, Канади, Німеччини, США та інших можливих спонсорів. Зокрема, США зацікавлені в утилізації українських ПЗРК і готові стати головним спонсором у Травтовому фонді НАТО з надання допомоги Україні в утилізації 133 тис. т застарілих боеприпасів і 1,5 млн. СЗЛО.

Загалом, з проведеного дослідження випливають такі головні напрями діяльності у сфері позбавлення від небезпечних запасів боеприпасів і СЗЛО: (а) створення нових, досконаліших механізмів утилізації боеприпасів і СЗЛО в Україні; (б) пошук нових та ефективне використання існуючих джерел фінансування; (в) налагодження взаєморозуміння та відносин плідного співробітництва з можливими міжнародними партнерами.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Оскільки в Україні немає багатьох потрібних технологій утилізації боєприпасів, то їх необхідно розробляти або закуповувати. Таку роботу краще організувати або координувати, якщо буде створена єдина структура, на яку покладатимуться функції управління утилізацією і координації діяльності в цій галузі.

Незалежно від того, якою буде структура управління процесом утилізації, цей процес має будуватися на принципах прозорості прийняття рішень і централізації контролю над діяльністю виконавців. Для України доцільнішим було б покласти організацію і координацію функцій утилізації на єдиного міжвідомчого оператора, що буде взаємодіяти з МО, фірмами-виконавцями, іноземними інвесторами, а також нести всю повноту відповідальності за безперервне фінансування та виконання робіт.

З метою зниження витрат на транспортування боєприпасів і зменшення ризиків створення позаштатних ситуацій при перевезеннях, доцільно створити додаткові виробничі потужності з утилізації боєприпасів у центральному та західному регіонах України. **Найбільш оптимальним рішенням є комплексні заходи, що охоплюють: розширення існуючих у східних регіонах України потужностей, створення нових у центрі і на заході країни, а також створення або закупівлю мобільних комплексів з утилізації боєприпасів і СЗЛО.** Цей варіант потребує значних інвестицій у розвиток інфраструктури та устаткування, але водночас є найдоцільнішим, з точки зору вартості та ефективності.

Утилізація озброєнь і боєприпасів є загалом збитковою. Рівень збитковості великою мірою залежить від ефективності управління процесом з боку відповідних державних органів. **Необхідно виключити або мінімізувати витрати, що необґрунтовано збільшують вартість утилізації.** Існує потреба у зниженні собівартості і підвищенні прибутковості реалізації продуктів утилізації.

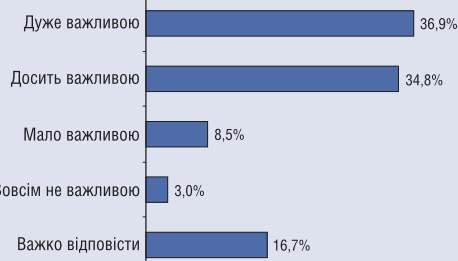
Потреба в розробці або закупівлі технологій утилізації вимагає координації діяльності МО, Мінпромполітики та окремих підприємств. Допомогу державі у придбанні відсутніх технологій утилізації можуть надати спецекаспорти, що мають стійкі позиції на світовому ринку озброєнь і розгалужену систему зв'язків з відповідними фірмами зарубіжних держав. Крім того, спецекаспорти мають і власні оборотні кошти, що в разі їх активного залучення до утилізації можуть бути спрямовані на покращення технологічного забезпечення цього процесу.

Загалом, комплекс заходів з удосконалення процесу утилізації боєприпасів та озброєнь виглядає наступним чином: **реалізація поточних заходів, уточнення результатів інвентаризації запасів та аудит суб'єктів діяльності в галузі утилізації; визначення повного циклу утилізації, "вузьких" місць, пріоритетів і розробка об'єктоорієнтованих технологій утилізації та вдосконалення системи управління; розробка (доопрацювання) Державної програми утилізації з урахуванням запропонованих проектів за участю іноземних суб'єктів; визначення ресурсних потреб і джерел їх задоволення.**

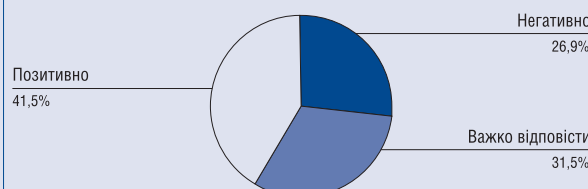
Україні необхідно максимально розширювати можливості із залучення міжнародної допомоги до розв'язання проблем утилізації боєприпасів і СЗЛО. При цьому, мають розглядатися варіанти як залучення донорських коштів з боку ООН, ОБСЄ, окремих держав,

ГРОМАДСЬКА ДУМКА

Наскільки важливою для України є проблема утилізації застарілих і надлишкових боєприпасів?
% опитаних

Як би Ви поставилися до надання НАТО допомоги Україні у вирішенні проблеми утилізації застарілих і надлишкових боєприпасів?
% опитаних

Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 23 по 28 лютого 2005р. в усіх регіонах України. Опитано 2012 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

так і співробітництво шляхом входження зарубіжних підприємств/фірм до складу спільних українсько-закордонних компаній з утилізації або шляхом допуску зарубіжних фірм до оголошених Урядом України (або уповноваженим органом) тендерів на утилізацію. Залучення іноземних інвесторів дозволить помітно прискорити процес утилізації та знизити ризики надзвичайних ситуацій на складах і базах збереження.

З іншого боку, конкуренція з боку іноземних компаній стимулюватиме вітчизняні підприємства (що зараз є монополістами) до активнішого розвитку та освоєння нових і більш ефективних технологій утилізації.

Що стосується найбільш прийнятних форм і варіантів утримання та використання іноземної допомоги, то з урахуванням попереднього досвіду, **найбільш прийнятним видається варіант надання її повністю (або переважною частиною) під контролем NAMSA у рамках Трастового фонду НАТО.** Це дозволило б використовувати вже перевірений на практиці механізм співробітництва та, відповідно, забезпечити плановість і злагодженість у процесі утилізації, мінімізувати ризики невиконання планів, фінансових зловживань і порушень заходів безпеки при утилізації.

Враховуючи готовність Заходу надати допомогу, Україна, однак, має знайти раціональний баланс між пріоритетами економії і безпеки, між чеканнями зовнішньої допомоги та виділенням необхідного мінімуму коштів на цілі утилізації із власного бюджету. Надмірна економія на безпеці сьогодні — як показали події в Артемівську та Новобогданівці — може обернутися надто дорогою ціною завтра.

КОНВЕНЦІЯ

О ЗАПРЕЩЕНИИ ПРИМЕНЕНИЯ, НАКОПЛЕНИЯ ЗАПАСОВ, ПРОИЗВОДСТВА И ПЕРЕДАЧИ ПРОТИВОПЕХОТНЫХ МИН И ОБ ИХ УНИЧТОЖЕНИИ

Преамбула

Государства-участники,

будучи преисполнены решимости положить конец страданиям и несчастьям, вызываемым противопехотными минами, которые каждую неделю убивают и калечат сотни людей, главным образом невинных и беззащитных гражданских лиц, и в первую очередь детей, препятствуют экономическому развитию и восстановлению, затрудняют репатриацию беженцев и лиц, перемещенных внутри страны, и порождают другие тяжелые последствия в течение многих лет после их установки,

считая необходимым сделать все, чтобы эффективным и скоординированным образом способствовать решению сложной задачи удаления противопехотных мин, установленных по всему миру, и обеспечить их уничтожение,

желая в максимальной степени содействовать усилиям по уходу и реабилитации, включая социальную и экономическую реинтеграцию лиц, пострадавших от мин,

признавая, что полное запрещение противопехотных мин стало бы также важной мерой укрепления доверия,

приветствуя принятие исправленного 3 мая 1996 года Протокола о запрещении или ограничении применения мин, мин-ловушек и других устройств, прилагаемого к Конвенции о запрещении или ограничении применения конкретных видов обычного оружия, которые могут считаться наносящими чрезмерные повреждения или имеющими неизбирательное действие, и призывая к скорейшей ратификации этого протокола всеми государствами, которые еще не сделали этого,

приветствуя также резолюцию 51/45 S Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций от 10 декабря 1996 года, в которой ко всем государствам обращен настоятельный призыв активно работать над эффективным, имеющим обязательную юридическую силу международным соглашением о запрещении применения, накопления запасов, производства и передачи противопехотных наземных мин,

приветствуя далее меры, принятые в последние годы — как на односторонней, так и на многосторонней основе — в целях запрещения, ограничения или временного прекращения применения, накопления запасов, производства и передачи противопехотных мин,

подчеркивая роль общественного сознания в упрочении принципов гуманности, показателем которой стал призыв к полному запрещению противопехотных мин, и отмечая усилия, предпринимаемые с этой целью Международным движением Красного Креста и Красного Полумесяца, Международной компанией по запрещению наземных мин и многими другими неправительственными организациями по всему миру,

ссылаясь на Оттавскую декларацию от 5 октября 1996 года и Брюссельскую декларацию от 27 июня 1997 года, в которых содержится настоятельный призыв к международному сообществу заключить имеющее обязательную юридическую силу международное соглашение о запрещении применения, накопления запасов, производства и передачи противопехотных мин,

подчеркивая желательность обеспечения присоединения всех государств к настоящей Конвенции и будучи преисполнены решимости активно содействовать приданию ей универсального

характера во всех соответствующих форумах, включая, в частности, Организацию Объединенных Наций, Конференцию по разоружению, региональные организации и объединения и конференции по рассмотрению действия Конвенции о запрещении или ограничении применения конкретных видов обычного оружия, которые могут считаться наносящими чрезмерные повреждения или имеющими неизбирательное действие,

исходя из принципа международного гуманитарного права, согласно которому право сторон в вооруженном конфликте выбирать методы и средства ведения войны не является неограниченным, принципа, запрещающего применение в вооруженных конфликтах оружия, снарядов и средств и методов ведения войны, которые могут нанести чрезмерные повреждения или причинить излишние страдания, а также принципа, согласно которому необходимо проводить различие между гражданскими лицами и комбатантами,

договорились о нижеследующем:

Статья 1. Общие обязательства

1. Каждое государство-участник обязуется никогда и ни при каких обстоятельствах:

- а) не применять противопехотные мины;
- б) не разрабатывать, не производить, не приобретать иным образом, не накапливать, не сохранять и не передавать никому, прямо или опосредованно, противопехотные мины;
- в) не помогать, не поощрять и не побуждать никоим образом кого бы то ни было к осуществлению деятельности, запрещенной для государства-участника согласно настоящей Конвенции.

2. Каждое государство-участник обязуется уничтожить все противопехотные мины или обеспечить их уничтожение в соответствии с положениями настоящей Конвенции.

Статья 2. Определения

1. “Противопехотная мина” означает мину, которая предназначена для взрыва от присутствия, близости или непосредственного воздействия человека и при этом выводит из строя, калечит или убивает одного или нескольких человек. Мины, предназначенные для детонации от присутствия, близости или непосредственного воздействия движущегося средства, а не человека и оснащенные при этом элементом неизвлекаемости, не могут быть отнесены к категории противопехотных мин лишь на том основании, что они так оснащены.

2. “Мина” означает боеприпас, предназначенный для установки под землей, на земле или вблизи поверхности земли или другой поверхности и для взрыва от присутствия, близости или непосредственного воздействия человека или движущегося средства.

3. “Элемент неизвлекаемости” означает устройство, призванное защитить мину; оно является частью мины, связано с ней, присоединено к ней или помещено под ней и приводится в действие при попытке тронуть мину или иным образом преднамеренно потревожить ее.

4. “Передача” означает не только физическое перемещение противопехотных мин на национальную территорию или с нее, но и передачу права собственности на мины и контроля над ними, однако не предполагает передачи территории, на которой установлены противопехотные мины.

5. “Заминированный район” означает участок, являющийся опасным в силу присутствия или предполагаемого присутствия мин.

Статья 3. Исключения

1. Несмотря на существование общих обязательств, изложенных в статье 1, сохранение или передача некоторого количества противопехотных мин для целей разработки методов обнаружения мин, разминирования или уничтожения мин и обучения этим методам разрешены. Количество таких мин не должно превышать минимальный объем, абсолютно необходимый для достижения вышеупомянутых целей.

2. Передача противопехотных мин для целей уничтожения разрешена.

Статья 4. Уничтожение запасов противопехотных мин

С учетом исключений, предусмотренных в статье 3, каждое государство-участник обязуется уничтожить или обеспечить уничтожение всех запасов противопехотных мин, которые ему принадлежат, или которыми оно владеет, или которые находятся под его юрисдикцией или контролем, в кратчайшие возможные сроки, но не позднее чем по истечении четырех лет после вступления настоящей Конвенции в силу для этого государства-участника.

Статья 5. Уничтожение противопехотных мин в заминированных районах

1. Каждое государство-участник обязуется уничтожить или обеспечить уничтожение всех противопехотных мин в заминированных районах, находящихся под его юрисдикцией или контролем, в кратчайшие возможные сроки, но не позднее чем по истечении десяти лет после вступления настоящей Конвенции в силу для этого государства-участника.

2. Каждое государство-участник приложит все усилия к тому, чтобы выявить все находящиеся под его юрисдикцией или контролем районы, в которых, как известно или как предполагается, установлены противопехотные мины, и примет меры к тому, чтобы в кратчайшие возможные сроки все места установки противопехотных мин в заминированных районах, находящихся под его юрисдикцией или контролем, были обозначены по периметру, взяты под наблюдение и изолированы с помощью ограждений или других средств, с тем чтобы эффективно исключить доступ туда гражданских лиц до тех пор, пока все установленные там противопехотные мины не будут уничтожены. Обозначение должно соответствовать по крайней мере стандартам, установленным в исправленном 3 мая 1996 года Протоколе о запрещении или ограничении применения мин, мин-ловушек и других устройств, прилагаемом к Конвенции о запрещении или ограничении применения конкретных видов обычного оружия, которые могут считаться наносящими чрезмерные повреждения или имеющими неизбирательное действие.

3. Если то или иное государство-участник считает, что не сможет уничтожить или обеспечить уничтожение всех противопехотных мин, указанных в пункте 1, в эти сроки, оно может обратиться к совету государств-участников или конференции по рассмотрению действия Конвенции с просьбой увеличить промежутки времени, установленный для полного уничтожения таких противопехотных мин, на срок до десяти лет.

4. В каждой просьбе следует:

a) указать срок предлагаемого продления;

b) подробно изложить основания для предлагаемого продления, включая:

i) информацию о подготовке и проведении работ в соответствии с национальными программами разминирования;

ii) информацию о финансовых и технических средствах, которые государство-участник может задействовать в целях полного уничтожения противопехотных мин;

iii) изложение обстоятельств, которые мешают государству-участнику уничтожить все противопехотные мины в заминированных районах;

c) описать гуманитарные, социальные, экономические и экологические последствия этого продления;

d) привести всю другую информацию, имеющую отношение к просьбе о предлагаемом продлении.

5. Сопровождение государств-участников или конференция по рассмотрению действия, приняв во внимание факторы, указанные в пункте 4, анализирует просьбу и большинством голосов присутствующих и участвующих в голосовании государств-участников выносит решение о том, следует ли удовлетворить просьбу о продлении срока.

6. Срок может быть продлен еще раз при условии подачи новой просьбы в соответствии с пунктами 3, 4 и 5 настоящей статьи. Обращаясь с просьбой о новом продлении, государство-участник должно представить соответствующую дополнительную информацию о том, что было сделано в ходе предыдущего продления, санкционированного в соответствии с настоящей статьёй.

Статья 6. Международное сотрудничество и содействие

1. При выполнении своих обязательств по настоящей Конвенции каждое государство-участник имеет право запрашивать и получать помощь, где это возможно, со стороны других государств-участников в той мере, в какой это возможно.

2. Каждое государство-участник обязуется содействовать как можно более широкому обмену оборудованием, материалами и научно-технической информацией, имеющими отношение к осуществлению настоящей Конвенции, и имеет право участвовать в таком обмене. Государства-участники не могут вводить необоснованных ограничений в отношении предоставления средств разминирования и соответствующей технической информации в гуманитарных целях.

3. Каждое государство-участник, обладающее соответствующими возможностями, будет оказывать содействие усилиям по уходу и реабилитации, социальной и экономической реинтеграции лиц, пострадавших от мин, и осуществлению программ информирования о минной опасности. Такое содействие может осуществляться, в частности, через систему Организации Объединенных Наций, международные, региональные или национальные организации и учреждения, Международный комитет Красного Креста, национальные общества Красного Креста и Красного Полумесяца и их международную федерацию, неправительственные организации или на двусторонней основе.

4. Каждое государство-участник, обладающее соответствующими возможностями, будет оказывать содействие в разминировании и осуществлении связанных с этим мероприятий. Такое содействие осуществляется, в частности, через систему Организации Объединенных Наций, международные или региональные организации и учреждения, неправительственные организации и учреждения или на двусторонней основе, а также путем перечисления средств в Целевой фонд добровольных взносов Организации Объединенных Наций на оказание помощи в разминировании или в региональные фонды, занимающиеся вопросами разминирования.

5. Каждое государство-участник, обладающее соответствующими возможностями, будет оказывать содействие в уничтожении запасов противопехотных мин.

6. Каждое государство-участник обязуется предоставлять информацию для базы данных о разминировании, созданной в системе Организации Объединенных Наций, в особенности информацию, касающуюся различных средств и методов разминирования, а также списки экспертов, учреждений, специализирующихся в этой области, или национальных координационных центров, занимающихся вопросами разминирования.

7. Государства-участники могут обращаться к Организации Объединенных Наций, региональным организациям, другим государствам-участникам или другим компетентным межправительственным или неправительственным структурам с просьбой оказать их руководящим органам помощь в разработке национальной программы разминирования, с тем чтобы решить вопросы, касающиеся, в частности:

- a) масштабов и сферы охвата проблемы противопехотных мин;
- b) финансовых, технических и людских ресурсов, необходимых для осуществления этой программы;
- c) определения срока, необходимого для уничтожения всех противопехотных мин в заминированных районах, находящихся под юрисдикцией или контролем соответствующего государства-участника;
- d) мероприятий по информированию о минной опасности, направленных на уменьшение числа инцидентов, связанных с ранением или гибелью людей в результате подрыва на минах;
- e) оказания помощи лицам, пострадавшим от мин;
- f) взаимоотношений между правительством заинтересованного государства-участника и соответствующими правительственными, межправительственными и неправительственными структурами, которые будут участвовать в осуществлении этой программы.

8. Каждое государство-участник, предоставляющее и получающее помощь в соответствии с положениями настоящей статьи, будет содействовать обеспечению полного и своевременного осуществления согласованных программ оказания помощи.

Статья 7. Меры транспарентности

1. Каждое государство-участник представит Генеральному секретарю Организации Объединенных Наций как можно раньше, но в любом случае не позднее чем по истечении 180 дней после вступления настоящей Конвенции в силу для этого государства-участника, информацию о:

- a) национальных мерах по осуществлению, упоминаемых в статье 9;
- b) всех запасах противопехотных мин, которые ему принадлежат, или которыми оно владеет, или которые находятся под его юрисдикцией или контролем, с разбивкой по типам, количеству и, если это возможно, с указанием номеров партий складированных противопехотных мин каждого типа;
- c) насколько это возможно, координатах всех заминированных районов, в которых установлены или предположительно установлены противопехотные мины, находящиеся под их юрисдикцией или контролем, с указанием как можно более подробных данных о типах и количествах противопехотных мин каждого типа, установленных в каждом заминированном районе, и датах их установки;
- d) типах, количествах и, если это возможно, номерах партий всех противопехотных мин, сохраненных или переданных для целей разработки методов обнаружения мин, разминирования или уничтожения мин и обучения этим методам, либо переданных в целях уничтожения, а также об учреждениях, которым государство-участник разрешило сохранить или передать противопехотные мины в соответствии со статьей 3;
- e) о состоянии программ, связанных с конверсией или прекращением эксплуатации объектов по производству противопехотных мин;
- f) о состоянии программ, связанных с уничтожением противопехотных мин в соответствии со статьями 4 и 5, включая подробные данные о методах, которые будут использованы в целях осуществления процесса уничтожения, местоположении всех объектов, где будет осуществляться уничтожение,

и применимых нормах безопасности и экологических нормах, которые необходимо будет соблюдать;

g) типах и количествах всех противопехотных мин, уничтоженных после вступления настоящей Конвенции в силу для этого государства-участника, включая количественную разбивку по каждому типу противопехотных мин, уничтоженных в соответствии со статьями 4 и 5, а также, если это возможно, указание номеров партий противопехотных мин каждого типа — в случае их уничтожения в соответствии со статьей 4;

h) технических характеристиках каждого типа произведенных противопехотных мин, в той мере, в какой это известно, и мин, которые в данный момент принадлежат государству-участнику или находятся в его владении, с указанием, где это реально возможно, такой информации, которая может способствовать обнаружению и обезвреживанию противопехотных мин; эта информация должна, по меньшей мере, включать в себя данные о размерах, взрывателе, боевом заряде, содержании металла, а также цветные фотографии и другие данные, которые могут способствовать обезвреживанию мин; и

i) мерах, принятых в целях незамедлительного и эффективного оповещения населения о всех районах, о которых говорится в пункте 2 статьи 5.

2. Информация, предоставляемая в соответствии с настоящей статьей, должна обновляться государствами-участниками ежегодно, охватывая предыдущий календарный год, и предоставляться Генеральному секретарю Организации Объединенных Наций не позднее 30 апреля каждого года.

3. Генеральный секретарь Организации Объединенных Наций препровождает все такие полученные доклады государствам-участникам.

Статья 8. Содействие соблюдению и разъяснение по поводу соблюдения

1. Государства-участники договариваются консультироваться и сотрудничать друг с другом в вопросах, касающихся осуществления положений настоящей Конвенции, и объединять усилия, действуя в духе сотрудничества, с целью способствовать соблюдению государствами-участниками своих обязательств по настоящей Конвенции.

2. Если одно или несколько государств-участников желают выяснить и стремятся решить вопросы, касающиеся соблюдения положений настоящей Конвенции другим государством-участником, они могут направить этому государству-участнику, через Генерального секретаря Организации Объединенных Наций, запрос о разъяснении в отношении волнующей их проблемы. К такому запросу прилагается вся относящаяся к делу информация. Каждое государство-участник, заботясь о том, чтобы не было злоупотреблений, должно воздерживаться от направления необоснованных запросов. Государство-участник, получившее запрос о разъяснении, предоставляет, через Генерального секретаря Организации Объединенных Наций, запрашивающему государству-участнику в течение 28 дней всю информацию, которая может способствовать выяснению проблемы.

3. Если запрашивающее государство-участник не получит через Генерального секретаря Организации Объединенных Наций ответа в течение этого периода или сочтет ответ на запрос о разъяснении неудовлетворительным, оно может вынести эту проблему через посредство Генерального секретаря Организации Объединенных Наций на рассмотрение очередного совещания государств-участников. Генеральный секретарь Организации Объединенных Наций рассылает это представление, приложив к нему всю соответствующую информацию, имеющую отношение к запросу о разъяснении, всем государствам-участникам. Вся такая информация должна быть предоставлена запрашиваемому государству-участнику, которое будет иметь право на ответ.

4. До созыва любого совещания государств-участников любое из заинтересованных государств-участников может обратиться к Генеральному секретарю Организации Объединенных Наций с просьбой оказать свои добрые услуги с целью способствовать получению запрашиваемого разъяснения.

5. Запрашивающее государство-участник может обратиться через посредство Генерального секретаря Организации Объединенных Наций с предложением о созыве специального совещания государств-участников для рассмотрения данной проблемы. Генеральный секретарь Организации Объединенных Наций вслед за тем направляет это предложение и всю информацию, представленную заинтересованными государствами-участниками, всем государствам-участникам с просьбой сообщить, поддерживают ли они идею о созыве специального совещания государств-участников для рассмотрения этой проблемы. Если в течение 14 дней с момента направления таких материалов по крайней мере одна треть государств-участников выступит в поддержку созыва такого специального совещания, Генеральный секретарь Организации Объединенных Наций созывает это специальное совещание государств-участников в течение последующих 14 дней. Кворум на этом совещании составляют большинство государств-участников.

6. Совещание государств-участников или, в зависимости от обстоятельств, специальное совещание государств-участников в первую очередь определяет, следует ли заниматься дальнейшим рассмотрением проблемы, приняв во внимание всю информацию, представленную заинтересованными государствами-участниками. Совещание государств-участников или специальное совещание государств-участников прилагает все усилия к тому, чтобы решение было принято консенсусом. Если, несмотря на все усилия в этом направлении, согласия достичь не удалось, решение принимается большинством государств-участников, присутствующих и участвующих в голосовании.

7. Все государства-участники должны в полной мере сотрудничать с совещанием государств-участников или специальным совещанием государств-участников в рассмотрении им этой проблемы, включая работу миссий по установлению фактов, создаваемых в соответствии с пунктом 8.

8. Если требуется дополнительное разъяснение, совещание государств-участников или специальное совещание государств-участников санкционирует создание миссии по установлению фактов и утверждает ее мандат большинством голосов государств-участников, присутствующих и участвующих в голосовании. Запрашиваемое государство-участник может в любой момент предложить направить миссию по установлению фактов на ее территорию. Такая миссия направляется без принятия совещанием государств-участников или специальным совещанием государств-участников решения о создании такой миссии. Эта миссия, в состав которой могут входить до девяти экспертов, назначаемых и утверждаемых в соответствии с пунктами 9 и 10, может собирать дополнительную информацию в соответствующем месте или в других местах, имеющих непосредственное отношение к предполагаемой проблеме соблюдения и находящихся под юрисдикцией или контролем запрашиваемого государства-участника.

9. Генеральный секретарь Организации Объединенных Наций подготовит и будет обновлять список выделяемых государствами-участниками квалифицированных экспертов с указанием их имени, национальности и других соответствующих данных, а также будет рассылать его всем государствам-участникам. Любой эксперт, включенный в этот список, будет рассматриваться как назначенный в состав всех миссий по установлению фактов, если только то или иное государство-участник не заявит в письменном виде о своем несогласии. В случае несогласия этот эксперт не будет участвовать в работе

миссий по установлению фактов ни на территории возражающего против этого государства-участника, ни в любом другом месте, находящемся под юрисдикцией или контролем этого государства, если о несогласии было заявлено до назначения этого эксперта в состав таких миссий.

10. Получив запрос от совещания государств-участников или специального совещания государств-участников, Генеральный секретарь Организации Объединенных Наций, проведя консультации с запрашиваемым государством-участником, назначает членов миссии, включая ее руководителя. Граждане государств-участников, обратившихся с просьбой о создании миссии по установлению фактов, или государств-участников, непосредственно затрагиваемых ее деятельностью, не могут быть назначены в состав миссии. Члены миссии по установлению фактов пользуются привилегиями и иммунитетами, предусмотренными в статье VI Конвенции о привилегиях и иммунитетах Объединенных Наций, принятой 13 февраля 1946 года.

11. Члены миссии по установлению фактов прибывают на территорию запрашиваемого государства-участника в кратчайшие возможные сроки, уведомив это государство по крайней мере за 72 часа. Запрашиваемое государство-участник принимает необходимые административные меры, связанные с приемом, транспортным обеспечением и размещением членов миссии, и несет ответственность за обеспечение, в максимально возможной степени, безопасности членов миссии в период их пребывания на территории, находящейся под его контролем.

12. Без ущерба для суверенитета запрашиваемого государства-участника миссия по установлению фактов может ввезти на территорию запрашиваемого государства-участника необходимое ей оборудование, которое будет использоваться исключительно в целях сбора информации, касающейся предполагаемой проблемы соблюдения. До момента прибытия миссия сообщает запрашиваемому государству-участнику, какое оборудование она намерена использовать в рамках своей работы по установлению фактов.

13. Запрашиваемое государство-участник должно приложить все усилия к обеспечению того, чтобы миссии по установлению фактов была предоставлена возможность поговорить со всеми имеющими отношение к делу лицами, которые могут предоставить информацию, касающуюся предполагаемой проблемы соблюдения.

14. Запрашиваемое государство-участник предоставляет миссии по установлению фактов доступ ко всем находящимся под его контролем районам и объектам, где, как предполагается, могут быть собраны факты, имеющие отношение к проблеме соблюдения. При этом должны быть учтены все меры, которые запрашиваемое государство-участник считает необходимым принять в целях:

a) защиты секретного оборудования, засекреченной информации и режимных районов;

b) обеспечения соблюдения конституционных обязанностей, которые запрашиваемое государство-участник может иметь в отношении прав собственности, обыска и конфискации и других конституционных прав; или

c) физической защиты и обеспечения безопасности членов миссии по установлению фактов.

В случае принятия запрашиваемым государством-участником таких мер оно приложит все разумные усилия с целью продемонстрировать с помощью альтернативных средств, что оно соблюдает настоящую Конвенцию.

15. Миссия по установлению фактов может оставаться на территории соответствующего государства-участника не более 14 дней, а в любом конкретном местоположении — не более 7 дней, если не было достигнуто договоренности об ином.

16. Со всей информацией, предоставленной на доверительной основе и не имеющей отношения к проблеме, которой занимается миссия по установлению фактов, следует обращаться как с конфиденциальной.

17. Миссия по установлению фактов представляет, через Генерального секретаря Организации Объединенных Наций, доклад о результатах своих исследований совещанию государств-участников или специальному совещанию государств-участников.

18. Совещание государств-участников или специальное совещание государств-участников рассмотрит всю соответствующую информацию, включая доклад, представленный миссией по установлению фактов, и может предложить запрашиваемому государству-участнику принять меры к устранению в оговоренный срок проблемы соблюдения. Запрашиваемое государство-участник представит отчет о всех мерах, принятых в ответ на это предложение.

19. Совещание государств-участников или специальное совещание государств-участников может предложить заинтересованным государствам-участникам пути и средства, позволяющие еще более прояснить или решить рассматриваемую проблему, включая задействование соответствующих процедур, предусмотренных международным правом. Если будет установлено, что рассматриваемая проблема порождена обстоятельствами, не зависящими от запрашиваемого государства-участника, совещание государств-участников или специальное совещание государств-участников может рекомендовать надлежащие меры, включая коллективные меры, о которых говорится в статье 6.

20. Совещание государств-участников или специальное совещание государств-участников должно приложить все усилия к тому, чтобы решения, о которых говорится в пунктах 18 и 19, были приняты консенсусом или же двумя третями голосов государств-участников, присутствующих и участвующих в голосовании.

Статья 9. Национальные меры по осуществлению

Каждое государство-участник принимает все надлежащие правовые, административные и иные меры, включая применение уголовных санкций, чтобы предотвратить и пресечь осуществление любой деятельности, запрещенной для государств-участников по настоящей Конвенции, лицами, находящимися на территории под его юрисдикцией или контролем.

Статья 10. Урегулирование споров

1. Государства-участники консультируются и сотрудничают друг с другом в целях урегулирования любых споров, которые могут возникнуть по поводу применения или толкования настоящей Конвенции. Каждое государство-участник может довести о любом таком споре до сведения совещания государств-участников.

2. Совещание государств-участников может внести вклад в урегулирование спора, используя любые средства, какие оно сочтет уместными, в том числе предложить свои добрые услуги, призвать государства, являющиеся сторонами в споре, начать выбранную ими по своему усмотрению процедуру урегулирования и рекомендовать предельный срок для осуществления любой согласованной процедуры.

3. Настоящая статья не наносит ущерба положениям настоящей Конвенции, касающимся содействия соблюдению и разъяснения по поводу соблюдения.

Статья 11. Совещания государств-участников

1. Государства-участники регулярно собираются для рассмотрения вопросов, связанных с применением или осуществлением настоящей Конвенции, включая:

a) вопросы, касающиеся действия и состояния настоящей Конвенции;

b) вопросы, обусловленные докладами, представляемыми в соответствии с положениями настоящей Конвенции;

c) вопросы международного сотрудничества и содействия в соответствии со статьей 6;

d) вопросы совершенствования методов обезвреживания противопехотных мин;

e) вопросы, касающиеся представлений государств-участников согласно статье 8;

f) вопросы, связанные с решениями, касающимися представлений государств-участников, предусмотренных в статье 5.

2. Первое совещание государств-участников будет создано Генеральным секретарем Организации Объединенных Наций в течение года после вступления настоящей Конвенции в силу. Последующие совещания будут созываться Генеральным секретарем Организации Объединенных Наций ежегодно до проведения первой конференции по рассмотрению действия Конвенции.

3. При возникновении обстоятельств, о которых говорится в статье 8, Генеральный секретарь Организации Объединенных Наций созывает специальное совещание государств-участников.

4. Государства, не являющиеся участниками настоящей Конвенции, а также Организация Объединенных Наций, другие соответствующие международные организации и учреждения, региональные организации, Международный комитет Красного Креста и соответствующие неправительственные организации могут приглашаться на эти совещания в качестве наблюдателей в соответствии с согласованными правилами процедуры.

Статья 12. Конференции по рассмотрению действия

1. Конференция по рассмотрению действия будет созвана Генеральным секретарем Организации Объединенных Наций через пять лет после вступления настоящей Конвенции в силу. Последующие конференции по рассмотрению действия будут созываться Генеральным секретарем Организации Объединенных Наций по просьбе одного или нескольких государств-участников, при условии что промежуток между конференциями по рассмотрению действия ни в коем случае не будет менее пяти лет. Все государства-участники настоящей Конвенции будут приглашаться на каждую конференцию по рассмотрению действия.

2. Конференция по рассмотрению действия созывается с целью:

a) провести обзор действия и состояния настоящей Конвенции;

b) рассмотреть необходимость проведения последующих совещаний государств-участников и установить промежутки между ними, о чем говорится в пункте 2 статьи 11;

c) принять решения в отношении представлений государств-участников, предусмотренных в статье 5;

d) утвердить, в случае необходимости, в своем заключительном докладе выводы, касающиеся осуществления настоящей Конвенции.

3. Государства, не являющиеся участниками настоящей Конвенции, а также Организация Объединенных Наций, другие соответствующие международные организации и учреждения, региональные организации, Международный комитет Красного Креста и соответствующие неправительственные организации могут приглашаться на каждую конференцию по рассмотрению действия в качестве наблюдателей в соответствии с согласованными правилами процедуры.

Статья 13. Поправки

1. В любое время после вступления настоящей Конвенции в силу любое государство-участник может предложить поправки к настоящей Конвенции. Каждое предложение о внесении поправки направляется Депозитарию, который рассылает его всем государствам-участникам и запрашивает их мнения о том, следует ли созвать конференцию по рассмотрению поправки для рассмотрения этого предложения. Если большинство государств-участников не позднее чем через 30 дней после рассылки предложения уведомят Депозитария о том, что они выступают за дальнейшее рассмотрение этого предложения, Депозитарий созывает конференцию по рассмотрению поправки, на которую приглашаются все государства-участники.

2. Государства, не являющиеся участниками настоящей Конвенции, а также Организация Объединенных Наций, другие соответствующие международные организации и учреждения, региональные организации, Международный комитет Красного Креста и соответствующие неправительственные организации могут приглашаться на каждую конференцию по рассмотрению поправки в качестве наблюдателей в соответствии с согласованными правилами процедуры.

3. Конференция по рассмотрению поправки проводится сразу же после проведения совещания государств-участников или конференции по рассмотрению действия, если только большинство государств-участников не обратятся с просьбой провести ее раньше.

4. Любая поправка к настоящей Конвенции принимается большинством в две трети голосов государств-участников, присутствующих на конференции по рассмотрению поправки и участвующих в голосовании. Депозитарий сообщает о любой принятой таким образом поправке государствам-участникам.

5. Поправка к настоящей Конвенции вступает в силу для всех государств-участников настоящей Конвенции, которые приняли ее, после сдачи Депозитарию документов о принятии большинством государств-участников. В последующем она будет вступать в силу для любого оставшегося государства-участника в день сдачи им Депозитарию своего документа о принятии.

Статья 14. Расходы

1. Расходы, связанные с проведением совещаний государств-участников, специальных совещаний государств-участников, конференций по рассмотрению действия и конференций по рассмотрению поправок, покрываются государствами-участниками и участвующими в них государствами, не являющимися участниками настоящей Конвенции, в соответствии со шкалой взносов Организации Объединенных Наций, скорректированной надлежащим образом.

2. Расходы, понесенные Генеральным секретарем Организации Объединенных Наций согласно статьям 7 и 8, и расходы, связанные с деятельностью любой миссии по установлению фактов, покрываются государствами-участниками в соответствии со шкалой взносов Организации Объединенных Наций, скорректированной надлежащим образом.

Статья 15. Подписание

Настоящая Конвенция, совершенная в Осло, Норвегия, 18 сентября 1997 года, открыта для подписания всеми государствами в Оттаве, Канада, 3 и 4 декабря 1997 года и в Центральных учреждениях Организации Объединенных Наций в Нью-Йорке с 5 декабря 1997 года до ее вступления в силу.

Статья 16. Ратификация, принятие, утверждение или присоединение

1. Настоящая Конвенция подлежит ратификации, принятию или утверждению подписавшими ее сторонами.

2. Она будет открыта для присоединения любого государства, которое не подписало Конвенцию.

3. Документы о ратификации, принятии, утверждении или присоединении сдаются на хранение Депозитарию.

Статья 17. Вступление в силу

1. Настоящая Конвенция вступает в силу в первый день шестого месяца считая с месяца, в течение которого был сдан на хранение сороковой документ о ратификации, принятии, утверждении или присоединении.

2. Для любого государства, которое сдает на хранение свой документ о ратификации, принятии, утверждении или присоединении после даты сдачи на хранение сорокового документа о ратификации, принятии, утверждении или присоединении, настоящая Конвенция вступает в силу в первый день шестого месяца считая с даты сдачи этим государством на хранение своего документа о ратификации, принятии, утверждении или присоединении.

Статья 18. Временное применение

Любое государство может в момент ратификации, принятия, утверждения или присоединения заявить, что оно будет применять на временной основе положения пункта 1 статьи 1 настоящей Конвенции до вступления ее в силу.

Статья 19. Оговорки

Оговорки в отношении статей настоящей Конвенции не допускаются.

Статья 20. Срок действия и выход

1. Настоящая Конвенция является бессрочной.

2. Каждое государство-участник в порядке осуществления своего государственного суверенитета имеет право, выйти из настоящей Конвенции. Оно уведомляет о таком выходе все другие государства-участники, Депозитария и Совет Безопасности Организации Объединенных Наций. В таком уведомлении о выходе должно содержаться полное объяснение причин, мотивирующих такой выход.

3. Такой выход вступает в силу только по истечении шести месяцев со дня получения Депозитарием уведомления о выходе. Однако если на момент истечения этого шестимесячного срока государство-участник, заявившее о выходе, вовлечено в вооруженный конфликт, выход вступает в силу лишь после окончания этого вооруженного конфликта.

4. Выход государства-участника из настоящей Конвенции никоим образом не затрагивает обязанности государств продолжать выполнение обязательств, взятых в связи с какими-либо соответствующими нормами международного права.

Статья 21. Депозитарий

Генеральный секретарь Организации Объединенных Наций настоящим назначается Депозитарием настоящей Конвенции.

Статья 22. Аутентичные тексты

Подлинник настоящей Конвенции, тексты которой на английском, арабском, испанском, китайском, русском и французском языках являются равно аутентичными, сдается на хранение Генеральному секретарю Организации Объединенных Наций. ■

ДОКУМЕНТ ОБСЄ ПРО СТРЕЛЬЦЬКУ ЗБРОЮ І ЛЕГКІ ОЗБРОЄННЯ*

Відень, 24 листопада 2000р.

Преамбула

1. Держави-учасниці Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ):

2. Беручи до уваги Лісабонський документ 1996р., Рішення №8/96 "Система контролю над озброєннями" та Рішення №6/99, прийняте на Форумі ОБСЄ зі співробітництва в галузі безпеки та затверджене главами наших держав та урядів на самміті ОБСЄ у Стамбулі в листопаді 1999р.,

3. Визнаючи необхідність зміцнення безпеки і довіри між державами-учасницями шляхом прийняття необхідних заходів стосовно стрілецької зброї і легких озброєнь¹, вироблених або сконструйованих для військового використання (далі — "стрілецька зброя"),

4. Зважаючи на прогрес, досягнутий у вирішенні проблем, пов'язаних зі стрілецькою зброєю, на інших міжнародних форумах і який став можливим завдяки внеску ОБСЄ,

5. Розуміючи також можливість ОБСЄ як регіональної організації, згідно з главою VIII Статуту ООН, зробити значний внесок у боротьбу, що відбувається під егідою Організації Об'єднаних Націй, з незаконною торгівлею стрілецькою зброєю і легкими озброєннями в усіх її аспектах,

6. Вирішили прийняти та виконувати норми, принципи та заходи, викладені в наступних розділах.

Розділ II: Боротьба з незаконним обігом у всіх його аспектах: виробництво, позначення, облік

Вступ

1. Боротьба з незаконним обігом стрілецької зброї у всіх його аспектах є важливим елементом будь-яких дій, спрямованих на вирішення проблем надмірного накопичення та неконтрольованого розповсюдження стрілецької зброї. Ключовим елементом боротьби з її незаконним обігом є державний контроль над виробництвом. На додаток до цього, відповідне позначення стрілецької зброї, у комплексі з постійним і точним обліком та обміном інформацією, окресленою у цьому документі, допоможе відповідним слідчим органам відстежувати незаконну стрілецьку зброю та, якщо легальні поставки потрапили до нелегального ринку, визначити пункт, де відбулася переадресація.

2. У цьому розділі визначені норми, принципи та заходи в галузях виробництва, позначення та обліку стрілецької зброї.

(А) Державний контроль над виробництвом стрілецької зброї

1. Держави-учасниці домовляються забезпечувати ефективний державний контроль над виробництвом стрілецької зброї шляхом надання, регулярного перегляду та відновлення ліцензій і дозволів на таке виробництво. Ліцензії і дозволи будуть відкликатися, якщо виробник не дотримується умов, на яких ці ліцензії і дозволи надавалися. Держави-учасниці гарантують, що всі суб'єкти, зайняті незаконним виробництвом, можуть і будуть переслідуватися згідно з відповідними кримінальними кодексами.

(Б) Позначення стрілецької зброї

1. Оскільки кожній державі-учасниці дозволено визначати остаточний характер системи позначення стрілецької зброї, що виробляється або знаходиться у використанні на її території, то держави-учасниці домовляються забезпечити позначення всієї стрілецької зброї, виробленої на їх території після 30 червня 2001р., таким чином, щоб можна було відстежити окремі одиниці стрілецької зброї. Позначка має містити інформацію, що дозволить слідчим органам виявити, як мінімум, рік виробництва та країну походження, виробника та серійний номер зброї. Ця інформація є ідентифікаційною позначкою, унікальною для кожної одиниці стрілецької зброї. Така позначка має бути нанесена на стрілецьку зброю при виробництві та постійно зберігатися на ній. Держави-учасниці забезпечуватимуть також, наскільки це можливо і в межах їх компетенції, щоб вся стрілецька зброя, вироблена за їх дозволом на іншій території, була позначена відповідно до таких самих стандартів.

2. Крім того, держави-учасниці домовляються, що у випадку виявлення непозначеної стрілецької зброї під час звичайної перевірки існуючого запасу, вона буде знищена, або, якщо ця стрілецька зброя надходить на озброєння чи експортується, вона буде попередньо позначена ідентифікаційною позначкою, що є унікальною для кожної одиниці стрілецької зброї.

(В) Облік

1. Держави-учасниці забезпечуватимуть утримання та збереження протягом якомога довшого часу повних і точних облікових даних як про власні запаси стрілецької зброї, так і про запаси, що знаходяться у виробників, експортерів та імпортерів стрілецької зброї на території цієї держави, метою покращення можливостей оперативного контролю над стрілецькою зброєю.

(Г) Заходи підвищення прозорості

1. В якості заходу зміцнення довіри та для сприяння відстеженню компетентними органами незаконної стрілецької зброї, держави-учасниці домовляються провести до 30 червня 2001р. обмін інформацією стосовно національних систем позначення, що використовуються у виробництві або/та імпорту стрілецької зброї. Вони також здійснюватимуть обмін будь-якою можливою інформацією про національні процедури контролю над виробництвом стрілецької зброї. Держави-учасниці забезпечуватимуть оновлення такої інформації та, якщо це необхідно, повідомлятимуть про будь-які зміни в національних системах позначення та процедурах контролю над виробництвом.

Розділ III: Боротьба з незаконним обігом у всіх його аспектах: спільні критерії експорту та експортний контроль

Вступ

1. Встановлення та виконання ефективних критеріїв регулювання експорту стрілецької зброї, а також державний контроль за експортними процедурами і документацією, діяльністю

* Неофіційний переклад. Подається із скороченнями. Джерело: Organization for Security and Co-operation in Europe, Forum for Security Co-Operation, 308th Plenary Meeting of the OSCE Forum for Security Co-operation, URL <<http://www.osce.org/docs/english/fsc/2000/decisions/fscw231.htm>>.

¹ Досі не вироблене міжнародно погоджене визначення стрілецької зброї і легких озброєнь. Цей документ стосуватиметься наступних категорій зброї, не заперечуючи, однак, будь-яке майбутнє міжнародно погоджене визначення стрілецької зброї і легких озброєнь. Ці категорії в майбутньому можуть підлягати подальшому уточненню і будуть переглянуті в контексті майбутнього міжнародно погодженого визначення. В цьому документі стрілецька зброя і легкі озброєння визначаються як озброєння, що переносяться людиною, виробляються або модифікуються відповідно до військових специфікацій і призначаються для використання в якості бойового засобу. Стрілецька зброя загалом визначається як такі озброєння, що призначені для індивідуального використання особовим складом збройних сил або сил безпеки. Вона охоплює: револьвери та самозарядні пістолети; гвинтівки та карабіни; пістолети-кулемети; штурмові гвинтівки та легкі кулемети. Легкі озброєння загалом визначаються як такі озброєння, що призначені для використання кількома особами зі складу збройних сил або сил безпеки, які виконують роль екіпажу. До цієї категорії належать: важкі кулемети; ручні, підствольні гранатомети та гранатомети на тринозі; переносні зенітні кулемети; переносні протитанкові гармати; безвідкатні рушниці; переносні пускові системи протитанкових ракет і ракетні комплекси; переносні зенітні ракетні комплекси; міномети калібром менше 100 мм.

міжнародних посередників сприятимуть досягненню спільної мети — запобіганню дестабілізуючому накопиченню та неконтрольованому розповсюдженню стрілецької зброї. Співробітництво в галузі забезпечення правопорядку є також важливим засобом у боротьбі з незаконним обігом. У цьому розділі викладені норми, принципи та заходи, спрямовані на досягнення відповідальної поведінки стосовно постачання стрілецької зброї і, таким чином, зменшення можливостей участі у незаконному обігу.

(А) Спільні критерії експорту

1. Держави-учасниці домовляються про наступні, засновані на Документі ОБСЄ “Принципи регулювання поставок звичайних озброєнь”, критерії регулювання експорту стрілецької зброї і технологій її проектування, виробництва, випробування та модернізації.

2.(а) Кожна держава-учасниця, відповідно до передбачених планів експорту стрілецької зброї, братиме до уваги:

(i) повагу до прав людини та дотримання основних свобод у країні-отримувачі;

(ii) внутрішню ситуацію у країні-отримувачі та регіональну ситуацію навколо неї із врахуванням існуючих напруженості чи збройних конфліктів;

(iii) відомості про дотримання країною-отримувачем міжнародних обов'язків і зобов'язань, особливо з питань незастосування сили, в галузях нерозповсюдження, контролю над озброєннями та роззброєння, а також відомості про дотримання міжнародного права, що регулює дії під час збройних конфліктів;

(iv) характер і вартість озброєнь, що постачаються, в контексті існуючої ситуації в країні-отримувачі, включаючи її законні потреби в забезпеченні безпеки і оборони, а також у контексті забезпечення найменших відволікань людських та економічних ресурсів на озброєння;

(v) потреби країни-отримувача в забезпеченні її права на індивідуальну або колективну самооборону, відповідно до статті 51 Статуту Організації Об'єднаних Націй;

(vi) питання того, чи сприятимуть такі поставки відповідному й пропорційному реагуванню країною-отримувачем на загрози в сферах безпеки і оборони, що постають перед нею;

(vii) законні потреби країни-отримувача в підтриманні внутрішньої безпеки;

(viii) потреби країни-отримувача в досягненні можливості брати участь у миротворчих операціях та інших заходах, відповідно до рішень ООН чи ОБСЄ.

(б) Кожна держава-учасниця утримуватиметься від надання експортних ліцензій у випадку, коли вона припускає існування реального ризику того, що ця стрілецька зброя може:

(i) бути використана для порушення або обмеження прав людини та її основних свобод;

(ii) загрожувати національній безпеці інших держав;

(iii) незаконно потрапити на територію, чиї зовнішні відносини є міжнародно визнаною відповідальністю іншої держави;

(iv) суперечити міжнародним зобов'язанням, особливо тим, що стосуються санкцій, прийнятих Радою Безпеки ООН, рішень, прийнятих ОБСЄ, угод про нерозповсюдження стрілецької зброї чи інших угод з контролю над озброєннями та роззброєння;

(v) сприяти подовженню або загостренню існуючого збройного конфлікту, враховуючи, водночас, законні потреби самооборони, або загрожувати дотриманню міжнародного права, що регулює дії під час збройних конфліктів;

(vi) загрожувати миру, сприяти створенню надмірних і дестабілізуючих накопичень стрілецької зброї чи іншим чином зумовлювати регіональну нестабільність;

(vii) бути перепродана (чи іншим чином потрапити не за прямим призначенням) у країні-отримувачі, або ре-експортована з метою, що суперечить цілям даного документа;

(viii) бути використана з метою репресій;

(ix) підтримувати тероризм чи сприяти йому;

(х) бути використана міжнародними злочинними угрупованнями;

(xi) бути використана з іншими цілями, ніж забезпечення законних потреб оборони чи безпеки країни-отримувача.

(с) На додаток до цих критеріїв, держави-учасниці братимуть до уваги аспекти управління запасами стрілецької зброї і забезпечення безпеки в країні — потенційному отримувачі.

3. Держави-учасниці зроблять усе можливе в межах власної компетенції, щоб ліцензійні угоди на виробництво стрілецької зброї з виробниками, які знаходяться не на їх території, містили, якщо це необхідно, положення про застосування перелічених вище критеріїв до будь-яких експортних операцій зі стрілецькою зброю, виробленою згідно з цими ліцензійними угодами.

4. Крім того, кожна з держав-учасниць зобов'язується:

(i) забезпечити, мірою необхідності, належне врахування перелічених принципів у національному законодавстві та/або документах, що регулюють національну експортну політику стосовно звичайних озброєнь і пов'язаних з ними технологій;

(ii) розглянути можливість надання допомоги іншим державам-учасницям у створенні ефективного національного механізму контролю над експортом стрілецької зброї.

(Б) Імпортні, експортні та транзитні процедури

1. Держави-учасниці домовляються дотримуватися наведених нижче процедур імпорту, експорту та транзиту стрілецької зброї.

2. Держави-учасниці домовляються забезпечити, щоб усі поставки стрілецької зброї, яка імпортується на їх територію або експортується з їх території, були предметом ефективного національного ліцензування та санкціонування, що дозволить державам-учасницям зберегти належний контроль над такими поставками та запобігти надходженню цих поставок до будь-якої іншої сторони, крім задекларованого отримувача. Кожна з держав-учасниць прийматиме рішення про застосування відповідних процедур до стрілецької зброї, що перетинає транзитом її територію на шляху до пункту кінцевого призначення, розташованого поза межами її території, з метою підтримання ефективного контролю над таким транзитом.

3. Перед наданням державою-учасницею дозволу на постачання стрілецької зброї іншій державі, перша має переконатися в тому, що від держави-імпортера отримані необхідна ліцензія на імпорт або офіційний дозвіл за іншою формою. Якщо одна з держав-учасниць запрошується до участі в постачаннях стрілецької зброї у ролі транзитного пункту між державою-експортером і державою-імпортером, то експортер або уповноважені органи держави-експортера у випадку, коли держава, через яку здійснюється транзит, вимагає дозволу на здійснення такої поставки, мають забезпечити надання відповідного дозволу.

4. На вимогу будь-якої з двох держав-учасниць, що є сторонами експортної чи імпортної операції зі стрілецькою зброєю, вони інформуватимуть одна одну про час відправлення вантажу з держави-експортера та його отримання державою-імпортером.

5. Поважаючи право держав-учасниць реекспортувати стрілецьку зброю, придбану раніше, держави-учасниці зроблять усе можливе (в межах власної компетенції) для внесення до контрактів на закупівлю або поставку стрілецької зброї пункту про повідомлення країни походження експортної стрілецької зброї напередодні здійснення реекспорту.

6. З метою запобігання протизаконному переадресуванню стрілецької зброї держави-учасниці залучаються до створення відповідних процедур, що дозволяють державі-експортеру впевнитися в безпечній доставці стрілецької зброї, яка постачається. Ці процедури можуть, мірою необхідності, передбачати фізичну перевірку партії стрілецької зброї у пункті доставки.

7. Держави-учасниці не дозволятимуть будь-які поставки непозначеної стрілецької зброї. Крім того, вони будуть постачати та реекспортувати лише ту стрілецьку зброю, на яку нанесена позначка, що є унікальною для кожної одиниці такої зброї.

8. Держави-учасниці домовляються також про створення відповідних механізмів підвищення ефективності координації політики та співробітництва між їх установами, залученими до імпорتنних, експортних і транзитних операцій зі стрілецькою зброєю.

(В) Імпортна, експортна та транзитна документація

1. Держави-учасниці домовляються дотримуватися наступних ключових основоположних стандартів експортної документації: відмова в наданні експортної ліцензії за відсутності завіреного сертифікату кінцевого користувача, або офіційного дозволу в іншій формі (наприклад, Міжнародного імпортного сертифікату), виданого державою-отримувачем; зведення до мінімуму, в рамках існуючої у кожній з держав-учасниць практики, числа державних службовців, яким надано право підписувати чи іншим чином візувати експортну документацію; внесення до імпоротної, експортної і транзитної документації загального мінімально необхідного стандартного набору інформації, що вивчається державами-учасницями з метою розробки рекомендацій, на яких базуються "найкращі правила" з досвіду держав-учасниць.

2. Держави-учасниці, з метою покращання оперативного контролю над стрілецькою зброєю, домовляються про утримання та збереження протягом якомога довшого часу повних і точних облікових даних про операції зі стрілецькою зброєю, що здійснюються на підставі конкретної ліцензії або дозволу. Вони також домовляються надавати, відповідно до процедур, описаних нижче в параграфах (Д)3, 4, всю необхідну інформацію, що міститься в цих облікових даних, разом з будь-якою іншою інформацією, потрібною для відстеження та ідентифікації незаконної стрілецької зброї.

(Г) Контроль над міжнародним посередництвом у галузі торгівлі зброєю

1. Регулювання діяльності міжнародних посередників, що торгують стрілецькою зброєю, є критичним елементом комплексного підходу до боротьби з незаконним обігом такої зброї у всіх його аспектах. Держави-учасниці розглянуть питання розробки національних систем регулювання діяльності суб'єктів такої посередницької діяльності. Зазначена система могла б включати наступні заходи:

(i) вимогу реєстрації посередників, що діють на їх території;

(ii) вимогу ліцензування або санкціонування посередницької діяльності; або

(iii) вимогу пред'явлення імпорتنних чи експортних ліцензій, чи супроводжуваних документів, а також повідомлення про найменування та місця розташування посередників, що беруть участь в операції.

(Д) Покращання співробітництва в правоохоронній сфері

1. З метою посилення своїх міжнародних зобов'язань стосовно стрілецької зброї, кожна з держав-учасниць має забезпечити необхідні можливості для реалізації цих зобов'язань за допомогою відповідних державних органів та судової системи.

2. Кожна з держав-учасниць вважатиме злочином будь-яку поставку стрілецької зброї, здійснену всупереч ембарго на поставання зброї, впровадженого Радою Безпеки Організації Об'єднаних Націй, і враховуватиме відповідним чином обставини таких випадків у внутрішньому законодавстві, якщо це ще не було зроблено.

3. Держави-учасниці домовляються про посилення взаємної правової допомоги та інших форм колективного співробітництва з метою сприяння розслідуванням і судовим справам, що ведуть і розслідують інші держави-учасниці стосовно незаконного обігу стрілецької зброї. З цією метою вони намагатимуться укладати одна з одною відповідні угоди.

4. Держави-учасниці домовляються про співробітництво між собою у рамках звичайних дипломатичних процедур і відповідних угод, а також з міжурядовими організаціями, зокрема з Інтерполом, з питань відстеження незаконної стрілецької зброї. Таке співробітництво включатиме можливість надання відповідної інформації на запит слідчих органів інших держав-учасниць. Вони також братимуть участь і забезпечуватимуть проведення регіональних,

субрегіональних і національних навчальних програм і спільних навчань з питань стрілецької зброї для співробітників правоохоронних, митних органів та інших відповідальних осіб.

5. Держави-учасниці домовляються розглянути питання про надання відповідної фінансової, технічної і консультативної допомоги іншим державам-учасницям для підвищення можливостей їх правоохоронних органів.

6. Держави-учасниці домовляються здійснювати через визначені канали (наприклад, Інтерпол, поліцію чи митні органи), відповідно до національного законодавства та на засадах конфіденційності, обмін інформацією про:

(i) уповноважених належним чином виробників зброї і міжнародних посередників, що займаються торгівлею зброєю;

(ii) вилучення стрілецької зброї, що незаконно переміщувалася, включаючи дані про кількість і тип вилученої зброї, позначення, умови її наступного знищення;

(iii) осіб і компанії, притягнуті до відповідальності за порушення правил національного експортного контролю;

(iv) досвід і заходи, визнані ефективними в боротьбі з незаконним обігом стрілецької зброї. Заходи в цій галузі можуть включати (але не повинні ними обмежуватися) обміни науковою і технологічною інформацією, інформацією про засоби приховання стрілецької зброї і методи їх виявлення, про шляхи незаконного обігу, а також інформацією про порушення ембарго.

(Е) Обмін інформацією та інші заходи підвищення прозорості

1. Держави-учасниці, в якості першого кроку, проводитимуть, починаючи з 2002р., щорічний обмін інформацією з наданням, не пізніше 30 червня поточного року, даних про експорт до держав-учасниць та імпорту із держав-учасниць стрілецької зброї протягом попереднього календарного року. Ця інформація буде також надаватися Центру запобігання конфліктам (ЦЗК, *Conflict Prevention Centre, CPC*). Формат такого обміну наведений у додатку до цього документа. Держави-учасниці домовляються вивчати шляхи покращання обміну інформацією про поставки стрілецької зброї.

2. Держави-учасниці до 30 червня 2001р. обмінюються існуючою інформацією про відповідне національне законодавство та досвід реалізації експортної політики, процедури, документацію і контроль над міжнародною посередницькою діяльністю, пов'язаною зі стрілецькою зброєю, з метою поширення розуміння "найкращих правил" у цих галузях. За необхідності, вони також надаватимуть оновлену інформацію.

Розділ IV: Управління запасами, зменшення надлишків і знищення стрілецької зброї

Вступ

1. Ефективні дії зі зменшення загального надлишку стрілецької зброї, поряд з належним управлінням національними запасами та зміцненням їх безпеки, є основою зменшення дестабілізуючих накопичень і неконтрольованого розповсюдження стрілецької зброї, запобігання її незаконному обігу. У цьому розділі викладені норми, принципи та заходи, за допомогою яких держави-учасниці проводитимуть, де це необхідно, скорочення запасів, впроваджуватимуть "найкращі правила" управління національними запасами та зміцнюватимуть їх безпеку.

(А) Критерії надлишку

1. Кожна з держав-учасниць має самостійно визначати, виходячи з власних законних потреб безпеки, чи існує надлишок у запасах стрілецької зброї, що знаходяться в її розпорядженні.

2. Під час проведення оцінки для визначення того, чи існує надлишок стрілецької зброї, кожна з держав-учасниць може брати до уваги наступні критерії:

(i) розмір, структуру та загальні відомості про оперативне призначення військових формувань і сил безпеки;

(ii) геополітичний і геостратегічний контекст, включаючи розмір території держави та чисельність населення;

(iii) внутрішню та зовнішню ситуацію у контексті національної безпеки;

(iv) міжнародні зобов'язання, включаючи миротворчі операції;

(v) кількість стрілецької зброї, що згідно з національними нормами та правилами вже не використовується у військових цілях.

3. Держави-учасниці мають здійснювати регулярні перевірки, особливо, у зв'язку з:

(i) змінами в національній оборонній політиці;

(ii) зменшенням чи реструктуризацією військових формувань і сил безпеки;

(iii) модернізацією запасів стрілецької зброї або її додатковим придбанням.

(Б) Покращання управління національними запасами та зміцнення їх безпеки

1. Держави-учасниці визнають, що відповідний національний контроль над запасами стрілецької зброї (включаючи запаси зброї, знятої з озброєння або виведеної з робочого стану) є ключовою умовою для запобігання втратам через крадіжки, корупцію і халатність. З цією метою вони домовляються зробити власні запаси стрілецької зброї предметом належних національних процедур і заходів з обліку та контролю. Ці процедури та заходи, вибір яких кожною державою-учасницею здійснюється самостійно, можуть включати наступні:

(i) дотримання певних вимог щодо розміщення запасів;

(ii) контроль над доступом до запасів;

(iii) забезпечення адекватного захисту запасів за умов надзвичайних ситуацій;

(iv) використання надійних засобів обмеження доступу та інші заходи забезпечення фізичної безпеки запасів;

(v) проведення інвентаризацій і контрольних звірок;

(vi) застосування санкцій у випадках втрати або крадіжки;

(vii) дотримання процедур термінового повідомлення про втрати;

(viii) забезпечення максимальної безпеки перевезень стрілецької зброї;

(ix) тренування персоналу сховищ з дотримання правил безпеки.

(В) Знищення та виведення з робочого стану

1. Держави-учасниці погоджуються, що найкращим методом утилізації стрілецької зброї є її знищення. Процес знищення має передбачати як повне виведення зброї з ладу, так і її фізичне пошкодження. Бажано, щоб будь-яка стрілецька зброя, визначена як надлишкова, знищувалася. Водночас, якщо процес утилізації передбачає експорт такої зброї з території держави-учасниці, то такий експорт має здійснюватися лише відповідно до положень параграфів III(A).1 і III(A).2 цього документа.

2. Знищення, загалом, використовується з метою утилізації (після завершення відповідних юридичних процедур) вилучених органами державної влади озброєнь, що були в незаконному обігу.

3. Держави-учасниці домовляються, що виведення з робочого стану стрілецької зброї має відбуватися шляхом приведення всіх її основних частин до повністю непридатного для використання стану, що виключає можливість їх вилучення, заміни або модифікації до рівня, який би дозволив відновлення зброї.

(Г) Фінансова та технічна допомога

1. Держави-учасниці розглянуть можливість надання на добровільній основі та у співробітництві з іншими міжнародними організаціями й інститутами фінансової, технічної і консультативної допомоги в галузі контролю над знищенням надлишків стрілецької зброї іншим державам-учасницям, які потребують такої допомоги.

2. Держави-учасниці домовляються, поруч з іншими міжнародними заходами та на запит держави-учасниці, надавати підтримку з питань управління запасами, виконання програм зміцнення їх безпеки, тренування персоналу та проведення конфіденційних оцінок на місці.

(Д) Заходи підвищення прозорості

1. Держави-учасниці домовляються здійснювати, починаючи з 2002р., щорічний обмін наявною інформацією з наданням, не пізніше 30 червня поточного року, даних про категорії, підкатегорії і кількість стрілецької зброї, визначеної як надлишкова та/або конфіскованої і знищеної на їх території протягом попереднього календарного року.

2. Держави-учасниці домовляються здійснити до 30 червня 2002р. обмін інформацією загального характеру про управління національними запасами та заходи із забезпечення безпеки. За необхідності, вони надаватимуть також оновлену інформацію. Форум зі співробітництва в галузі безпеки розгляне можливість розробки (з урахуванням роботи інших міжнародних організацій та інститутів) настановчого документа "Найкращі правила", призначеного для підвищення ефективності управління запасами, зміцнення безпеки, гарантування наявності багаторівневої системи захисту сховищ стрілецької зброї.

3. Держави-учасниці домовляються також до 30 червня 2001р. обмінятися інформацією про засоби та процедури знищення стрілецької зброї. За необхідності, вони надаватимуть також оновлену інформацію. Форум зі співробітництва в галузі безпеки розгляне можливість розробки (з урахуванням роботи інших міжнародних організацій та інститутів) настановчого документа "Найкращі правила" з використання засобів і процедур знищення стрілецької зброї.

4. У якості заходу зміцнення довіри держави-учасниці домовляються розглянути питання стосовно добровільних запрошень одна одної, особливо в контексті регіональних і субрегіональних відносин, для спостереження за знищенням стрілецької зброї на їх територіях.

Розділ VI: Заключні положення

1. Держави-учасниці домовляються, що в складі делегацій ОБСЄ у столицях держав-учасниць мають бути створені контактні підрозділи з питань стрілецької зброї, діяльність яких буде забезпечуватися ЦЗК. У свою чергу, ЦЗК буде виконувати роль основної контактної ланки з питань стрілецької зброї між ОБСЄ та іншими міжнародними організаціями.

2. Держави-учасниці домовляються, що Форум зі співробітництва в галузі безпеки регулярно переглядатиме, включаючи, за необхідності, щорічні оглядові зустрічі, застосування норм, принципів і заходів, передбачених цим документом, а також розглядатиме порушені державами-учасницями специфічні питання, що стосуються стрілецької зброї. Крім того, за необхідності, держави-учасниці можуть скликати зустрічі національних експертів з питань стрілецької зброї.

3. Держави-учасниці домовляються також регулярно переглядати рамки та зміст цього документа. Зокрема, вони домовляються працювати над подальшим розвитком документа з урахуванням його імплементації, а також роботи Організації Об'єднаних Націй та інших міжнародних організацій та інститутів.

4. Текст цього документа буде опублікований шістьма офіційними мовами ООН і оприлюднений кожною з держав-учасниць.

5. Генеральному Секретареві висловлюється прохання передати цей документ урядам Партнерів зі Співробітництва (Японії, Республіки Корея, Таїланду) і середземноморським Партнерам зі Співробітництва (Алжиру, Єгипту, Ізраїлю, Йорданії, Марокко та Тунісу).

6. Норми, принципи та заходи цього документа є політично обов'язковими. Якщо інше не передбачене, вони набувають чинності з моменту прийняття документа. ■

ДОКУМЕНТИ, УЗГОДЖЕНІ НА ПЛЕНАРНОМУ ЗАСІДАННІ З ЕКСПОРТНОГО КОНТРОЛЮ В РАМКАХ ВАССЕНААРСЬКОЇ ДОМОВЛЕНOSTІ*

ПОЛОЖЕННЯ ПРО ЕКСПОРТНИЙ КОНТРОЛЬ НАД ПЕРЕНОСНИМИ ЗЕНІТНИМИ РАКЕТНИМИ КОМПЛЕКСАМИ (ПЗРК)

Братислава, 1 грудня 2000р.

Визначаючи загрозу, яку становить несанкціоноване розповсюдження та застосування переносних зенітних ракетних комплексів, особливо для цивільної авіації у рамках операцій з підтримання миру, врегулювання криз і боротьби з тероризмом, держави-учасниці підтверджують, що вони застосовуватимуть суворий національний контроль над експортом ПЗРК.

1. Визначення та сфера дії

1.1. ПЗРК в цьому документі визначаються як ракетні системи “земля-повітря”, включаючи повністю укомплектовані системи, комплектуючі, запасні частини, зразки, тренажери та імітатори, конструкція яких передбачає можливість їх перенесення особою або особами. Вони охоплюють усі варіанти переносних комплексів *Blowpipe, Hamlet, Javelin, Keiko, Mistral, RBS-70, RBS-70 Mk-2, Redeye, SA-7, SA-14, SA-16, SA-18, Starburst, Starstreak, Stinger* та *Vanguard*, але не обмежуються цим переліком.

1.2. Національний експортний контроль стосується міжнародних поставок або реекспорту ПЗРК, здійснюваних з будь-якою метою, будь-яким шляхом, включаючи ліцензований експорт, продаж, передачу в якості дарунку, надання в кредит, в оренду, спільне виробництво або домовленість про ліцензійне виробництво (далі — “експорт”). Сфера дії експортного регулювання та пов'язаного з ним контролю охоплює дослідження, проектування, розробку, конструювання, виробництво, випуск, складання, випробування, ремонт, технічне та сервісне обслуговування, модифікацію, удосконалення, модернізацію, експлуатацію, застосування, відновлення ресурсу або оновлення, зняття з озброєння та знищення ПЗРК; технічну документацію, програмне забезпечення, технічну допомогу, демонстрацію та навчальні послуги; безпечне транспортування, зберігання та використання.

1.3. Будь-які дії, пов'язані з ПЗРК на території держави-виробника, підпадають під юрисдикцію національних законодавчих і нормативно-правових актів.

2. Критерії оцінки експортного контролю

2.1. Рішення з надання дозволу на експорт ПЗРК будуть прийматися компетентними органами уряду-експортера винятково стосовно іноземних урядів та уповноважених урядами агентів.

2.2. Оцінка експорту ПЗРК буде здійснюватися відповідно до Вихідних положень Вассенаарської домовленості та Вассенаарського документа “Засади об'єктивного аналізу та рекомендації стосовно потенційно дестабілізуючого накопичення звичайних озброєнь” і будь-яких наступних поправок до них.

2.3. Рішення з надання дозволу на експорт ПЗРК братимуть до уваги:

можливість поставки не за прямим призначенням або неналежного використання в країні-отримувачі;

спроможність та налаштованість уряду-отримувача здійснювати захист від недозволеного реекспорту, втрати, крадіжки та поставки не за прямим призначенням;

адекватність та ефективність заходів фізичної безпеки, здійснюваних урядом-отримувачем з метою захисту військової власності, виробничих потужностей, матеріальних і нематеріальних фондів.

2.4. До того, як буде наданий дозвіл на експорт ПЗРК, уряд-експортер має переконатися в наданні гарантій урядом-отримувачем:

не реекспортувати ПЗРК, за винятком випадків, коли на це попередньо отримана згода уряду-експортера;

належно зберігати секретні матеріали та інформацію, відповідно до існуючих двосторонніх угод, дія яких поширюється на цю сферу, запобігати несанкціонованому доступу до цих матеріалів або розкриттю інформації;

швидко інформувати уряд країни-експортера про будь-які випадки розкриття, несанкціонованого використання, втрати або крадіжки будь-яких матеріалів, що стосуються ПЗРК.

2.5. Крім того, уряд-експортер має бути впевненим у спроможності та налаштованості уряду-отримувача вжити ефективних заходів для забезпечення безпечного зберігання, догляду, транспортування та використання матеріалів, що стосуються ПЗРК, з метою запобігання несанкціонованому доступу та використанню. Національні процедури уряду-отримувача, що мають на меті забезпечення необхідних умов безпеки, включають наступні правила або процедури (але не обмежуються ними), які забезпечують досягнення належного рівня захисту та відповідальності:

Письмове підтвердження отримання партій ПЗРК.

Інвентаризація за серійними номерами, якщо це фізично можливо, всіх пускових механізмів і ракет, починаючи з перших партій; ведення інвентаризаційних облікових документів.

Щонайменше раз на місяць фізична інвентаризація усіх ПЗРК, призначених для поставки; підрахунок за серійними номерами комплектуючих ПЗРК, використаних, або пошкоджених у мирний час.

Зберігання ПЗРК в умовах, що забезпечують їх фізичну безпеку, дотримуючись, як мінімум, окремого зберігання ракет і пускових механізмів.

Дотримання під час транспортування ПЗРК стандартів і правил безпечного спорядження під час транзиту та, як мінімум, транспортування ракет і пускових механізмів в окремих контейнерах.

Зведення разом і складання основних комплектуючих (як правило, пускового кронштейна та ракети в пусковій трубі) лише у випадках бойових дій або наближення невідворотних бойових дій; вилучення зі сховища для проведення стрільб у рамках запланованих навчань чи вибіркового тестування — лише у необхідній кількості; у випадку розгортання комплексів для захисту важливих об'єктів і пунктів; за будь-яких інших умов, погоджених між урядом-експортером та урядом-отримувачем.

* Джерело: Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-Use Goods and Technologies, ‘Public statement: the Sixth Plenary of the Wassenaar Arrangement’, URL http://www.wassenaar.org/docs/press_5.html.

“НАЙКРАЩІ ПРАВИЛА” ЗНИЩЕННЯ НАДЛИШКОВОЇ/ЗНЯТОЇ З ОЗБРОЄННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕХНІКИ

Братислава, 1 грудня 2000р.

На підставі відповідей, наданих державами-учасницями, складається наступний перелік “найкращих правил” стосовно позбавлення надлишкової військової техніки (зразків, що були або не були зняті з озброєння). Впровадження або дотримання таких правил є актуальним для держав-учасниць Вассенаарської домовленості, свідченням ефективного експортного контролю над надлишковою/знятою з озброєння військовою технікою.

1. Зразки надлишкової військової техніки (включаючи стрілецьку зброю і легкі озброєння), тобто зразки, призначені для військового використання, але в яких більше немає потреби, — підлягають такому самому експортному контролю, як і нова техніка.

2. Здійснюються заходи для попередження незаконних перепродажу та експорту зразків надлишкової військової

техніки, що були продані або іншим чином передані всередині країни.

3. Заходи фізичної безпеки та інвентарного контролю запасів у місцях зберігання мають бути достатніми для попередження крадіжки зразків техніки або їх поставки не за прямим призначенням.

4. Знята з озброєння військова техніка, бойові якості якої можуть бути відновлені, є також об'єктом суворого експортного контролю.

5. “Найкращі правила” ефективного дотримання вимог, включаючи превентивні заходи з дотримання вимог, ефективне розслідування, ефективне покарання та міжнародне співробітництво, застосовуються з метою забезпечення ефективного контролю над надлишковою/ знятою з озброєння військовою технікою.

НАДЗВИЧАЙНА УВАГА: ЗРАЗКИ, ЩО НАЛЕЖАТЬ ДО СПИСКУ 2 (Списку найбільш чутливих товарів), “НАЙКРАЩІ ПРАВИЛА”

Братислава, 1 грудня 2000р.

Вступ

Вихідні положення (*Initial Elements*) Вассенаарської домовленості містять заклик до держав-учасниць обговорити та порівняти національний досвід стосовно їх зобов'язання бути надзвичайно уважними до продукції, що належить до підгрупи зразків Списку 2 (Списку найбільш чутливих товарів, СНЧТ), здійснюючи експорт цієї продукції за національними умовами та критеріями (Вихідні положення, стаття V.5).

Далі міститься необов'язковий для виконання перелік “найкращих правил”, у якому увага акцентується на експортному контролі зразків СНЧТ.

Термін “найкращі правила” не обов'язково означає “спільні правила”. Тому державами-учасницями не обов'язково використовується весь перелік правил. Однак, цей перелік акумулював правила здійснення експортного контролю, яких дотримуються держави-учасниці Вассенаарської домовленості стосовно СНЧТ, відповідно до національного законодавства та міжнародного права.

Надзвичайна увага до зразків Списку 2, “Найкращі правила”

1. Ліцензії надаються в кожному випадку окремо. Для отримання ліцензії необхідно надати документацію стосовно:

а. Ідентифікації / опису (типу, кількості, вартості, ваги) / специфікації зразка / тактико-технічних характеристик.

б. Замовника.

в. Покупця.

г. Кінцевого користувача (якщо він не є одночасно покупцем і кінцевого використання).

2. Запити про надання ліцензії на експорт зразків СНЧТ розглядаються під час консультацій між відповідними урядовими органами країни-експортера. Розгляду підлягають такі критерії, як відповідність кількості та технологічного рівня зразків заявленим намірам їх кінцевого використання та сумлінність кінцевого користувача.

3. З метою визначення, зокрема, ризику використання не за прямим призначенням або недозволеного використання військової техніки, до прийняття рішення про надання ліцензії визначається можливим, за необхідності, збирання додаткової інформації про кінцевих користувачів із застосуванням відповідних засобів — від вивчення документації до здійснення візиту до місця призначення (за згодою країни-отримувача).

4. Умовами надання ліцензії на експорт кожного зразка СНЧТ може бути наявність таких документів:

а. Сертифікату на імпорт або декларації про кінцевого користувача.

б. Гарантії, що реекспорт не буде здійснений без дозволу.

в. Офіційного підтвердження або іншого повідомлення від уряду-отримувача про призначення зразка.

5. За необхідності, після здійснення поставки експортером, постачальником або офіційними особами країни-експортера може здійснюватися перевірка із застосуванням відповідних засобів.

“НАЙКРАШІ ПРАВИЛА” ЕФЕКТИВНОГО ДОТРИМАННЯ ВИМОГ

Братислава, 1 грудня 2000р.

На Пленарному засіданні з експортного контролю в рамках Вассенаарської домовленості був прийнятий необов'язковий для виконання перелік “найкращих правил” ефективного дотримання вимог експортного контролю, в якому акумульовані практичні надбання в цій галузі та якого дотримуються держави-учасниці Вассенаарської домовленості, що є свідченням ефективності програми виконання вимог Домовленості.

Профілактичні заходи дотримання вимог

1. Використання методик оцінки загроз і процедур вивчення сторін, що беруть участь у майбутній експортній операції, з наданням особливої уваги тим, які вважаються підозрілими, ненадійними або такими, що можуть зумовити високий ризик використання військової техніки не за прямим призначенням.

2. Ведення списку проблемних кінцевих користувачів з метою виявлення запитів на ліцензії, які потребуватимуть більш уважного розгляду.

3. Отримання, до надання ліцензії на експорт, підтверджень про кінцевого користувача та кінцеве використання. За необхідності, це може відбуватися за допомогою кількох засобів — від вивчення документації до перевірки кінцевого користувача та кінцевого використання на місці.

4. Отримання, за необхідності, гарантії дотримання вимог стосовно кінцевого використання та гарантії того, що ліцензовані зразки не будуть реекспортовані.

5. Перевірка товарів і потрібної документації, які мають бути надані в пункт відправлення, з використанням методів оцінки ризиків для полегшення виявлення порушень. Арешт підозрілих поставок і вилучення недозволених або незаконних предметів експорту, включаючи ті, що переміщуються транзитом.

6. Отримання, за необхідності, підтвердження, що експортовані товари досягли кінцевого пункту призначення, з використанням належних засобів — від вивчення документації до перевірки на місці.

7. Здійснення ознайомлювальних програм у промисловості — для покращання розуміння експортерами завдань і сфери експортного контролю, включаючи контроль над програмним забезпеченням і технологіями.

8. Добровільне дотримання з боку промисловості вимог експортного контролю. За необхідності, підтримка розробки в промисловості відповідних програм.

9. Доведення до промисловості та широкої громадськості повідомлень про покарання за невиконання вимог експортного контролю з використанням, за необхідності, прикладів успішних судових справ.

Розслідування

10. Визначення відповідальності правоохоронних органів стосовно виявлення, попередження та покарання за порушення законів у галузі експортного контролю.

11. Забезпечення необхідними ресурсами співробітників правоохоронних органів, проведення з ними тренувань.

12. Забезпечення відповідності між термінами дії національних законодавчих і нормативних актів та часовими потребами

на виявлення порушень експортного контролю та провадження судових справ стосовно них.

13. Співробітництво між урядами в провадженні слідчих дій і судових справ стосовно випадків порушень експортного контролю відповідно до національних законодавчих, політичних і нормативних актів, на взаємоузгодженій основі, включаючи міжнародні угоди про правову та митну допомогу, а також — на засадах взаємної поваги до національного суверенітету; таке співробітництво може включати:

а. Надання відповідної документації і речових доказів, що стосуються порушень.

б. Створення умов доступу до свідків.

в. Забезпечення екстрадиції порушників, відповідно до договірних зобов'язань.

Ефективне покарання

14. Впровадження ефективних штрафних санкцій (включаючи, за необхідності, кримінальні санкції, адміністративні штрафи, оприлюднення даних, обмеження або відмову в експортних привілеях), достатніх для покарання та запобігання порушенням експортного контролю.

Міжнародне співробітництво/інформаційні обміни

15. Співробітництво між урядами в обмінах інформацією про осіб і компанії, які підозрюються в можливому використанні військової техніки не за прямим призначенням, відповідно до національних законодавчих, політичних і нормативних актів, на взаємоузгодженій основі, включаючи міжнародні угоди про правову та митну допомогу. Інформаційний обмін може включати:

а. Інформацію, отриману протягом перевірок на етапах перед наданням ліцензії і після здійснення поставки.

б. Інформацію про судові справи стосовно порушень експортного контролю, засудження та обмеження чи відмови в експортних привілеях.

16. Співробітництво між урядами в обмінах інформацією у контексті багатосторонніх домовленостей з експортного контролю, відповідно до національних законодавчих, політичних і нормативних актів. Інформаційний обмін може включати:

а. Загальну інформацію стосовно ризиків, пов'язаних з пунктами призначення експорту, що викликають занепокоєння.

б. Інформацію про відмови в ліцензіях.

в. Інформацію про торговельні мережі, агентів, брокерів та кінцевих користувачів, що викликають занепокоєння.

17. Підтримання, за необхідності, офіційного та неофіційного інформаційного обміну між керівниками правоохоронних органів з колегами в урядах країн-членів.

18. Дотримання офіційними особами, які відповідають за виконання вимог експортного контролю та ліцензування, конфіденційності одержаної ними інформації, та обмеження доступу до неї колом лише тих осіб, які належним чином на це уповноважені.

КОНФЕРЕНЦІЯ ООН З НЕЗАКОННОЇ ТОРГІВЛІ СТРІЛЕЦЬКОЮ ЗБРОЄЮ І ЛЕГКИМИ ОЗБРОЄННЯМИ*

Пітер ДВЕЗЕМАН,

учасник проекту СІПРІ з питань поставок озброєнь

Від самого початку 1990-х років у політичних колах, що займаються контролем над озброєнням і розробкою політики роззброєння, дедалі більше усвідомлюється і обставина, що, хоча раніше головна увага надавалася основним видам звичайних озброєнь і зброї масового ураження, в більшості збройних конфліктів значну роль відігравали стрілецька зброя і легкі озброєння (СЗЛО, *small arms and light weapons, SALW*)¹. Тому контроль над розповсюдженням і доступністю стрілецької зброї вважається важливим інструментом запобігання конфліктам та їх врегулювання, є предметом кількох останніх багатосторонніх ініціатив². У 2001р. розпочалася імплементація Документа ОБСЄ 2000р. про стрілецьку зброю і легкі озброєння (*Document on Small Arms and Light Weapons*), та був подовжений Мораторій 1998р. на імпорту, експорту і виробництво стрілецької зброї та легких озброєнь (*Moratorium on the Importation, Exportation and Manufacture of Small Arms and Light Weapons*) Економічного Співтовариства Західно-Африканських Держав (*Economic Community of West African States, ECOWAS*)³.

Кульмінацією світової дискусії з питань стрілецької зброї стала Конференція ООН з незаконної торгівлі СЗЛО в усіх її аспектах, що відбулася в липні 2001р. Ця конференція і прийнятий на ній документ — Програма дій ООН із запобігання незаконній торгівлі стрілецькою зброєю і легкими озброєннями, боротьби з нею і викоринення цієї торгівлі в усіх її аспектах — відбиває найважливіші елементи інших багатосторонніх ініціатив і формує на міжнародному рівні робочі рамки для наступного розвитку цих ініціатив.

* Стаття опублікована в Щорічнику СІПРІ 2002: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека. Переклад з англійської/Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру, Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. — Київ, 2003.

¹ Під терміном “стрілецька зброя” мається на увазі “стрілецька зброя і легкі озброєння”, для яких ще не існує загальноприйнятого визначення. Найбільш поширене визначення, що тут використовується, наведене у доповіді Групи урядових експертів з питань стрілецької зброї ООН, див.: UN document A/52/298, 27 Aug 1997, p.11. У ній стрілецька зброя визначається як засоби, що призначені для індивідуального використання, а легкі озброєння — для використання кількома особами у складі групи. Див. також: Веземан П.Д., Веземан С.Т., Чіпперфілд Н. Поставки стрілецької зброї та інших озброєнь до регіонів збройних конфліктів. *Щорічник СІПРІ 2001: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Переклад з англійської/Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру, Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. — Київ, 2002, с.434-446.

² Про процеси, що стосуються багатосторонніх ініціатив у галузі стрілецької зброї, до 2001р. див.: *Small Arms Survey, Tackling the Small Arms Problem: Multilateral Measures and Initiatives, Small Arms Survey 2001* (Oxford University Press: Oxford, 2001), pp.251-91; *Small Arms Survey, Small Arms Survey 2002* (Oxford University Press: Oxford, 2002). Дискусії стосовно стрілецької зброї охоплюють також її використання злочинцями та окремими громадянами. Не завжди можна чітко розмежувати злочин великого масштабу та конфлікт. Окремі багатосторонні зусилля спрямовані суто на контроль використання зброї з метою боротьби зі злочинністю; прикладом є Протокол ООН 2001р. про боротьбу з незаконним виробництвом, обігом і переміщенням вогнепальної зброї, її елементів, комплектуючих і боєприпасів; див.: UN document A/RES/255, 8 June 2001.

³ Див.: OSCE Forum for Security Co-operation document FSC.DOC/1/00, 24 Nov. 2000; та ECOWAS Moratorium, UN document A/53/763, 18 Dec. 1998.

Конференція ООН

Із середини 1990-х років проблема стрілецької зброї набувала в рамках ООН зростаючої уваги⁴. На підставі рекомендації, наданої у 1997р. Групою урядових експертів ООН з питань стрілецької зброї (*UN Panel of Governmental Experts on Small Arms*), Генеральна Асамблея ООН у грудні 1999р. прийняла рішення про проведення Конференції з незаконної торгівлі СЗЛО в усіх її аспектах, яка відбулася в Нью-Йорку 9-20 липня 2001р.⁵ Їй передували два засідання в 2000р. та 2001р., на яких у якості підґрунтя для обговорень на Конференції був підготовлений проект Програми дій. Кілька груп держав, у т.ч. ЄС, Організація африканської єдності (ОАЄ, *Organization of African Unity, OAU*) та Організація Американських Держав (ОАД, *Organization of American States, OAS*) провели регіональні конференції і засідання з метою формування спільної позиції на Конференції ООН⁶.

Метою Конференції було узгодження спільної Програми дій із запобігання незаконній торгівлі СЗЛО, боротьби з нею і викоринення цієї торгівлі в усіх її аспектах⁷. У Програмі, що є політичною заявою і не має юридично зобов'язуючого характеру, держави-учасниці Конференції проголосили, що вони запровадять сукупність заходів із запобігання незаконній торгівлі СЗЛО та боротьби з нею.

На державному рівні ці заходи охоплюють: створення та запровадження контролю над виробництвом і міжнародними поставками стрілецької зброї; позначення стрілецької зброї при виробництві; реєстрацію накопичення та поставок стрілецької зброї; використання сертифікатів кінцевого користувача та повідомлень держави походження експорту стрілецької зброї про її реекспорт; розробку правил посередництва в торгівлі озброєннями; запровадження стандартів і процедур, пов'язаних з управлінням запасами та забезпеченням безпеки озброєнь, що утримуються уповноваженими органами; розвиток процесів роззброєння, демобілізації і реінтеграції колишніх комбатантів; знищення конфіскованої стрілецької зброї.

На регіональному рівні до цих заходів належать: створення регіональних юридично обов'язкових інструментів, спрямованих на боротьбу з незаконною торгівлею стрілецькою зброєю; стимулювання мораторіїв або подібних ініціатив стосовно поставок і виробництва стрілецької зброї; запровадження транскордонної співпраці митниць та утворення мереж обміну інформацією; розвиток прозорості з

метою боротьби з незаконною торгівлею стрілецькою зброєю; задоволення особливих потреб дітей, постраждалих від збройних конфліктів.

На глобальному рівні ці заходи охоплюють: співробітництво в системі ООН з метою забезпечення виконання ембарго ООН на поставки озброєнь; сприяння роззброєнню, демобілізації колишніх комбатантів, їх реінтеграції у цивільне життя; заохочення країн до покращання співробітництва з Інтерполом; просування діалогу та культури миру шляхом стимулювання освіти та громадянських освітніх програм.

Під час обговорення Програми дій найбільшим опонентом окремих положень⁸ були США, які заявили, що не підтримають Програму дій, доки окремі положення не будуть скасовані. Уряд США розглядав ці положення, як такі, що відвертають увагу від практичних заходів у боротьбі з незаконною торгівлею стрілецькою зброєю, або як такі, що суперечать державному суверенітету, а тому не є легітимними для міжнародного співробітництва та діяльності⁹. Після того, як текст Програми був змінений, США погодилися з положеннями, що закликали до: (а) стримування легальної торгівлі та виробництва стрілецької зброї; (б) міжнародної пропагандистської діяльності неурядових організацій (НУО); (в) проведення обов'язкової конференції з огляду виконання Програми. Обговорення двох інших питань розпочалося буквально на останніх хвилинах конференції, що призвело до її подовження на один день¹⁰.

⁴ Перший конкретний результат цих дискусій був отриманий у 1995р., коли в Резолюції №50/70В Генеральна Асамблея ООН звернулася до Генерального Секретаря з проханням підготувати звіт стосовно стрілецької зброї і легких озброєнь за допомогою групи урядових експертів.

⁵ Документи Конференції та інформацію про неї див. на Інтернет-сайті Департаменту ООН у справах роззброєння: URL <<http://www.un.org/Depts/dda/CAB/smallarms/>>. Систематизовану базу даних див.: Small Arms Survey, URL <<http://www.smallarmssurvey.org/Database.html>>.

⁶ ЄС прийняв Програму із запобігання незаконному обігу звичайних озброєнь і боротьби з ними в червні 1997р.; ОАЄ прийняла Бамакську декларацію про спільну позицію країн Африки стосовно незаконного розповсюдження, обігу та переміщення стрілецької зброї і легких озброєнь у грудні 2001р.: UN document A/CONF.192/PC/23, 10 Jan. 2001; латиноамериканські країни та країни Карибського регіону прийняли Бразильську декларацію у листопаді 2000р.: UN A/CONF.192/PC/19, 19 Dec. 2000. Перелік міжнародних дій з підготовки Конференції ООН див. у Доповіді Конференції ООН з питань незаконної торгівлі стрілецькою зброєю і легкими озброєннями в усіх її аспектах: UN document A/CONF.192/15, 20 July 2001, pp.17-19.

⁷ Доповідь Конференції ООН з питань незаконної торгівлі стрілецькою зброєю і легкими озброєннями в усіх її аспектах див. посилання 5.

⁸ Докладний огляд головних положень дискусій на Конференції див.: Batchelor, P., 'The 2001 UN conference on small arms: a first step?', *Disarmament Diplomacy*, Sep. 2001, URL <<http://www.acronym.org.uk/dd/dd60/60op1.htm>>.

⁹ Under Secretary of State for Arms Control and International Security Affairs John R. Bolton, US Statement at Plenary Session of the UN Conference on the Illicit Trade in Small Arms and Light Weapons in All Its Aspects, 9 July 2001, URL <<http://www.un.org/Depts/dda/CAB/smallarms/statements/usE.html>>.

¹⁰ DDA 2001 Update, United Nations Department for Disarmament Affairs (DDA), June/July 2001, p.4.

Проект Програми дій містив параграф, у якому зазначалося, що країни мають постачати СЗЛО лише урядам, виключаючи таким чином постачання недержавним суб'єктам без дозволу уряду країни-отримувача¹¹. США наполягли на вилученні цього параграфа на тій підставі, що його положення заважають допомозі пригніченим недержавним угрупованням і що таке "розмежування між урядами та не-урядами є неприйнятним у визначенні відповідальних чи невідповідальних кінцевих користувачів озброєнь"¹². Африканські країни відхилили пропозицію США, мотивуючи це тим, що саме постачання стрілецької зброї недержавним суб'єктам є головним шляхом зростання розповсюдження зброї в Африці. ЄС також підтримав пропозицію про заборону постачань стрілецької зброї недержавним суб'єктам.

Інший параграф Програми закликав до обговорення заборони необмеженої торгівлі та приватного володіння стрілецькою зброєю, спеціально розробленої для військових цілей. США заперечували і це положення, яке вони сприйняли як можливе обмеження права приватних осіб володіти зброєю, заборона якого може викликати протидію сильного лобі прихильників зброї у США. Через відмову США від підтримки Програми дій (якщо в ній залишаться зазначені положення, навіть у змінній формі), з остаточного варіанта документа обидва параграфи були вилучені — після того, як африканські делегації погодилися на це з метою досягнення консенсусу на Конференції.

Позиція США була піддана гострій критиці¹³. Проте, впевненість США в своїх силах дала змогу іншим країнам, що могли виступити проти окремих положень, "сховатися за США" й уникнути таким чином сильної громадської та урядової критики.

У Конференції брали участь багато представників НУО та інших представників громадськості¹⁴. Серед НУО були як ті, що рішуче виступають за жорсткий контроль над торгівлею і володінням стрілецькою зброєю (організовані, головним чином, в Міжнародну мережу дії проти стрілецької зброї (*International Action Network on Small Arms, IANSA*)), так і ті, що підтримують ліберальний контроль над цивільним володінням стрілецькою зброєю, (об'єднані переважно у Всесвітній форум за майбутнє спортивної стрільби (*World Forum on the Future of Sport Shooting Activities, WFSA*))¹⁵. На Конференції підкреслювалася роль громадськості в боротьбі з незаконною торгівлею стрілецькою зброєю, і Програма дій закликала регіональні організації і держави сприяти відповідному співробітництву з громадськістю, в т.ч. з НУО.

Висновки

Ухвалена Конференцією Програма дій не має юридичного статусу та не створює будь-якого режиму. Більшість її положень носять загальний характер. Вони не містять нових норм стосовно володіння та торгівлі зброєю, а лише закликають уряди вдатися до відповідних дій з метою запобігання тим формам володіння та торгівлі зброєю, що вже вважаються незаконними згідно з національним законодавством. Більше того, цей документ не має керівних положень стосовно втілення у життя порядку денного Конференції. Тому Програму дій можна сприймати як низький результат Конференції.

З іншого боку, можна сказати, що Програма дій є чіткою декларацією політичної волі міжнародної спільноти до протидії розповсюдженню СЗЛО, важливим першим кроком на шляху створення норм і запровадження колективних заходів у боротьбі з незаконною торгівлею стрілецькою зброєю¹⁶. Вона також є першим глобальним робочим документом, що спрямовує діяльність урядів держав, міжнародних організацій, особливо регіональних, і громадськості в боротьбі з незаконною торгівлею стрілецькою зброєю.

Існує ризик того, що створений Конференцією міжнародний імпульс може бути втрачений. Щоб зберегти цей імпульс на майбутнє, Генеральна Асамблея ООН прийняла рішення скликати в 2006р. Конференцію з огляду результатів виконання Програми дій. Конференції передуватимуть зустрічі держав, що будуть проводитися один раз на два роки¹⁷.

¹¹ Draft Programme of Action to Prevent, Combat and Eradicate the Illicit Trade in Small Arms and Light Weapons in All Its Aspects, Working paper by the Chairman of the Preparatory Committee, A/CONF.192/PC/L.4/Rev.1, 12 Feb. 2001.

¹² Under Secretary of State for Arms Control and International Security Affairs John R. Bolton (посилання 9).

¹³ Критикуючи США, головуючий Конференції висловив своє розчарування її неспроможністю досягти домовленості "внаслідок позиції однієї країни, яка не усвідомлює необхідності запровадження та здійснення контролю над приватним володінням цією смертоносною зброєю та потреби запобігання продажу такої зброї недержавним угрупованням". Див.: Batchelor (посилання 8). 'Small arms win', *International Herald Tribune*, 1 July 2001, p.6; Lynch, C., 'US fights small arms controls, stance on UN pact not shared by allies', *Washington Post*, 10 July 2001, p.A01.

¹⁴ Усього на Конференції були присутні 119 зареєстрованих НУО і 380 представників; див.: DDA 2001 Update, (посилання 10), p.3.

¹⁵ Стосовно впливу неурядових організацій на перебіг конференції див.: Batchelor, P., 'NGO perspectives: NGOs and the small arms issue', *Disarmament Forum*, no.1 (2002), URL <<http://www.unog.ch/undir/2-01-e7%20batchelor.pdf>>.

¹⁶ Таку точку зору має, наприклад, Генеральний Секретар ООН; див.: DDA 2001 Update (посилання 10), p.1.

¹⁷ UN General Assembly Resolution 56/24, 10 Jan. 2002.

КОНТРОЛЬ НАД ПОСТАВКАМИ ТА ПРОГРАМИ ЛІКВІДАЦІЇ ОЗБРОЄНЬ*

Ян ЕНТОНІ,

координатор досліджень СІПРІ

Сибілла БАУЕР,

співробітниця проекту СІПРІ з питань нерозповсюдження та експортного контролю

У статті розглядаються головні процеси розвитку співробітництва у сфері багатостороннього експортного контролю у 2003р., включаючи неформальні домовленості та заходи в рамках ЄС. Особлива увага надається двом важливим галузям експортного контролю: посередництво в операціях з озброєннями та запобігання розповсюдженню переносних зенітних ракетних комплексів (ПЗРК), а також розвитку співробітництва з ліквідації озброєнь.

Вассенаарська домовленість

Вассенаарська домовленість (ВД) була заснована в липні 1996р. Її метою є сприяння прозорості, обміну інформацією і поглядами стосовно поставок узгодженого переліку продукції — з точки зору забезпечення відповідальності в поставках звичайних озброєнь, товарів і технологій подвійного використання, а також запобігання дестабілізуючому накопиченню такої продукції.

У 2003р. 33 держави-учасниці ВД вдруге здійснили її перегляд¹. Порівняно з переглядом 1999р., що завершився незначними результатами², перегляд 2003р. приніс перші суттєві зміни в діяльності ВД. На пленарному засіданні було прийнято ряд пропозицій, які не вдавалося ухвалити раніше. З урахуванням консенсусного принципу ухвалення рішень, досягнутий прогрес свідчить про те, що окремі держави, з боку яких раніше чинився спротив, змінили свою позицію, відкривши шлях більш конструктивному підходу. Певною мірою це можна пояснити поступовим зникненням політичних стереотипів, характерних для протистояння часів

холодної війни, які були засадами діяльності попередника ВД — Координаційного комітету з питань експортного контролю над матеріалами (*Coordinating Committee on Multilateral Export Controls, COCOM*)³. Крім того, об'єднанню інтересів сприяло усвідомлення загроз, головною з яких вважається тероризм. Ухвалені документи свідчать про роль, яку може відігравати експортний контроль у боротьбі з загрозою тероризму, насамперед, у галузі розповсюдження ПЗРК.

На досягнення результатів, ймовірно, вплинув новий метод роботи. Пленарне засідання готувалося 11 групами фахівців від кожної держави-учасниці, один або кілька з яких були головуючими. До розглянутих групами питань належали: обмін загальною інформацією, тероризм, ПЗРК, обмін специфічною інформацією, зокрема, про стрілецьку зброю і легкі озброєння (СЗЛЮ), контрольні списки та вимоги всеохопного контролю, посередництво в торгівлі зброєю, нематеріальна передача технологій, документи експортного контролю, питання допомоги та участі,

* Повну версію статті див. у *Щорічнику СІПРІ 2004: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Переклад з англійської/Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру, Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. — Київ, 2005.

¹ При заснуванні Вассенаарської домовленості, держави-учасниці визнали, що для досягнення заявлених цілей, їм потрібно буде розробляти додаткові положення. Це відбилося на рішенні назвати основний документ Вассенаарської домовленості "Вихідними положеннями" та провести перегляд ВД у 1999р. Під час другого перегляду у 2003р. держави-учасниці вирішили переглядати свою діяльність регулярно, один раз на чотири роки. Див.: Wassenaar Arrangement, 'Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-Use Goods and Technologies: Initial Elements', 12 July 1996, <<http://www.wassenaar.org/docs/IE96.html>>.

² Див.: Ентоні Я. "Багатосторонні режими контролю над експортом озброєнь і технологій". *Щорічник СІПРІ 2000: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Переклад з англійської/Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру, Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. — Київ, 2001, с.600-610.

³ Див.: Anthony, I. (ed.), SIPRI, *Arms Export Regulations* (Oxford University Press: Oxford, 1991); Davis, I., SIPRI, *The Regulation of Arms and Dual-Use Exports: Germany, Sweden and the UK* (Oxford University Press: Oxford, 2002).

а також адміністративні та процедурні питання. Результати роботи груп були обговорені на їх загальному засіданні в жовтні 2003р. та пізніше представлені пленарному засіданню, яке є виконавчим органом. Нові групи фахівців і неформальні групи з особливих питань (зокрема, допомоги), очолювані представниками різних країн, працюватимуть також і у 2004р. Заходами допомоги охоплюються, зокрема, Бразилія, Китай і ПАР — країни, що залишаються поза дією ВД, але експортують значну кількість підконтрольної продукції, яка є в контрольних списках ВД.

На Підсумковому пленарному засіданні, що відбулося 10-12 грудня 2003р., держави-учасниці ухвалили головні поправки до основного документа (“Вихідних положень”) і прийняли три документи, що стосувалися посилення експортного контролю над ПЗРК, посередництва та непідконтрольного обладнання. За звичайною процедурою до контрольних списків ВД були внесені поправки. Вперше у заяві на рівні міністрів були підтверджені зобов’язання держав-учасниць у рамках ВД, яка розглядається як “один із стовпів багатосторонніх зусиль, спрямованих на встановлення миру та стабільності”⁴.

Угода стосовно суттєвих змін в основному документі стала важливим проривом. Його назва — “Вихідні положення” — вже застаріла, але зміни до нього раніше блокувалися. Зараз документ поновили та надали йому нову назву — “Цілі, керівні принципи та процедури, включаючи Вихідні положення”⁵. До того часу єдиною суттєвою зміною, не враховуючи невеликих поправок у категоріях обміну інформації з озброєнь, перелічених у Додатку 3, було зроблене у 2001р. доповнення до параграфу про заходи із запобігання доступу терористів до озброєнь, товарів подвійного використання і технологій.

У 2003р. була запроваджена нова звітна категорія для обміну специфічною інформацією: “стрілецька зброя та легкі озброєння — переносна зброя, вироблена або модифікована згідно з військовими вимогами для використання у якості смертоносного знаряддя війни”⁶. Держави-учасниці погодилися кожні шість місяців обмінюватися інформацією про

поставки іншим державам СЗЛО та ПЗРК. В усіх категоріях інформація має містити дані про кількість, країну-отримувача і (за винятком ракет і ракетних пускових установок) докладні дані про модель і тип. Із внесенням цієї восьмої категорії обсяг звітування в рамках ВД перевищив обсяг Реєстру звичайних озброєнь ООН (*United Nations Register of Conventional Arms, UNROCA*)⁷. Стосовно існуючих семи категорій основних видів звичайних озброєнь уряди, як і в попередні роки, зробили невеликі зміни⁸: звітний поріг для артилерійських систем великого калібру був знижений до 75 мм. Держави-учасниці також погодилися обмінюватися регіональною інформацією у контексті загального обміну даними та інформацією, що, на їх думку, відповідає цілям ВД. Регіональна інформація має “ґрунтуватися, але не обмежуватися” розділом 2 “Положення стосовно об’єктивного аналізу та консультацій з питань потенційних дестабілізуючих накопичень звичайних озброєнь”.

Документ “Цілі, керівні принципи і процедури” посилається на три документи, ухвалені, починаючи з 1998р.: “Положення стосовно об’єктивного аналізу та консультацій з питань потенційної дестабілізуючих накопичень звичайних озброєнь” (1998р.)⁹, “Заява про розуміння нематеріальних передач програмного

⁴ WA, ‘Ministerial Statement’, Vienna, 12 Dec. 2003. Усі загальнодоступні документи, ухвалені на пленарному засіданні, див. на Інтернет-сайті ВД: <<http://www.wassenaar.org/2003Plenary/2003PlenaryDocs.htm>>.

⁵ WA, ‘Purposes, Guidelines & Procedures, including the Initial Elements, adopted and amended by the Plenary of December 2003’, <<http://www.wassenaar.org/2003Plenary/2003PlenaryDocs.htm>>.

⁶ До цієї категорії належать: “8.1. Стрілецька зброя — поділена на широкі категорії для цілей звітності наступним чином: зброя, призначена для застосування окремими військовослужбовцями збройних сил або сил безпеки, в т.ч. револьвери та самозарядні пістолети, гвинтівки та карабіни, автомати, штурмові гвинтівки та легкі кулемети. 8.2. Легкі озброєння — поділені на широкі категорії для цілей звітності наступним чином: зброя, призначена для застосування одним або кількома військовослужбовцями збройних сил або сил безпеки, які сформовані в екіпаж або військовий розрахунок і ведуть вогонь головним чином прямою наводкою. Ця зброя включає важкі кулемети, ручні підствольні та станкові гранатомети, переносні протитанкові рушниці, безвідкатні вогневі засоби, переносні пускові установки протитанкових керованих та некерованих ракет, міномети калібру менше 75 мм. 8.3. Переносні зенітні ракетні комплекси — поділені на широкі категорії для цілей звітності наступним чином: ракетні системи класу “земля-повітря”, призначені для використання одним або кількома військовослужбовцями, сформованими у військовий розрахунок”. <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. Очевидно, це визначення вимагає наступної конкретизації і вдосконалення. Це треба зробити з метою уникнення несумісності у звітності держав.

⁷ Про Реєстр ООН див.: Wezeman, S. T., *The Future of the United Nations Register of Conventional Arms*, SIPRI Policy Paper no.4 (SIPRI: Stockholm, Aug. 2003), в Інтернеті: <<http://editors.sipri.se/recpubs.html>>.

⁸ Сім категорій звичайних озброєнь: танки, броньовані бойові машини, артилерія великого калібру, військові літаки/безпілотні літальні апарати, військові та ударні вертольоти, кораблі, ракети або ракетні системи.

⁹ WA, ‘Elements for Objective Analysis and Advice Concerning Potentially Destabilising Accumulations of Conventional Weapons’, 3 Dec. 1998, <<http://www.wassenaar.org/docs/criteria.html>>.

забезпечення і технологій” (2001р.)¹⁰ і “Найкращі практичні керівні принципи експорту стрілецької зброї і легких озброєнь (СЗЛЮ)” (2002р.)¹¹. Крім того, у ньому містяться посилання на три документи, прийняті у 2003р.: “Положення стосовно експортного контролю над переносними зенітними ракетними комплексами (ПЗРК)”¹², “Положення стосовно дієвого законодавства у сфері посередницької діяльності при торгівлі озброєннями”¹³ і “Заява про розуміння стосовно контролю над товарами подвійного використання, не внесеними до контрольних списків”¹⁴. Останній документ визначає вимоги всеохопного контролю з метою посилення контролю кінцевого використання — пропозиція, яку не вдалося ухвалити в 1999р. Держави-учасниці погодилися з необхідністю державного регулювання поставок непідконтрольної продукції подвійного використання отримувачам, до яких застосоване обов’язкове ембарго РБ ООН або регіональне ембарго (обов’язкове або добровільне). “Якщо експортеру відомо, що продукція цілком або частково призначається для кінцевого використання у військових цілях”, то він зобов’язаний повідомити відповідні державні органи, які вирішуватимуть, чи підпадає експорт під вимоги ліцензування. Також був прийнятий “Перелік консультативних питань для промисловості” (*List of Advisory Questions for Industry*), що відповідає потребам промисловості у визначенні ознак для упізнання небажаних кінцевих користувачів, наприклад: оплата готівкою, незвичайні маршрути доставки або способи упаковки та позначення товару¹⁵.

Втім, хоча на пленарному засіданні був ухвалений цілий ряд документів, за окремими пропозиціями консенсус був відсутній. Важливо, що на цьому засіданні до складу ВД не були прийняті Хорватія і країни, що приєднуються до ЄС: Естонія, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта та Словенія. Їх заяви розглядатимуться у 2004р. окремо за кожною країною, оцінюючи їх відповідність критеріям “Вихідних положень”. Зазначені країни винятково на основі свого членства в ЄС можуть створити прецедент для інших регіональних утворень, зокрема колишніх радянських республік.

Участь держав ЄС не в усіх режимах експортного контролю (лише Польща, Угорщина і Чехія є учасниками усіх чотирьох режимів) може негативно вплинути на ефективність цих режимів після травня 2004р. — коли всі країни, що приєднуються до ЄС, стануть частиною Єдиного ринку ЄС. Нові держави ЄС, що не є учасниками режимів, не братимуть участі у процедурах повідомлення про відмову в ліцензіях, технічних обговореннях стосовно оновлення контрольних списків, обмінах думками та інформацією, що стосується цілей режимів, неформальних контактах між офіційними особами на зустрічах.

Залучення країн-нечленів ЄС є ключовим питанням, що має розглядатися у 2004р. Воно повинно стати частиною запровадження ЄС у червні 2004р. Плану дій з імплементації Головних принципів Стратегії ЄС протидії розповсюдженню зброї масового ураження”¹⁶, що також підкреслює необхідність посилення координації участі держав ЄС у режимах експортного контролю.

Заходи в ЄС із боку постачальників озброєнь

План дій ЄС передбачає ряд заходів, що безпосередньо стосуються експортного контролю. Окремі з них були визначені для термінового здійснення: забезпечення скоординованих позицій ЄС із питань, зокрема, найменувань продукції, які мають бути внесені до контрольних списків, розроблених спільно режимами експортного контролю; підтримка членства країн, що приєднуються до режимів, і вирішення питання про залучення до режимів Європейської Комісії; сприяння у відповідних випадках експортному контролю, орієнтованому на кінцевого користувача непідконтрольної продукції; сприяння подальшому покращенню інформаційного обміну в режимах, особливо стосовно чутливих питань: пунктів призначення, кінцевих користувачів і схем придбання¹⁷. Середньострокові заходи охоплюють: прийняття державами-учасницями спільних заходів із кримінального переслідування незаконних експорту або посередництва у сфері передач матеріалів, придатних для виготовлення зброї масового ураження (ЗМУ); запровадження політики відмови від експорту до країн, що не ратифікували Додатковий протокол МАГАТЕ, матеріалів і обладнання, що належать до ядерних; підвищення дієвості заходів експортного контролю у розширеній Європі через покращення співробітництва та взаємозв’язків органів експортного ліцензування з митними та прикордонними органами, а також з експортерами; перегляд систем експортного контролю країн-членів і країн-кандидатів у члени ЄС; впровадження програми допомоги країнам, яким потрібні технічні знання в галузі експортного контролю.

За окремими із цих напрямів був досягнутий прогрес; у режимах експортного контролю найбільш помітну роль відігравав ЄС. Крім того, відповідні робочі групи ЄС опрацьовують ряд пропозицій Європейської Комісії і Ради ЄС з підвищення ефективності експортного контролю у розширеній Європі. Наприклад, служби Комісії запропонували проводити в країнах ЄС взаємний огляд політики експортного контролю над продукцією подвійного використання у країнах-членах і країнах-кандидатах у члени ЄС. Цілями взаємного огляду є покращення координації дій країн-членів у сфері експортного контролю над

¹⁰ WA, ‘Statement of Understanding on Intangible Transfers of Software and Technology’, 6-7 Dec. 2001, <<http://www.wassenaar.org/docs/docindex.html>>.

¹¹ WA, ‘Best Practice Guidelines for Exports of Small Arms and Light Weapons (SALW)’, 11-12 Dec. 2002, <http://www.wassenaar.org/docs/best_practice_salw.htm>.

¹² WA, ‘Elements for Export Controls of Man-Portable Air Defence Systems (MANPADS), adopted by 10-12 Dec. 2003 Plenary Meeting of the Wassenaar Arrangement’, <http://www.wassenaar.org/2003Plenary/MANPADS_2003.htm>.

¹³ WA, ‘Elements for Effective Legislation on Arms Brokering adopted by 10-12 Dec. 2003 Plenary Meeting of the Wassenaar Arrangement’, <http://www.wassenaar.org/2003Plenary/Brokering_2003.htm>.

¹⁴ ‘Statement of Understanding on Control of Non-Listed Dual-Use Items (agreed at the 2003 plenary meeting)’, <http://www.wassenaar.org/2003Plenary/SOU_CatchALL.htm>.

¹⁵ Перелік консультативних питань для промисловості див.: <<http://www.wassenaar.org/2003Plenary/2003PlenaryDocs.htm>>.

¹⁶ Council of the European Union, ‘Action Plan for the Implementation of the Basic Principles for an EU Strategy against Proliferation of Weapons of Mass Destruction’, Council of the European Union document 10354/1/03 REV 1, 13 June 2003, pp.5-6.

¹⁷ Council of the European Union, ‘Action Plan’ (посилання 17), p.5-6.

продукцією подвійного використання і забезпечення можливості взаємного навчання для підвищення ефективності в запровадженні Положення Ради ЄС №1334/2000¹⁸ після розширення Союзу. Огляд здійснюватиметься в кілька етапів, перший з яких запланований на перше півріччя 2004р. Цей процес буде організований у групах країн, до складу яких увійдуть дві держави-члени та одна — кандидат в члени ЄС. Наприклад, в одну з таких груп об'єднані Нідерланди і Швеція (члени ЄС) і Естонія (кандидат). Окремі країни-учасниці входять до більш ніж однієї групи. Експерти з країн-членів і країн-кандидатів обмінюватимуться візитами. Зокрема, увага приділятиметься ліцензуванню, дотриманню вимог і поінформованості промисловості. Майбутні заходи взаємного огляду залежатимуть від результатів цих візитів.

Прийняття Радою ЄС Положення про торгівлю засобами тортур, що було предметом переговорів уже багато років, не очікується раніше весни 2004р. У грудні 2002р. Єврокомісія представила проект Положення про торгівлю засобами тортур і смертної кари, в якому пропонувалося заборонити імпорту та експорту підконтрольних засобів, які можуть використовуватися винятково для вказаних цілей¹⁹. Крім того, було запропоновано систему ліцензування експорту засобів, застосування яких визнане законним. Хоча укладення угоди про принципи заборони експорту засобів тортур і смертної кари можна вважати гарантованим, багато питань залишаються невирішеними: юридичні питання, залучення Єврокомісії до прийняття рішень про видачу ліцензій і внесення типів технічних засобів до контрольних списків²⁰.

У майбутньому ці рішення, вірогідно, призведуть до важливих змін в ЄС у сфері експортного контролю над товарами подвійного використання, а тим часом у 2003р. найбільш помітні зміни в заходах з боку постачальників відбувалися в контексті Кодексу ЄС поведінки стосовно експорту озброєнь²¹.

Кодекс ЄС поведінки стосовно експорту озброєнь

Кодекс ЄС поведінки стосовно експорту озброєнь (Кодекс поведінки) був прийнятий у червні 1998р. Країни-кандидати в члени ЄС, країни Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ, *European Free Trade Association, EFTA*), що є членами Європейського економічного простору (ЄЕП, *European Economic Area, EEA*) — Ісландія, Ліхтенштейн і Норвегія, — а також Болгарія, Канада, Румунія, Туреччина та Хорватія добровільно приєдналися до Кодексу поведінки. У цьому документі, що містить політичні зобов'язання, які, однак, не є юридично зобов'язуючими, визначаються вісім критеріїв ліцензування експорту. Робочі положення окреслюють процедури звітування

та механізми міжурядових повідомлень про відмову в ліцензіях і консультацій. У 2000р. країни ЄС ухвалили список військової техніки, до якої застосовується Кодекс поведінки.

З метою забезпечення зрозумілості та роз'яснення Кодексу поведінки були ухвалені більш прийнятні для користувачів рішення, а статистичні дані щорічних доповідей про імплементацію документа стали повнішими та змістовнішими. З 2002р. до доповідей була включена тематично впорядкована збірка раніше ухвалених рішень. Крім того, в листопаді 2003р. до Кодексу поведінки був виданий Довідник користувача, в якому подається визначення і пояснення положень і процедур, окреслених у документі 1998р.²² Завдяки цьому Кодекс поведінки як інструмент експортного контролю значно розширив свої початкові рамки, хоча текст самого документа не змінився.

Ключовим стало прийняте у 2003р. рішення про запровадження центральної бази даних повідомлень про відмову в ліцензіях. У ній містяться повідомлення про наявні відмови у видачі як експортних ліцензій, так і ліцензій на посередницьку діяльність²³. База даних буде розташована в Секретаріаті Ради ЄС у Брюсселі, вперше надаючи таким чином координаційному органу можливість участі у процесі ліцензування, хоч і обмежуючи її лише зберіганням інформації. Після впровадження захищеної мережі доступу до інформації, держави-учасниці щомісяця отримуватимуть таку інформацію через своїх представників у Брюсселі.

Рада ЄС прийняла також рішення про видання першого переглянутого Списку військової техніки ЄС, з використанням такої ж системи нумерації,

¹⁸ Council of the European Union, 'Council Regulation (EC) no.1334/2000 of 22 June 2000 setting up a Community regime for the control of exports of dual-use goods and technologies', *Official Journal of the European Communities*, no.L159, 30 June 2000, pp.1-215.

¹⁹ European Commission, 'Proposal for a Council Regulation concerning trade in certain equipment and products which could be used for capital punishment, torture or other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment', European Commission document COM (2002) 707 final, 30 Dec. 2002.

²⁰ Пояснення цілей, визначених Урядом Великої Британії, див. на Інтернет-сайті Міністерства торгівлі і промисловості: <<http://www.dti.gov.uk/export.control/policy/tortureria.htm>>.

²¹ Council of the European Union, 'Action Plan...', pp.7, 8-11.

²² Council of the European Union, 'User's Guide to the European Union Code of Conduct on Arms Exports', Council of the European Union document 1428/03, 6 Nov. 2003.

²³ Council of the European Union, 'Fifth annual report according to operative provision 8 of the European Union Code of Conduct on Arms Exports', *Official Journal of the European Union*, no.C320, 31 Dec. 2003, pp.1-42.

як і у Списку військового спорядження ВД²⁴. Наступні зміни у Списку ВД не будуть автоматично переноситися до Списку ЄС, що дасть останньому змогу бути “незалежним у сенсі майбутнього розвитку”²⁵.

Пріоритетами на майбутнє є практична та технічна допомога країнам, що приєднуються до ЄС, відповіді на їх запити, налагодження діалогу з Європейським Парламентом і перегляд Кодексу поведінки.

У 14-сторінковому Довіднику користувача, що додається до Кодексу поведінки, містяться пояснення критеріїв Кодексу поведінки, що усуває прогалини та звужує рамки національних трактувань. У ньому наводяться визначення ключових термінів (уточнюючи, в яких випадках має застосовуватися відмова в наданні ліцензії) і пояснення, що треба робити, щоб забезпечити повне виконання вимог стосовно повідомлень і консультацій. У Довіднику також визначається інформація, що підлягає розповсюдженню, та процедури відмови в ліцензії або її скасування. Захищена мережа розповсюдження документів у сфері Спільної зовнішньої політики та політики безпеки (СЗППБ, *Common Foreign and Security Policy, CFSP*), Європейська кореспондентська мережа (*COREU*)²⁶ будуть використовуватися в т.ч. для повідомлень про відмови в ліцензіях або їх скасування, хоча держави-учасниці можуть повідомляти про них усно або електронною поштою, отримуючи можливість для консультацій. Крім того, у Довіднику користувача запроваджується нова категорія повідомлень — про відмови в ліцензіях на посередницьку діяльність.

У 2004р. відбудуться і офіційний перегляд Кодексу поведінки, і розширення географічних рамок ЄС²⁷. Процес перегляду відбуватиметься одночасно з приєднанням 10 нових країн до процедур інформування та консультування в рамках Кодексу поведінки. У 2003р. ці 10 країн отримають узагальнену інформацію про відмови за два попередні роки. Крім того, починаючи з травня 2003р., представники цих країн були присутні на засіданнях Робочої групи з експорту звичайних озброєнь Ради ЄС (*Council's Conventional Arms Exports Working Group, COARM*)²⁸. Однак, право голосу вони отримають лише після приєднання до ЄС.

Паралельно із зростанням значення європейської політики експортного контролю, навесні 2003р. Уряд Бельгії створив для ЄС прецедент передачі права видавати ліцензії від федерального Уряду трьом регіональним урядам (Валлонії, Фландрії і Брюсселя).

Вперше в ЄС до виконання Кодексу поведінки були залучені регіональні уряди. Тепер на засіданнях Робочої групи з експорту звичайних озброєнь від Бельгії можуть бути присутні міністр закордонних справ і представники регіонального уряду. Це звужує функції федерального органу експортного контролю до консультацій з питань видачі ліцензій регіональними органами та до посередництва між регіональними органами і посольствами Бельгії за кордоном, що залучаються до перевірки сертифікатів кінцевого користувача.

Заходи контролю над посередницькою діяльністю в торгівлі озброєннями

У 1990-х роках про діяльність “брокерів у торгівлі озброєннями” повідомляли, серед інших, і групи розслідувань з питань запровадження санкцій ООН; ці “брокери” відіграли важливу роль у поставках озброєнь до конфліктних регіонів в Африці. Пізніше міжнародні організації (у т.ч. ЄС, ОБСЄ та ООН) знайшли способи визначення “посередництва в торгівлі військовою продукцією” та контролю над ним²⁹. У 2003р. були прийняті кілька рішень, що відбивають зростаючі занепокоєння і дискусію про концепцію, що загалом стосується посередницької діяльності в торгівлі озброєннями.

На пленарному засіданні у 2003р. держави-учасниці ВД схвалили “Положення стосовно дієвого законодавства у сфері посередницької діяльності при торгівлі озброєннями”. У документі наголошується на тому, що держави-учасниці мають вимагати ліцензії або письмовий дозвіл у випадках, коли експортери “узгоджують або оформлюють контракти, продажі, торговельні операції або передачу озброєнь і військової техніки, що контролюються державами-учасницями ВД, з однієї третьої країни до іншої третьої країни”³⁰.

У 2003р. ОБСЄ видала “Довідник з питань найкращих правил стосовно стрілецької зброї і легких озброєнь” (далі — Довідник з найкращих правил ОБСЄ), у якому міститься розділ про державний контроль над посередницькою діяльністю³¹. 23 червня 2003р. Євросоюз узгодив Спільну позицію Ради ЄС з питань контролю над посередництвом у торгівлі озброєннями, в якій держави-учасниці погодилися запровадити всі необхідні заходи з контролю над посередницькою діяльністю “на власній території і розглянути можливість контролю поза їх територією над посередницькою діяльністю, що здійснюється

²⁴ Council of the European Union, ‘Common Military List of the European Union (equipment covered by the European Union code of Conduct on Arms Exports) adopted by the Council on 17 November 2003 (updating and replacing the Common List of military equipment covered by the European Union Code of Conduct on Arms Exports adopted by the Council on 13 June 2000)’, *Official Journal of the European Union*, no.C 314, 23 Dec. 2003, pp.1-26.

²⁵ Council of the European Union, ‘Fifth annual report’ (посилання 44), p.2.

²⁶ *COREU* — це французька абревіатура назви Європейської кореспондентської мережі (*European Correspondence*) — телексної мережі, що зв’язує міністерства закордонних справ країн ЄС.

²⁷ Jones, S.A. ‘EU enlargement: implications for EU and multilateral export controls,’ *Nonproliferation Review*, vol.10, no.2 (summer 2003), pp.80-89.

²⁸ Про Робочу групу див. Проект СІПРІ з питань експортного контролю: <<http://projects.sipri.se/expcon/eufame/coarm.htm>> та <<http://projects.sipri.se/expcon/eufame/eufame.htm>>.

²⁹ Наприклад, Програма дій ООН із запобігання, боротьби та викорінювання незаконної торгівлі стрілецькою зброєю і легкими озброєннями в усіх її проявах стимулює держави “розробити відповідне національне законодавство або адміністративні процедури, що регулюють діяльність суб’єктів, залучених до посередництва в торгівлі стрілецькою зброєю і легкими озброєннями. Таке законодавство або процедури мають охоплювати реєстрацію брокерів, ліцензування та надання дозволів”. Див.: UN document A/CONF.192/15, 21 June 2001, <<http://disarmament2.un.org/cab/poa.html>>.

³⁰ WA, ‘Elements for Effective Legislation on Arms Brokering’. Цей документ ґрунтується на “Положенні про розуміння стосовно посередництва в торгівлі озброєннями, прийнятому 11-12 грудня 2002р. на пленарному засіданні Вассенаарської домовленості”. Див.: <http://www.wassenaar.org/docs/sou_arms_brokerage.htm>.

³¹ Положення Довідника стосовно посередництва, ухвалені ОБСЄ. Див.: ‘Best Practice Guide on National Controls of Arms Brokering’, OSCE document FSC. GAL/63/03/Rev.2, 19 Sep. 2003, <<http://www.osce.org/events/mc/netherlands2003/handbook/>>.

брокерами, які проживають або розташовані на їх території”³². Конкретних термінів запровадження цих заходів визначено не було.

Обговорення, що відбулися на згаданих вище засіданнях, виявили ряд перепон для укладання домовленості. По-перше, відсутнє узгоджене визначення поняття “посередництво” або “брокер”. По-друге, через структурні розбіжності між системами державного експортного контролю різних країн, що намагаються контролювати брокерів та їх діяльність, неможливо визначити спільний підхід.

У Довіднику з найкращих правил ОБСЄ наголошується на потребі узгодження поняття посередницької діяльності, оскільки обговорення заходів контролю зумовлене необхідністю розв’язання проблеми незаконного переміщення озброєнь. У документі зазначається, що:

пріоритетною метою заходів контролю над посередницькою діяльністю є: надання Державам можливості виявляти осіб, які діють у “сірих” зонах або у нелегальному секторі, та забезпечити Держави засобами як запобігання, так і покарання за таку діяльність. Тому визначення видів діяльності, що підлягають контролю, мають відповідати кримінальному праву, яке вимагає юридичної прозорості, визначеності і доступності для розпізнавання. Держави в рамках національних систем мають чітко визначити: які види діяльності належать до категорії посередництва і тому є предметом нагляду; які суб’єкти можуть визнаватися брокерами; які типи дій можуть визнаватися протизаконними; які санкції можуть бути запроваджені у відповідь на такі дії”³³.

У галузі фінансів і торгівлі брокером вважається “особа або фірма, що діє як посередник між покупцем та продавцем і, як правило, отримує комісійну винагороду. Брокер володіє цінною інформацією, що допомагає покупцю та продавцю знайти один одного. Посередництво — не те ж саме, що торгівля (комерційна діяльність), постачання або фінансування. Хоч усі ці функції можуть належати одній юридичній особі, вони здійснюються окремо. Брокер не отримує товари у власність або право власності на товари, стосовно яких здійснюється конкретна операція; ці товари ніколи не знаходяться у фізичному володінні брокера або під його контролем.

Згідно з наведеним визначенням, посередництво здійснюється і до укладання угоди або контракту, і на той час невідомо — чи забезпечить ця діяльність потрібний результат. До дій, через які може здійснюватися посередництво, належать зустрічі, обміни документами та інформацією (на папері, в електронному вигляді), забезпечення доступу до баз даних.

Обидва документи: Спільна позиція Ради ЄС і Довідник з найкращих правил ОБСЄ — радять включати до визначення посередництва купівлю громадянином (або резидентом з постійним місцем проживання) продукції, розміщеної в одній іноземній країні, з метою поставки її до іншої іноземної країни (у т.ч. у випадках, коли продукція не потрапляє на

територію держави, в якій знаходиться агент посередницької діяльності). Таку діяльність можна розглядати як головну складову визначення посередницької діяльності.

Ряд країн застосовують всебічні заходи контролю на кожному етапі операцій, що стосуються як торгівлі військовими товарами, так і військово-технічного співробітництва. З цієї точки зору, визначення експорту охоплює не лише фізичне переміщення товарів, але й будь-яку економічну або пов’язану з нею діяльність (включаючи посередництво), що стосується торгівлі товарами, призначеними для військових цілей. Інші країни вживають заходів контролю на окремих, конкретних етапах операції з певною підконтрольною продукцією (у таких випадках найчастіше вимагається попереднє отримання ліцензії на реальну поставку товару до місця поза митним кордоном). У цих країнах посередництво не може бути ліцензованим видом діяльності, якщо це не передбачено особливими положеннями законодавства³⁴. На практиці різні підходи до контролю над посередницькою діяльністю призводять до багатьох розбіжностей.

По-перше, є країни, в яких посередництво може здійснюватися державними організаціями на законних підставах. Наприклад, у Росії і в Україні всі питання міжнародного військово-технічного співробітництва, у т.ч. посередництво, перебувають у винятковій компетенції державних інститутів (у Росії — Агентства “Рособоронекспорт”, в Україні — “Укрспецекспорт”)³⁵.

По-друге, є країни (наприклад, Болгарія, Польща, Румунія, США, Угорщина, в яких юридичні особи до того, як зайнятися посередницькою діяльністю, мають зареєструватися в органах державної влади та отримати дозвіл. У цих країнах, крім дозволу на таку діяльність, потрібне отримати ліцензію на кожному окрему операцію з поставки озброєнь.

По-третє, хоча в окремих країнах не є обов’язковою реєстрація осіб, на посередницьку діяльність будь-якої юридичної особи тут потрібна ліцензія. Це характерно для ряду країн ЄС³⁶.

³² ‘Council Common Position on the control of arms brokering’, *Official Journal of the European Union*, no.L156, 25 June 2003, p.79.

³³ ‘Best Practice Guide on National Controls of Arms Brokering’, p.2.

³⁴ За відсутності в законодавстві відповідних положень, органи державної влади будуть беззахисними перед експортерами, які вимагають законного обґрунтування відмов у випадках заборони трансакції або застосування санкцій при виявленні трансакції, на яку немає ліцензії.

³⁵ В обох країнах існують положення про окремі винятки з цього правила, за якими невелика кількість підприємств можуть здійснювати міжнародні військово-технічне співробітництво та торгівлю лише своєю продукцією.

³⁶ Інформацію про посередницьку діяльність див.: <<http://projects.sipri.se/expcon/db1.htm>>.

По-четверте, сьогодні в окремих країнах посередницька діяльність не ліцензується. Станом на 1 січня 2004р., лише сім країн ЄС вживають заходів контролю над посередницькою діяльністю. Більше того, в Італії і Швеції ці заходи передбачаються загальними положеннями законодавства з питань експортного контролю, і визначення посередництва тут не є точним. З огляду на Спільну позицію, ухвалену в червні 2003р., напевно, ряду країн ЄС треба буде модифікувати законодавство з метою внесення більш конкретних положень стосовно посередницької діяльності.

У підсумку можна сказати: хоча контроль над посередництвом не є обов'язковим для країн, політичний тиск на них стосовно запровадження такого контролю зростає. Втім, перепорою для узгодженого підходу є брак консенсусу у визначенні понять "брокер" і "посередництво". Обговорення в рамках ЄС, ОБСЄ і ВД спонукають, зокрема, європейські країни до прийняття рішень стосовно способів запровадження гармонізації ефективного державного контролю в цій сфері. Дієві законні заходи контролю над посередництвом мають спрямовуватися на осіб, які діють у "сірих" зонах або в нелегальному секторі, але це не повинно призводити до багаторазового оподаткування експортних операцій.

Заходи контролю над переносними зенітними ракетними комплексами

З моменту розробки та виробництва наприкінці 1950-х років, невеликі, легкі, діючі на коротку відстань зенітні ракети продемонстрували, яку реальну загрозу вони становлять для військових літаків з фіксованим крилом та особливо для військових вертольотів³⁷. Хоча ПЗРК є ефективними при використанні проти військових літаків, у т.ч. реактивних і з протиракетним захистом, вони є набагато ефективнішими проти тихохідних, незахищених цивільних літаків.

ПЗРК багато разів застосовувалися для ураження цивільних літаків. Частіше це траплялося в зонах конфліктів у Південно-Східній Європі та Африці³⁸. Після терористичних нападів на США у вересні 2001р., занепокоєність можливим застосуванням цих комплексів значно зросла, адже вони у великій кількості доступні будь-де у світі (відомо, що певна їх кількість є на озброєнні недержавних озброєних угруповань). Крім того, існуючі заходи безпеки багатьох міжнародних аеропортів дають змогу ймовірним нападникам проникати до зони зльоту й посадки літаків³⁹.

У листопаді 2002р. були зареєстровані принаймні дві невдалі спроби вразити засоби цивільної авіації (зафрахтований "Боїнг-757" на зльоті з аеропорту Момбаса в Кенії і цивільний вертоліт під час польоту із Сани до Марібу в Ємені). В обох випадках застосовувався ПЗРК SA-7 Grail — комплекс першого покоління, розроблений у СРСР (пізніше вдосконалений).

Міжнародна дискусія про необхідність більш рішучих дій для контролю над запасами ПЗРК відбулася ще до терористичних нападів у вересні 2001р. У 1998р. держави-учасниці ВД погодилися з тим, що ця зброя становить загрозу цивільній авіації і вирішили прийняти керівні принципи для посилення заходів державного контролю над ПЗРК з метою уникнення несанкціонованого заволодіння та використання цих комплексів⁴⁰. У 2000р. у рамках ВД був схвалений документ, що містить положення про експортний контроль над ПЗРК⁴¹.

У 2003р. на різних форумах обговорювалися необхідність більшої уваги та виділення більших ресурсів на підвищення ефективності контролю над ПЗРК. У рамках ООН Група урядових експертів з подовження дії і наступного розвитку Реєстру звичайних озброєнь 1 серпня ухвалила узгоджену доповідь. У ній рекомендувалося внести зміни до Категорії VII Реєстру "Ракети і пускові ракетні установки" та внести до неї ПЗРК як об'єктів звітування за цією категорією⁴².

У червні 2003р. лідери "Вісімки" на самміті в Ав'ені, Франція, ухвалили План дій з посилення контролю над ПЗРК⁴³. Цей план став складовою програми з посилення безпеки перевезень, проект якої був розроблений Антитерористичною експертною групою (*Counter-Terrorism Experts Group, CTEG*). "Вісімка" погодилися активно сприяти впровадженню положень про експортний контроль над ПЗРК і запровадити на державному рівні сім заходів: (а) забезпечити допомогу та технічну експертизу при складуванні, зберіганні та ліквідації надлишкових запасів ПЗРК, що перевищують потреби держави; (б) ухвалити конкретні державні заходи експортного контролю над ПЗРК і їх головними компонентами; (в) забезпечити суворі державні правила виробництва, поставки та посередництва; (г) заборонити поставки ПЗРК недержавним кінцевим користувачам (вони можуть експортуватися лише іноземним урядам або агентам, уповноваженим урядами)⁴⁴; (д) обмінюватися інформацією про країни та організації, що відмовляються від співробітництва;

³⁷ За однією з оцінок, у 1979-1988рр., під час окупації Афганістану радянськими військами з використанням ПЗРК різних типів, збиті 269 радянських військових літаків і вертольотів. За цією ж оцінкою, під час операції "Буря в пустелі" в Іраку в 1991р. на зброю з інфрачервоним самонаведенням (вірогідно, це могли бути й ПЗРК) припадає 56% збитих і 79% пошкоджених військових літаків і вертольотів. Див.: 'Man Portable Air Defense System (MANPADS)', <<http://www.globalsecurity.org/military/intro/manpads.htm>>.

³⁸ До зафіксованих випадків належать напади на літак ООН у Боснії і Герцеговині та ще принаймні 35 нападів з 1978р, більшість з яких сталися в Африці. Див.: Matthews, W., 'Defending airliners from portable missiles', *Defense News*, 1 Dec. 2003, p.22.

³⁹ Вважається, що ПЗРК володіють 25-30 недержавних угруповань. Див.: Bolkcom, C., Elias, B. and Feickert, A. *Homeland Security: Protecting Airliners from Terrorist Missiles*, CRS Report for Congress (Library of Congress: Washington, DC, 3 Nov. 2003), <<http://www.fas.org/irp/crs/RL31741.pdf>>.

⁴⁰ WA, 'Public statement', 3 Dec. 1998, <http://www.wassenaar.org/docs/press_4.html>.

⁴¹ WA, 'Elements for export controls of man-portable air defense systems (MANPADS)', Dec. 2000; <http://www.wassenaar.org/docs/oth_manpads.pdf>.

⁴² 'Report on the continuing operation of the United Nations Register of Conventional Arms and its further development', in 'Continuing operation of the United Nations Register of Conventional Arms and its further development', UN document A/58/274, 13 Aug. 2003.

⁴³ 'Enhance transport security and control of man-portable air defence systems (MANPADS): a G8 Action Plan', 2 June 2003; в Інтернеті: <<http://www.g8.fr/evian/extras/502.html>>.

⁴⁴ Це є зміною у політиці ряду постачальників, у т.ч. США.

(е) вивчати реалістичність технічних рішень з метою запобігання несанкціонованому застосуванню ПЗРК; (є) сприяти діяльності Робочої групи авіаційної безпеки з питань ПЗРК Міжнародної організації цивільної авіації (*International Civil Aviation Organization (ICAO) Aviation Security Working Group on MANPADS*). У грудні 2003р. країни “Вісімки” погодилися обмінюватися інформацією про впровадження цих заходів на державному рівні.

9 червня 2003р. міністерства оборони країн СНД обговорили проект Резолюції стосовно впровадження більш суворих заходів контролю над продажем та експортом ПЗРК. В серпні 2003р. Резолюція була ухвалена більшістю країн СНД. Документ вимагає від них заборонити поставки ПЗРК недержавним суб'єктам, забезпечити зберігання їх запасів; обмінюватися інформацією про запаси та експорт; ліквідувати надлишкові запаси ПЗРК⁴⁵.

У жовтні 2003р. глави 21 країни на форумі Азійсько-тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС, *Asia-Pacific Economic Cooperation, APEC*) ухвалили складові Плану дій, заснованих на положеннях, погоджених з країнами “Вісімки”⁴⁶.

У вересні-жовтні 1998р., на 32-й сесії Асамблеї ІСАО, до якої належать представники всіх держав – договірних сторін, прийнята Резолюція А32-23. Вона закликала держави-учасниці ІСАО “зменшити загрозу цивільній авіації, яку становить терористичне або інше незаконне використання ПЗРК”⁴⁷. Робоча група з авіаційної безпеки ІСАО розглянула керівні принципи контрзаходів, метою яких є визначення, що можуть зробити її члени для зменшення загрози, яка походить від ПЗРК. Головну увагу Робоча група звернула на рекомендації стосовно заходів, які можна вжити в аеропортах і на довколишній території. Наголошувалося на тому, що контрзаходи мають зосереджуватися на тих місцях, де загроза вважається найвищою, враховуючи, що авіатранспортні компанії неспроможні робити витрати на нові заходи безпеки⁴⁸.

На пленарному засіданні ВД у грудні 2003р. держави-учасниці активно підтримали багатосторонні зусилля, спрямовані на розробку суворих заходів контролю над поставками ПЗРК. Крім того, держави-учасниці, які всі вже контролюють експорт цих комплексів, визначили керівні принципи, що мають застосовуватися державами при оцінюванні можливості надання ліцензій. Крім того, вони погодилися з необхідністю розгляду на високому політичному рівні в кожному конкретному випадку будь-якого рішення про дозвіл на експорт ПЗРК (що має здійснюватися за індивідуальною ліцензією). Можуть ухвалюватися поставки лише урядам або агентам, спеціально

уповноваженим урядами після представлення ними офіційного сертифікату кінцевого використання, засвідченого урядом країни-отримувача. Як один із заходів запобігання несанкціонованому застосуванню ПЗРК було вирішено, що країна-виробник має “впровадити необхідні технічні засоби та/або процедури пуску щойно розроблених ПЗРК, якщо відповідні технології стають доступними”. Крім того, держави-учасниці погодилися застосовувати відповідні кримінальні санкції у випадках, коли доведені факти незаконних поставок ПЗРК. Держави-учасниці ВД сприятимуть поширенню ухвалених ними принципів і стандартів через контакти з державами-неучасницями⁴⁹.

Розвиток співробітництва з ліквідації озброєнь

Набуває поширення думка про те, що держави повинні нести відповідальність “від колиски до могили” за озброєння та військову техніку, які вони розробляють, виготовляють і використовують. Це охоплює розробку положень стосовно роззброєння та знищення озброєнь і супутніх матеріалів після того, як вони стають непридатними для використання. Останніми роками стала помітною тенденція співробітництва країн у ліквідації зброї у рамках договорів про контроль над озброєннями та роззброєння. Програма спільного зменшення загрози США (СЗЗ, *Cooperative Threat Reduction programme, CTR*) сприяла виконанню Договору 1991р. між СРСР і США про скорочення стратегічних озброєнь (СНО-І, *Treaty on the Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms START I Treaty*). У рамках Конвенції 1993р. про заборону хімічної зброї (КЗХЗ, *Chemical Weapons Convention, CWC*)⁵⁰ держави співпрацювали в ліквідації російських запасів хімічної зброї. Програма США

⁴⁵ ‘Council of CIS defense ministers approves draft resolution on MANPADS’, *NIS Export Control Observer*, Aug. 2003, p.12. ПЗРК використовуються проти російських військових літаків і вертольотів у Чечні, й органи влади Росії заявляють, що під час операції проти чеченських сил були знайдені, серед іншого, ПЗРК, що раніше зберігалися на складах у Грузії. Грузія не підписала проект Резолюції стосовно цих комплексів, який обговорювався міністрами оборони СНД.

⁴⁶ Fifteenth APEC Ministerial Meeting: Joint Statement, 17 Oct. 2003, URL <<http://www.apec2003.org/eng/index.html>>. Нещодавно Камбоджа заявила, що за фінансової і технічної допомоги США вона знищить свої запаси з 233 ПЗРК, імпортованих із СРСР у 1980-х роках. Див.: *Agence France-Presse*, ‘Cambodia to destroy more than 200 anti-aircraft missiles’, 16 Dec. 2003; <<http://www.spacewar.com/2003/031216054035.2iwdmwig6.html>>.

⁴⁷ ICAO ‘MANPADS Export Control’, ICAO Resolution A32-23; в Інтернеті: <http://www.icao.int/icao/en/res/a32_23.htm>. Повний список резолюцій, прийнятих 32-ю сесією, див.: <<http://www.icao.int/cgi/goto.pl?icao/en/assembl/index.html>>.

⁴⁸ Промова Дж.Бісигнані (*Giovanni Bisignani*), генерального директора Міжнародної авіаційної транспортної асоціації (*International Air Transport Association, IATA*), на засіданні з питань безпеки в авіації (AVSEC), Афіни, 18 листопада 2003р. Див.: <http://www.iata.org/pressroom/iata_speaks/2003-11-18-01.htm>.

⁴⁹ WA, ‘Elements for export controls of man-portable air defense systems...’.

⁵⁰ Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї і про її знищення (*The Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction*).

допомогла державам в імплементації Конвенції 1997р. про заборону зберігання, виробництва та постачання протипіхотних мін і їх ліквідацію (*Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on their Destruction, APM Convention*)⁵¹.

Посилилася тенденція розглядати процес скорочення запасів озброєнь зі спільних позицій — навіть за умов відсутності відповідних договорів або державних зобов'язань. Такому підходу можуть відповідати програми сприяння заходам ліквідації озброєнь на основі договорів з боку держав, що не є сторонами цих договорів⁵². Крім того, окремі країни мають військові об'єкти, що не є предметом міжнародних угод, але які є непотрібними або небажаними і на ліквідацію яких (з дотриманням вимог безпеки та охорони довкілля) ці країни не мають фінансових і/або технічних можливостей.

У грудні 2003р. міністри закордонних справ 55 держав-учасниць ОБСЄ ухвалили Документ про запаси звичайних боєприпасів (*Document on Stockpiles of Conventional Ammunition*), спрямований на скорочення надлишкових запасів звичайних боєприпасів усіх категорій, вибухових матеріалів і детонаторів, що становлять загрозу для людей і довкілля⁵³. В Документі наведена інформація з досвіду виконання програм збирання, зберігання та ліквідації боєприпасів, а також практичні процедури, що можуть бути використані державами на добровільних засадах. ОБСЄ намагається сприяти проектам утилізації і ліквідації боєприпасів і бомб, які зберігаються на військових базах, що припиняють існування у Грузії. У рамках кількох ініціатив вже робляться спроби мобілізувати міжнародні ресурси на допомогу державам у безпечному та надійному здійсненні демілітаризації і ліквідації озброєнь⁵⁴.

У 2003р. США реорганізували і посилили державну політику в галузі ліквідації зброї, створивши Службу з питань ліквідації озброєнь і наслідків військової діяльності (*Office of Weapons Removal and Abatement, WRA*) у рамках Бюро воєнно-політичних справ при Державному департаменті (*Bureau of Political-Military Affairs at the State Department*); її завданням є “обмеження розповсюдження озброєнь і їх залишків, що найбільше використовуються під час тривалих регіональних конфліктів, заворушень і в терористичній діяльності”⁵⁵. Протягом певного часу США брали активну участь у програмах розмінування в ряді країн. Діяльність нової організації спрямована на розширення масштабів допомоги в зберіганні та ліквідації надлишкових запасів СЗЛО і покинутих артилерійських засобів, а також у зменшенні ризиків, що походять від неналежного зберігання боєприпасів⁵⁶.

Висновки

У 2003р. держави, що беруть участь у неформальних багатосторонніх групах з метою підвищення дієвості заходів експортного контролю, визнавали, що для боротьби та, якщо це можливо, припинення розповсюдження ЗМУ і систем її доставки потрібно докласти додаткових зусиль. Рішення, прийняті ВД, дали новий поштовх заходам контролю над міжнародними поставками звичайних озброєнь.

Держави-учасниці різних груп намагалися вирішувати питання, що викликають спільне занепокоєння: контроль над посередництвом, отримання інформації про проблемних кінцевих користувачів, ефективності примушення до виконання правил посилення експортного контролю, — більш систематично використовуючи неформальні домовленості про співробітництво. Було б логічним покращити співробітництво між режимами, включаючи практичні питання, зокрема, узгодження графіків роботи та місць зустрічей.

Об'єднання правових зобов'язань і політичних заходів зробило ЄС найперспективнішим міжнародним режимом експортного контролю. Наступний розвиток експортного контролю над продукцією подвійного використання є частиною ширшого процесу розвитку більш ефективної Стратегії ЄС протидії розповсюдженню ЗМУ. Кодекс ЄС поведінки стосовно експорту звичайних озброєнь, що містить як нормативні, так і операційні складові, створив рамки для більш глибокого співробітництва між державами-учасницями. Рамки дії Кодексу поведінки (як політичної декларації), включаючи підвищення прозорості та покращення середовища, в якому державні органи є об'єктами “взаємного тиску”, стимулювали орієнтоване на перспективу та більш плідне співробітництво між державами, ніж те, що здійснювалося на основі юридично зобов'язуючих документів.

ЄС серйозно налаштований на посилення взаємодії між абсолютно всіма своїми складовими, включаючи співробітництво в рамках: Європейської Комісії (між органами, що відповідають за зовнішні відносини та торгівлю); міжурядового механізму СЗППБ ЄС (у рамках якого обговорюються заходи експортного контролю); політики правосуддя і внутрішніх справ (де обговорюється політика експортного контролю). Після розширення ЄС ефективне співробітництво стане ще важливішим.

У 2003р. заходи експортного контролю як над продукцією подвійного використання, так і над озброєннями переглядалися в контексті розширення ЄС — процесу, який безпосередньо впливає на якість експортного контролю в нових країнах-членах, а також, імовірно, і в країнах, що межують з розширеним ЄС. ■

⁵¹ Текст Конвенції про протипіхотні міни див. на Інтернет-сайті ООН: 'The Antipersonnel Mine Ban Convention', <http://www.mineaction.org/misc/dynamic_overview.cfm?did=23>.

⁵² США, наприклад, є провідним спонсором знищення протипіхотних мін, хоч і не є підписантом Конвенції про протипіхотні міни.

⁵³ OSCE Press Office, 'New OSCE document tackles risks from ammunition', 1 Dec. 2003; <http://www.osce.org/features/show_feature.php?id=197>. У Довіднику з питань найкращих правил ОБСЄ стосовно стрілецької зброї і легких озброєнь містяться розділи стосовно Державних процедур управління запасами та забезпечення безпеки, а також Державних процедур ліквідації стрілецької зброї і легких озброєнь. Див.: <<http://www.osce.org/fsc/documents/salw/>>.

⁵⁴ Практична ініціатива ООН з роззброєння (*UN Practical Disarmament Initiative*) та Трастовий фонд програми НАТО “Партнерство заради миру” (*NATO Partnership for Peace Trust Fund*) надають інструменти, за допомогою яких країни, що потребують впровадження програм з демілітаризації, можуть отримати фінансову та технічну допомогу. Див.: Bailes, A. J. K., Melnyk, O. and Anthony, I., *Relics of Cold War: Europe's Challenge, Ukraine's Experience*, SIPRI Policy Paper no.6 (SIPRI: Stockholm, Nov. 2003), <<http://editors.sipri.se/recpubs.html>>.

⁵⁵ US Department of State, 'Formation of Office of Weapons Removal and Abatement', 6 Oct. 2003, <<http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2003/24910.htm>>.

⁵⁶ Див.: Інтернет-сайт Служби з питань ліквідації озброєнь і наслідків військової діяльності при Державному департаменті США — <<http://www.state.gov/t/pm/wra>>.

МЕЖДУНАРОДНОЕ СОДЕЙСТВИЕ ДЕМИЛИТАРИЗАЦИИ: НЕОБХОДИМОСТЬ АДАПТАЦИИ К НОВЫМ УГРОЗАМ

Сергей ГОНЧАРОВ,
директор военных программ
Центра оценки политических рисков

Вопрос получения финансовой, технической и экспертной поддержки при решении проблемы ликвидации избыточных и устаревших запасов вооружений, военной техники, боеприпасов, а также другого военного снаряжения и военных материалов (далее — “дестабилизирующие избытки”, *DSMS*¹) остается для Украины актуальным с момента провозглашения независимости по настоящее время.

Связано это не только со сложным финансовым и экономическим положением украинского государства, но и с недостатком соответствующих производственных мощностей и технологий. Последние нередко отсутствуют полностью, так как в советское время (за исключением короткого периода от конца 1980-х годов до распада СССР) проблеме утилизации уделялось весьма незначительное внимание.

Между тем, в условиях возникновения новых вызовов безопасности эта проблема становится все более актуальной.

“Дестабилизирующие избытки”: определение и приоритеты утилизации

В контексте новых вызовов глобальной и региональной безопасности к “дестабилизирующим избыткам” могут быть отнесены следующие три категории военного снаряжения и материалов.

(1) Средства из арсеналов вооруженных сил и других воинских формирований, которые, попав “не в те руки”, могут быть использованы для следующих целей:

- ❖ террористической деятельности;
- ❖ вооружения организованных преступных и экстремистских группировок, нелегальных вооруженных формирований;
- ❖ подпитки “черного рынка” оружия для “неорганизованных” криминальных элементов, а также частных лиц, которые, стремясь реализовать свое право на самооборону, игнорируют законы стран, гражданами которых являются.

(2) *DSMS*, которые государства-изгои могут использовать для проведения политики международного шантажа, или представляют интерес для стран, отрицающих либо нарушающих существующие международные режимы нераспространения вооружений и военных технологий.

(3) Не являющиеся жизненно необходимыми для нужд национальной обороны, но сохраняющиеся элементы военной инфраструктуры, которые могут быть использованы в качестве мишеней для трансграничных террористических акций².

Проблемы “оружейного шантажа” со стороны государств-изгоев и трансграничного терроризма — тема отдельного разговора, выходящая за рамки настоящей публикации. Но и в более “традиционных” сферах, укоренившиеся, “классические” подходы оказываются, подчас, неприменимыми для эффективной оценки опасности, исходящей от *DSMS*. Так, рассматривая вопросы, связанные с противодействием угрозе террористических актов с применением оружия

¹ *Destabilizing superfluous military stock* — дестабилизирующие избыточные военные запасы.

² Под “трансграничными” подразумеваются такие атаки террористов, когда при помощи диверсий или иных акций на территории одного государства наносится значительный ущерб также и сопредельным странам.

(боеприпасов) массового поражения, приходится считать, например, с тем обстоятельством, что любой артиллерийский или пехотный боеприпас, предназначенный для использования в качестве дымового или агитационного (снаряженного пропагандистскими материалами) может быть снаряжен/переснаряжен также отравляющими веществами, жидкими или порошкообразными радиоактивными отходами и даже болезнетворными биологическими культурами, штаммы которых могут сохраняться в указанных формах.

Положение осложняется тем, что проистекающая из кустарного снаряжения/переснаряжения подобных боеприпасов угроза для жизни и здоровья самих террористов, в данном случае не является достаточным сдерживающим фактором. Поэтому, если те из перечисленных боеприпасов (например, 82-мм и 120-мм дымовые, 82-мм агитационные минометные мины, 81-мм дымовые гранаты для танковых гранатометов — список можно продолжить), которые достаточно компактны для скрытой транспортировки и установки террористом-одиночкой (или небольшой группой лиц), попадут в руки организации, готовой на столь варварский акт — это будет серьезным шагом для создания ею “импровизированного” радиологического, химического или биологического оружия. Хотя традиционно считается, что та же дымовая мина должна быть куда меньшим “источником для беспокойства”, нежели, допустим, “умный” (с самонаводящимися или самоприцеливающимися боевыми элементами) кассетный снаряд. С точки зрения технической безопасности хранения — так оно и есть. Но если говорить об “антитеррористической безопасности”, то картина может быть диаметрально противоположной...

Если же обратиться к такой (к сожалению, весьма актуальной в настоящее время) теме, как ограничение возможности получения террористическими организациями средств для нападения на гражданские воздушные суда без проникновения непосредственно на борт авиалайнеров — переносных зенитно-ракетных комплексов (ПЗРК) и запасов зенитных управляемых ракет (ЗУР) к ним, то также приходится констатировать: приоритеты в этой сфере до настоящего времени расставляются не вполне адекватно. Так, обычно исходят из того, что самую большую угрозу представляют наиболее современные ПЗРК. Но, с точки зрения борьбы с терроризмом, это не вполне верно, поскольку гражданские самолеты (в отличие от военных) в равной степени уязвимы как для ПЗРК, относящихся к устаревшим образцам, так и для современных комплексов.

Далее, уничтожение ПЗРК и запасов ЗУР принято рассматривать, как равнозначные задачи. Но полностью контролировать “черный” и “серый” рынки ЗУР для ПЗРК невозможно: объемы их производства слишком велики, а кроме того — для одного комплекса может использоваться несколько типов и большое число модификаций ЗУР (в т.ч. и разных стран-изготовителей). Поэтому главные усилия должны быть направлены на ликвидацию наиболее “дефицитного” элемента таких систем — собственно пусковых механизмов.

На основании изложенного, **рациональные приоритеты в сфере борьбы с распространением ПЗРК представляются примерно следующими** (в порядке убывания важности): (1) уничтожение пусковых механизмов станковых ПЗРК 9К31 “Стрела-1” и ручных ПЗРК 9К32 “Стрела-2”, 9К34 “Стрела-3”, а также 9К38/310

“Игла”/“Игла-1”; (2) уничтожение запасов наиболее “популярных” ЗУР к таким комплексам (прежде всего 9М32/32М для системы “Стрела-2”); (3) сокращение до минимально продиктованного нуждами национальной обороны уровня запасов ЗУР к ПЗРК нового поколения (“Игла”/“Игла-1”). Кроме того, следует обратить также внимание на ликвидацию избыточных “полевых тренажеров” и “тренировочных комплектов” для подготовки операторов ПЗРК.

Разумеется, все это — только отдельные примеры из куда более длинного списка, призванные лишь проиллюстрировать факт необходимости менее консервативного подхода к проблеме *DSMS*.

В поиске подходов

Не менее важно решить также и ряд других вопросов методологического, организационного и политического характера. В частности, до последнего времени существовали серьезные расхождения между представителями Министерства обороны (МО) Украины и НАТО по вопросу: какие, собственно, ПЗРК следует считать “излишними” — только те, которые сняты с вооружения и/или превысили допустимые сроки хранения, или все их запасы, которые превышают потребности Вооруженных Сил (даже с учетом необходимости иметь резерв для мобилизационного развертывания и восполнения эксплуатационных и боевых потерь)?

Далее, необходимо выстроить эффективную систему управления процессом утилизации. МО эту задачу эффективно решить не сможет — хотя бы в силу того, что проблема давно превратилась в имеющую общегосударственный характер. Кроме того, она не является основной для отечественного военного ведомства, обязанного в первую очередь заботиться об обороноспособности государства и боеготовности национальных Вооруженных Сил. Существует и элемент совершенно объективной корпоративной заинтересованности: трудно ожидать от сотрудников структуры, отвечающей за вооруженную защиту государства, энтузиазма в вопросе сокращения запасов его же собственных вооружений и боеприпасов.

Поэтому представляется целесообразным решение всего круга проблем, связанных, по крайней мере, с утилизацией боеприпасов, ракетного оружия, ракетного топлива и взрывчатых веществ военного назначения поручить специально созданному и подчиняющемуся непосредственно Кабинету Министров национальному агентству.

При этом следует иметь в виду, что утилизация не может быть сведена к поиску “одного простого решения”. **Необходим действительно комплексный подход, включающий в себя:** (1) ликвидацию боеприпасов и вооружений (путем как их уничтожения, так и захоронения и демонтажа); (2) конверсию, в т.ч. взрывчатых веществ (ВВ), для последующего использования в гражданских целях (с дальнейшей коммерческой либо некоммерческой реализацией); (3) непосредственную реализацию внешнему и внутреннему потребителю (коммерческую и некоммерческую — например, в порядке безвозмездной помощи).

Причем, по каждой категории, а иногда и отдельным системам оружия, придется принимать самостоятельное решение об оптимальных путях его утилизации. Более того, в отдельных случаях от утилизации, возможно, вообще стоит на время отказаться, концентрируя оружейные излишки на крупных, хорошо охраняемых и оборудованных центральных базах

хранения общенационального масштаба. Но для ряда категорий вооружений и боеприпасов³ — когда эффективный контроль затруднителен из-за чрезмерного числа единиц хранения или по другим причинам — наиболее целесообразной является их скорейшая ликвидация непосредственно в местах “повседневного хранения” или иными способами. Но и здесь невозможно найти общий рецепт. Если запасы патронов к стрелковому оружию и боевых гранат действительно относительно легко залить цементом непосредственно в упаковочной таре и затопить в Черноморском бассейне без всякого ущерба для его экологии⁴ и риска последующего расхищения, то применительно к противопехотным минам ПФМ-1 (содержащим высокотоксичное ВВ), такой шаг имел бы весьма тяжкие последствия и граничил бы с преступлением.

Вопрос доверия

Еще одним серьезным вопросом является проблема доверия. Совершенно очевидно, что зарубежные партнеры пока не до конца доверяют Украине в вопросах, связанных с утилизацией. Это вполне правомерно. Неэффективное и “непрозрачное” расходование выделяемых на эти цели финансовых средств, а также очевидное стремление предыдущего политического, хозяйственного и военного руководства страны “избавляться за чужой счет только от того, что и так ничего не стоит”, было слишком явным. С другой стороны, в Украине отнюдь не забыли (и очевидно — еще долго не смогут забыть) явную волокиту, а иногда и прямого невыполнения обязательств иностранными участниками таких программ, как содействие закрытию Чернобыльской АЭС или утилизация стратегического ракетного оружия.

Тот факт, что в этих проектах участвовали разные страны и разные организации, а сами программы относятся к разным сферам деятельности, мало меняет их общественно-политическое восприятие, поскольку возникает более общий вопрос: может ли Украина, в свою очередь, до конца доверять своим западным партнерам?

Думается, что именно синдромом взаимного недоверия во многом связан тот тупик, в котором фактически находится проблема утилизации украинских запасов противопехотных мин. Парадокс в том, что обе стороны по-своему правы.

Например, в ЕС совершенно справедливо полагают, что огромные излишки негодных к боевому применению противопехотных мин, имеющиеся в Украине — это прежде всего проблема самой Украины. В то же время, в Киеве многие (не менее обосновано) убеждены: присоединение к Оттавской конвенции является шагом, в котором больше заинтересована Западная Европа, чем сама Украина. При таких условиях спор: кто должен первым делать “авансовый взнос” в решение проблемы и каким (финансовым или политическим) должен этот взнос быть? — приобретает заведомо бесплодный характер.

Для разрешения ситуации обеим сторонам явно не хватает того здорового цинизма, который, как известно, оказывает столь полезное влияние на

межгосударственные отношения. Думается, что **украинские избыточные вооружения нужно четко разделить на три политические категории**: (1) являющиеся проблемой не для Украины, а в первую очередь для ее иностранных партнеров; (2) являющиеся проблемой именно Украины; (3) являющиеся угрозой для безопасности и страны-обладателя и стран-соседей.

В первом случае условия решения вопроса может и должен диктовать (в разумных пределах) владелец вооружений. Во втором — он уже имеет право лишь просить о содействии, а если это содействие действительно будет оказано, добросовестно и дисциплинированно выполнять требования стран/организаций доноров (даже если эти требования по какой-то причине кажутся представителям страны-реципиента не вполне уместными). Наконец, в третьем случае — необходимы переговоры, ведущие к компромиссному решению.

Так, по состоянию на начало 2004г.⁵, только на базах хранения Вооруженных Сил Украины находились 2,448 млн. т боеприпасов (с учетом стрелковых), ракетного вооружения, взрывчатых веществ и пиротехнических средств военного назначения. Совершенно очевидно, что сокращение до разумных пределов всего этого арсенала далеко выходит за рамки проблемы уменьшения “потенциальной материальной базы” для терроризма, организованной преступности и внутренних “черных рынков” оружия в европейских странах. Однако было бы целесообразно, не увязывая все проблемы, связанные с “боеприпасным наследством” бывшего Советского Союза в один “политический пакет”, выделить те направления сотрудничества, которые напрямую касаются безопасности наших партнеров (а не просто решают проблемы Украины за счет европейского сообщества).

Если встать на эту точку зрения, то окажется: украинские запасы тех же фугасных противопехотных мин, а тем более — запасы мин противотанковых, непосредственно внутренней безопасности европейских стран вряд ли угрожают. Зато к “критическому” в арсеналах Украины относятся осколочные мины заграждения (в частности ОЗМ-УВК, “выпрыгивающей” боевой частью которой может быть любой боеприпас калибром 81,2-160 мм); осколочные мины направленного действия (зона их поражения достигает 200 м); диверсионные (“объектные”) мины и мины-“сюрпризы”; стандартные блоки ВВ, из которых можно легко скомплектовать осколочно-фугасный заряд практически любой мощности; средства управления сегментами минных полей (НВУ-П), обеспечивающие групповое применение мин. И в ликвидации этого оружия Киев вправе рассчитывать на поддержку мирового сообщества без дополнительных политических условий.

Универсального (а тем более — простого и безболезненного) политического и технического решения “вопроса DSMS” (как и проблемы вооружений в целом) не существует. Этот факт нельзя расценивать ни как положительный, ни как отрицательный — он просто некая “данность”, которую должны принять все участники процесса. ■

³ Например, применительно к легкому стрелковому оружию, количество которого в Украине даже не известно точно. По состоянию на конец 2003г., официально считалось, что в Украине имеется 1,5 млн. единиц излишнего стрелкового и гранатометного вооружения. Однако 29 ноября 2004г. министр обороны А.Кузьмук заявил, что в ВСУ имеется около 11 млн. ед. оружия. Поскольку подавляющая часть этого оружия — стрелковое, то оценка излишков в 1,5 млн. единиц может быть заниженной в несколько раз.

⁴ Исключение составляют патроны с фосфорными пулями, но их количество крайне незначительно.

⁵ Данные за более поздние периоды пока не опубликованы.

ЗАХОДИ ІЗ ЗАБОРОНИ ПРОТИПІХОТНИХ МІН: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР

Віталій ШВЕД,
головний технічний радник
Українського координаційного центру протимінної діяльності

Протипіхотні міни (ППМ) та боеприпаси, що не вибухнули після воєнних дій, завдають великої шкоди населенню багатьох країн. На жаль, Україна знаходиться у цьому списку не на останньому місці. Тому для вирішення численних проблем, що їх створюють ППМ в Україні, варто було б скористатися світовим досвідом протимінної діяльності (ПМД).

Міжнародна ПМД у сучасному розумінні бере свій початок з жовтня 1988р., коли Організація Об'єднаних Націй (ООН) уперше звернулася із закликом надати фінансові ресурси на розмінування цивільних об'єктів в Афганістані.

Згідно з Міжнародними стандартами (*International Mine Action Standards, IMAS*), ПМД включає п'ять основних компонентів:

- ❖ навчання запобіганню ризикам життєдіяльності в умовах мінної небезпеки (раніше відоме як “інформування про мінну небезпеку”);
- ❖ знищення запасів мін;
- ❖ надання допомоги потерпілим від мін, включаючи реабілітацію і соціально-економічну реінтеграцію;
- ❖ проведення громадських кампаній і акцій проти застосування ППМ;
- ❖ гуманітарне розмінування, тобто здійснення оціночних місій для визначення наявності та масштабів мінної проблеми, проведення інженерної розвідки, складання карт і маркування мінних полів і (в разі потреби) очищення території від мін.

Пояснимо трохи детальніше термін “гуманітарне розмінування”, який в Україні (і не лише) ще не зовсім розуміють навіть спеціалісти з мінної справи. Гуманітарне розмінування, ключовий компонент діяльності у сфері розмінування, охоплює цілий спектр заходів, спрямованих на усунення небезпек і ризиків, пов'язаних із мінами, боеприпасами, що не вибухнули, і вибухонебезпечними предметами — залишками воєнної активності. Серед таких заходів: проведення технічних обстежень; складання карт;

У 2002р. об'єднаний україно-польський миротворчий батальйон брав участь в операціях розмінування в Косово. У жовтні 2002р. для проходження служби в складі бельгійсько-люксембурзької бригади Україна відправила до Косово новий підрозділ миротворців, у складі якого був інженерно-саперний взвод.

З червня 2001р. у складі місії ООН у Південному Лівані діють команди розмінування з 3-го інженерно-саперного батальйону української армії, що проводять операції розмінування і відновлення інфраструктури, а також надають надзвичайну медичну допомогу місцевому населенню, в т.ч. потерпілим від мін і вибухонебезпечних предметів. Батальйон діє як частина Тимчасових сил ООН у Південному Лівані.

очищення територій; маркування; складання документації, що стосується розмінованих зон; налагодження зв'язків з місцевим населенням з питань, пов'язаних з розмінуванням; передача розмінованих територій місцевому населенню.

ООН несе загальну відповідальність за створення умов і забезпечення ефективного управління протимінними програмами, включаючи розробку та затвердження стандартів. Служба ООН з питань протимінної діяльності (*United Nations Mine Action Service, UNMAS*) займається питаннями створення і затвердження стандартів, більшість з яких розробляються за її дорученням Женевським міжнародним центром гуманітарного розмінування (*Geneva International Centre for Humanitarian Demining, GICHD*).

Координація ПМД

На національному рівні головна відповідальність за проведення протимінних заходів покладена на уряд, у віданні якого знаходяться мінно-небезпечні території та/або мінні проблеми. Національний орган з питань ПМД у більшості випадків є міжвідомчою

Наземні міни і боєприпаси, що не вибухнули з часів Другої світової війни, як і раніше, завдають шкоди Україні. З часу набуття Україною незалежності в 1991р. підрозділи українських саперів знешкодили понад 400 тис. мін і боєприпасів, зробивши, таким чином, безпечною територію площею понад 300 тис. гектарів.

Щорічно саперні підрозділи Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи та Міністерства оборони України перевіряють близько 7 000 гектарів земель.

структурою, що, як правило, здійснює загальний нагляд за ПМД, а оперативну координацію програми здійснює національний Центр із проведення протимінних операцій і заходів.

Питання створення та розвитку міжнародного, національного і місцевого потенціалу для здійснення ПМД мають винятково важливе значення для забезпечення довгострокової стабільності. У розвитку потенціалу ПМД бере участь значне число різних організацій і урядів, включаючи Програму розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН), Організацію з питань ПМД Кренфілдського університету (*Cranfield Mine Action*) і Женевський міжнародний центр гуманітарного розмінування.

В *IMAS* дається визначення двом ключовим національним координаційним механізмам — Національному органу з питань ПМД та Центру із проведенню протимінних операцій або заходів. Відповідно до Міжнародних стандартів ПМД, **Національний орган з питань ПМД** визначається як “урядове відомство (чи відомства), організація (організації) або установа (установи) в кожній країні, що потерпає від мін, на яке покладені обов'язки з регулювання, керування і координації ПМД”. В окремих ситуаціях та у визначені періоди часу може виникнути необхідність і доцільність у тім, щоб ООН або інший визнаний міжнародний орган узяли на себе окремі (або всі) обов'язки та функції Національного органу з питань ПМД.

У свою чергу, **Центр з проведення протимінних операцій і заходів** (або, як його простіше називають — **Протимінний центр**, *Mine Action Center — MAC*) займається питаннями організації підготовки персоналу по навчанню запобігання ризикам життєдіяльності в умовах мінної небезпеки, здійснює обстеження мінно-небезпечних районів і територій, збір і централізовану обробку даних з питань розмінування і координує плани ПМД місцевого рівня із заходами, проведеннями зовнішніми установами, неурядовими організаціями (по ПМД) і місцевими підрозділами по розмінуванню. Що стосується національних програм з ПМД, то Протимінний центр, як правило, виконує функції оперативного штабу Національного органу з питань ПМД.

У багатьох країнах протимінні центри займаються розробкою національних стандартів ПМД та акредитацією операторів, що здійснюють протимінні операції і заходи. Протимінний центр може також відігравати, залежно від контексту, більш-менш значну роль у безпосередньому наданні послуг з ПМД і, зазвичай, несе відповідальність за складання національних планів, визначення національних пріоритетів і постановку завдань ПМД. До інших видів діяльності, яку виконує Протимінний центр, належать: забезпечення узгодженості та логічної послідовності повідомлень операторів, що працюють усередині країни, про мінну небезпеку; здійснення національних обстежень мін/вибухонебезпечних предметів/боєприпасів, що не вибухнули,

для сприяння належному виділенню ресурсів; забезпечення відповідності пріоритетів у сфері розмінування з національними пріоритетами у сфері реконструкції; розробка т.зв. стандартних оперативних процедур (СОП), або оперативних стандартів (*standard operating procedures, SOPs*); перевірка роботи всіх операторів із застосуванням системи управління та контролю якості.

Протимінні центри створюються, як правило, відповідно до постанови або рішення уряду або ООН. У цілому ряді випадків національне законодавство з питань ПМД згодом офіційно закріплювало роль, сферу відповідальності та структуру протимінних центрів. У деяких країнах до назви Протимінного центру додається слово “координаційний” для більш повного відображення проведеної ним діяльності.

В окремих країнах протимінні центри координують діяльність цілого ряду операторів і контролюють досить великі обсяги коштів, тоді як в інших випадках масштаби діяльності можуть бути відносно скромними.

Українська “координація” ПМД

В Україні до сьогодні відсутня державна структура, яка б централізовано опікувалася всім комплексом проблем, пов'язаних з ратифікацією Оттавської конвенції, виконанням Протоколу II про негуманну зброю, гуманітарним розмінуванням, допомогою постраждалим від мін і вибухонебезпечних предметів, організацією інформаційної підтримки протимінних акцій, співробітництвом з міжнародними організаціями. Велика робота з виконання окремих із названих питань проводиться недержавними громадськими організаціями, серед яких слід відзначити Український координаційний центр протимінної діяльності, Українську асоціацію миротворців України та Інформаційно-аналітичний центр з мінної проблематики.

З метою розмінування Україна поділена на 497 зон відповідальності: за розмінування 442 із них відповідає Міністерство оборони, а за розмінування 55 — Міністерство з надзвичайних ситуацій. В окремих випадках (робота з удосконаленими вибуховими пристроями) до роботи залучають спеціальні міліцейські підрозділи.

Загальної координації ПМД не існує, спільні бази даних щодо заражених ППМ територій, осіб, які постраждали від мін, та ін. не ведуться.

Згідно з Міжнародними стандартами ПМД в Україні, необхідно створити **національний орган** з відповідними повноваженнями та обов'язками. На цей орган необхідно покласти наступні функції:

- ❖ моніторинг та оцінка мінної ситуації у країні, створення національної інформаційної бази з мінних акцій;
- ❖ розробка проекту Національної програми ПМД;
- ❖ вивчення, адаптація та легалізація міжнародних стандартів ПМД та організація інфраструктури відповідних навчальних закладів;
- ❖ зміна та вдосконалення національної законодавчої бази із зазначеного питання;
- ❖ координація програм утилізації ППМ та інших предметів, що можуть вважатися мінами або вибухонебезпечними предметами;
- ❖ створення національної системи ПМД та гуманітарного розмінування, включаючи іноземні проекти;
- ❖ розробка пакетів документації і сертифікації діяльності українських організацій, які беруть участь в операціях із гуманітарного розмінування та знешкодження вибухонебезпечних предметів в Україні та за кордоном;
- ❖ сертифікація організацій, які працюють у цій сфері в Україні;
- ❖ здійснення інформаційної координації закордонних та міжнародних організацій з відповідними національними структурами;
- ❖ вивчення та адаптація програм зі створення баз даних про мінні поля та наслідки розмінування в системі геоінформаційних стандартів ООН (*ISO-900*), програм обліку постраждалих та їх медичної і соціально-психологічної реабілітації;
- ❖ розробка та впровадження разом з відповідними відомствами програм профілактичної освіти з мінної безпеки;
- ❖ пошук позабюджетних джерел фінансування та донорської допомоги для зазначених вище програм і завдань.

Міжнародні документи про заборону ППМ

У 1980р. була прийнята Конвенція ООН про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайних озброєнь, які можуть вважатися такими, що спричиняють надмірні ушкодження або мають не вибіркову дію (*Convention on Prohibitions and Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which May be Deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects, CCW*). У згаданій Конвенції існують два відповідні Протоколи стосовно ППМ.

У травні 1996р. був прийнятий Протокол II, що обмежує застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв. Того ж року він був виправлений та доповнений.

28 листопада 2003р. держави-учасниці Конвенції 1980р. прийняли новий протокол — Протокол V. Він визначає відповідальність за розмінування чи знищення вибухонебезпечних залишків війни (ВЗВ), — що визначаються як “боєприпаси, що не вибухнули, і залишені на полі бою вибухонебезпечні предмети”, — і закликає розпочати “будь-які можливі запобіжні заходи” для захисту цивільного населення від пов'язаних із ВЗВ ризиків і наслідків.

У березні 2001р. Україна і Канада підписали Рамкову угоду про надання допомоги для ліквідації запасів ППМ.

Багато країн не були задоволені положеннями Протоколу II (з доповненнями і змінами) зазначеної вище Конвенції і висловлювалися про необхідність розробки правового документу, який би повністю забороняв ППМ. З ініціативи Канади восени 1996р. розпочалися переговори, а у вересні 1997р. спеціально створена дипломатична конференція прийняла Конвенцію про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення, яку ще називають Конвенцією про заборону протипіхотних мін, або Оттавською конвенцією (договором).

Україна підписала Оттавську конвенцію 24 лютого 1999р. (але й досі не ратифікувала її). Відтоді ще 60 країн стали її повноправними членами. Загалом Конвенцію ратифікували 144 країни.

Розглянемо основні положення цієї Конвенції, що стосуються українських мінних проблем. Відповідно до Статті 1 Оттавської конвенції, держави-учасниці зобов'язуються “ніколи і за жодних обставин” не застосовувати, не виготовляти, не розробляти, не накопичувати і не передавати ППМ, а також не допомагати, не заохочувати і не спонукати інших до таких дій. Фраза “ніколи і за жодних обставин” означає, що Конвенція застосовується у всіх ситуаціях і за всіх обставин, включаючи мирний час і періоди війни або інших збройних конфліктів, а також під час внутрішньодержавних конфліктів чи ситуацій напруженості. Сторони не можуть застосовувати ППМ при веденні наступальних чи оборонних операцій, навіть якщо існує загроза неминучої воєнної поразки.

За радянських часів Україна займалася виробництвом окремих компонентів для ППМ. Уряд кількаразово робив заяви, що після здобуття незалежності Україна не займалась виробництвом ППМ.

Протягом 2003р. у країні діяв мораторій на експорт ППМ. У червні 2003р. Міністерство закордонних справ України офіційно заявило, що Україна у найближчому майбутньому має намір ратифікувати Конвенцію про заборону мін, тому немає необхідності продовжувати термін дії мораторію.

У цій Конвенції ППМ визначається як підгрупа мін. Іншими словами, міна визначається як “боєприпас, призначений для установки під землею, на землі або поблизу поверхні землі або іншої поверхні для вибуху від присутності, близькості або безпосереднього контакту з людиною або засобом, що рухається”. Звідси ППМ визначається як “міна, що призначена для вибуху від присутності, близькості або безпосереднього контакту з людиною, внаслідок чого одна або кілька осіб вибувають зі строю, зазнають каліцтв або гинуть”.

Згідно із Статтею 4 Конвенції, “кожна держава-учасниця зобов'язується знищити або забезпечити знищення всіх запасів протипіхотних мін, які їй належать, або якими вона володіє, або які знаходяться під її юрисдикцією чи контролем, у якнайкоротший термін, але не пізніше ніж через чотири роки після набуття Конвенцією чинності для даної держави-учасниці”. Термін “юрисдикція”, як правило, охоплює всю суверенну територію держави-учасниці (включаючи місця складування запасів мін, що можуть належати іншій державі). Термін “контроль” може застосовуватися і в екстериторіальному порядку, наприклад, якщо держава-учасниця займає територію, що належить іншій державі, і здійснює контроль над своїми запасами ППМ.

Програми із знищення запасів ППМ — один з ключових компонентів ПМД — можуть поширюватися на всі боеприпаси, що містять вибухові речовини (ВР), як це визначено в Міжнародних стандартах ПМД. Однак, у цих стандартах головна увага приділяється знищенню запасів саме ППМ.

Як зазначається у Міжнародних стандартах ПМД, **транспарентність програми знищення запасів є важливим заходом у сфері зміцнення довіри та безпеки.** Доцільно запрошувати представників міжнародних організацій, дипломатичних місій, засобів масової інформації і неурядових організацій як спостерігачів за процесом знищення запасів. Їм також необхідно надати доступ до облікової документації стосовно ППМ для того щоб вони могли перевірити знищені обсяги запасів, порівняно із заявленими.

В Україні немає систематичних програм, що інформують про ризики мінної небезпеки.

Держави-учасниці можуть залишати у своєму розпорядженні або передавати іншій стороні певну кількість ППМ — “у мінімальних, абсолютно необхідних обсягах” — з конкретною метою “розробки методів виявлення чи знешкодження (знищення) мін і навчання цим методам”. Наприклад, держава-учасниця може використовувати ППМ для навчання своїх військовослужбовців методам їх знешкодження або знищення, але не може навчати солдатів методам їх установки. Крім цього, ППМ можуть використовуватися для розробки методів виявлення, знешкодження або знищення мін. Наприклад, при проведенні випробувань механічного устаткування для розмінування, як правило, застосовуються ППМ. Також дозволяється передавати ППМ для їх наступного знищення.

Кожна держава зобов’язана знешкодити всі встановлені ППМ на замінованих територіях, що перебувають під її юрисдикцією або контролем, у якнайкоротший термін, але не пізніше, ніж через 10 років після того, як держава стала учасницею Конвенції. Замінована територія визначається як будь-яка ділянка, що є небезпечною через наявність (або можливу наявність) на ній мін.

Конвенція про заборону ППМ є першим міжнародним договором, що має обов’язкову юридичну чинність, у якому розглядаються питання допомоги особам, що постраждали від мін. Хоча кожна окрема держава несе відповідальність за добробут своїх громадян, у Статті 6 Конвенції чітко вказується, що держави-учасниці спираються не лише на свої сили при виконанні ними обов’язків стосовно потерпілих від мін. У Конвенції підкреслюється, що “кожна держава-учасниця, що володіє відповідними можливостями, сприятиме зусиллям із догляду і реабілітації, соціальної й економічної реінтеграції потерпілих від мін”.

Як державами, що володіють запасами мін, так і потенційними донорами висловлюються побоювання стосовно наслідків знищення окремих видів мін для навколишнього середовища методом відкритої детонації, що може призвести до порушення положень національного чи міжнародного законодавства. Наприклад, призначена для дистанційного мінування протипіхотна міна типу ПФМ-1 містить речовини, які при вибуху (спалюванні) створюють високо-токсичні сполуки, що може призвести до неприйнятного забруднення довкілля.

Законодавство багатьох країн Європи забороняє знищення усіх видів боеприпасів способом відкритого підризу або спалювання (ВПС). Існують також визнані міжнародні норми для визначення і виміру рівня забруднення повітряного середовища промисловими відходами. Ці норми застосовуються до будь-яких систем запобігання забрудненню навколишнього середовища, які використовуються в промисловій демілітаризації, але лише для виміру рівня викидів. У цих нормах не зазначається, якими повинні бути граничні обсяги та концентрації викидів. Як і раніше, це питання залишається у компетенції національних органів. Єдиним актом наднаціонального законодавства про викиди в атмосферу, що утворюються внаслідок спалювання небезпечних відходів, є Директива Ради Європейського Союзу 91/689/EEC від 12 грудня 1991р. про небезпечні відходи. Цей документ є всеохопною нормою і використовується країнами-членами Європейського Союзу та його асоційованими членами.

Негативний бік знищення ППМ шляхом підризу або спалення на відкритому повітрі пов’язаний із порушенням екології довкілля, забрудненням ґрунту, поверхневих і ґрунтових вод, рослинності і повітря внаслідок виділення великої кількості токсичних речовин.

Україна, до речі, вже мала негативний досвід забруднення довкілля внаслідок відкритого підризу боеприпасів: у березні 1998р. (міністром оборони України тоді був О.Кузьмук) на території військового полігону в Україні, в присутності великого числа закордонних спостерігачів та представників дипломатичного корпусу, при знешкодженні мін ПФМ-1 шляхом відкритого підризу понад 100 тис. мін, були випадки отруєння особового складу підрозділів інженерних військ продуктами вибуху та відбулося значне забруднення території полігону.

Зважаючи на складний екологічний стан в Україні, єдиний шлях знешкодити запаси ППМ — це створити спеціалізоване екологічно чисте виробництво, що забезпечить необхідний рівень безпеки проведення робіт та обслуговуючого персоналу.

Ліквідація запасів мін типу ПМН в Україні

Одним із найбільш суттєвих досягнень у партнерських відносинах між Україною та НАТО у питаннях ПМД та військово-технічній сфері можна вважати реальне виконання утилізації одного з типів ППМ, що підпадає під дію Оттавської конвенції.

Після підписання Меморандуму про взаєморозуміння між Кабінетом Міністрів України та Організацією НАТО з матеріально-технічного забезпечення

і обслуговування (NAMSA) був укладений контракт (LU-UM/460000603 від 26 лютого 2002р.) на утилізацію 404 тис. од. мін типу ПМН. І вже 27 травня 2003р. у Донецьку відбулася урочиста церемонія знищення останньої міни типу ПМН. Проект був завершений на три місяці раніше, ніж передбачалося. Канада, Нідерланди, Польща і Угорщина надали необхідне фінансування (\$800 тис.).

Для повної ліквідації запасів ППМ, що підпадають під дію Оттавської конвенції, Україні необхідно знешкодити чималий запас мін типу ПФМ-1, але про це далі.

Міжнародний проект утилізації мін типу ПФМ-1 в Україні

З 29 листопада по 3 грудня 2004р. у Найробі (Кенія) відбулася Перша оглядова конференція Оттавської конвенції.

Одним з важливих результатів проведеного заходу, зокрема для України, є те, що прийнятий державами-учасницями Конвенції, план з протимінних акцій (на наступні п'ять років) зосереджується на допомозі країнам, які ще не ратифікували Конвенцію (у процесі приєднання до неї).

Міни типу ПФМ-1 (1С) зберігаються на 13 арсеналах і базах Міністерства оборони України. Термін зберігання та використання цих мін уже закінчився, і ПФМ-1 становлять значну небезпеку, адже зберігаються поряд з іншими видами боєприпасів і, в разі несанкціонованого спрацювання, можуть ускладнити доступ до території баз та арсеналів.

З огляду на наявність механізму самоліквідації у ПФМ-1, ці міни можуть стати джерелом додаткових вибухів на замінованій ними території.

Під час конференції представник Європейської комісії окремо зазначив, що для вирішення проблем з ліквідацією запасів ПФМ-1 в Україні Європейська комісія зарезервувала €7 млн., і тендерна процедура з визначення виконавця робіт з утилізації ППМ має бути завершена навесні 2005р. До цього моменту очікується повне та беззастережне приєднання України до Конвенції згідно з установленими правилами.

Другим проектом ліквідації запасів ППМ в Україні є проект утилізації мін типу ПФМ-1. Ці міни мають рідинну вибухівку типу ВС-6Д, яка є надзвичайно екологічно небезпечною і токсичною та належить до речовин першого класу безпеки. За наявності інформацією, при вибуху, піролізі або при іншій термічній обробці ВС-6Д у повітря виділяється багато продуктів, що за своїм складом подібні бойовим отруйним речовинам.

Усього в Україні на сьогодні є:

- ❖ 23 260 касет КСФ-1 і КСФ-1С, які вміщують 1 620 000 мін ПФМ-1 (ПФМ-1С);
- ❖ 7 273 блоки БКФ-ПФМ, які вміщують 1 134 588 од. мін ПФМ-1;
- ❖ 10 234 реактивні снаряди 9М27К3, які вміщують 3 193 008 мін ПФМ-1.
- ❖ приблизна кількість касет (з чотирьох збірок кожна) — 92 909;
- ❖ приблизна загальна маса мін — 4 140 т;
- ❖ приблизна маса вибухової речовини — 1 047 т;
- ❖ гарантійний термін зберігання всього запасу мін ПФМ в Україні (10 років) закінчився.

Допомога Україні у знищенні цього типу мін стане на користь і іншим країнам, які також мають значні

запаси ПФМ (Росія, Білорусь та ін.) і не володіють екологічно безпечною технологією їх утилізації.

Особливістю утилізації ППМ типу ПФМ-1 є те, що вони споряджені високотоксичною вибуховою рідиною ВС-6Д, а корпус мін виготовлений з поліетилену. Самі міни розміщуються в контейнерах для використання дистанційного мінування ракетними та інженерними військами, а також із вертольотів. Конструкція касет досить складна для розбирання, досі на частину виробів відсутня вкрай необхідна конструкторська документація. (Довідково: ПФМ-1 та ПФМ-1С донедавна вироблялися в Росії, і конструкція виробів, в яких вони застосовуються, вважається таємною.)

Екологічна безпека посідає особливе місце в майбутньому проекті утилізації ПФМ-1. Комплекс заходів із забезпечення екологічної безпеки ґрунтується на вимогах законів України “Про охорону навколишнього природного середовища”, “Про екологічну експертизу”, “Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення”, а також інших природоохоронних та нормативних актів.

Структурні, функціональні та технологічні вимоги комплексу заходів з охорони навколишнього природного середовища формуються згідно з характером та особливостями конкретного етапу робіт з утилізації ПФМ та пов'язані з:

- ❖ ретельним обстеженням ППМ, які підлягають знешкодженню, та визначенням їх кількості (обсягів), типів і ступеню техніко-екологічної безпеки (проведено українськими фахівцями під керівництвом Європейської комісії);
- ❖ розміщенням пунктів складування боєприпасів та їх транспортуванням з урахуванням вимог екологічної безпеки (проведено українськими фахівцями під керівництвом Європейської комісії);
- ❖ розробкою екологічно безпечних технологій знешкодження ППМ (проведено дослідження із визначення неприйнятних технологій та методів утилізації);
- ❖ вирішенням питань взаємодії з органами місцевого самоврядування та забезпеченням відповідного рівня інформування населення та громадськості про гарантії безпеки робіт із знешкодження ППМ;
- ❖ розробкою (удосконаленням) нормативних та методичних документів, необхідних для забезпечення вимог екологічної безпеки під час утилізації ППМ.

На сьогодні Представництво Європейської комісії в Україні надало українській стороні для опрацювання проект технічних вимог із проведення тендера для визначення виконавця робіт з утилізації. На жаль, ці матеріали (за правилами ЄК) є конфіденційними, і їх зміст (особливо стосовно українських зобов'язань у зазначеному проекті та технологій знешкодження мін) не може бути обговорений громадськістю.

Українські проблеми та шляхи їх вирішення

Для нагального вирішення усього спектру протимінних проблем та успішного проведення проекту утилізації ПФМ-1 **потрібно невідкладно створити міжвідомчий уповноважений орган** (або орган центральної виконавчої влади на кшталт російського Агентства із боєприпасів), що буде безпосередньо підпорядковуватися прем'єр-міністру або профільному віцепрем'єр-міністру, і до діяльності якого неодмінно будуть залучені громадські організації протимінного

спрямування. Такий орган має розробити та впроваджувати Національну програму протимінної діяльності.

Нагальність створення національного координуючого органу з протимінної діяльності викликана і тим, що органи центральної виконавчої влади, які за своїми функціями повинні відігравати вирішальну роль у якнайшвидшій ратифікації та виконанні всіх положень Конвенції про заборону ППМ, на жаль, не є ефективними. Вони лише справляють враження активності, або грають роль майже стороннього спостерігача, або надмірно захоплюються комерційною стороною справи та шукають вузьковідомчих (щоб не сказати особистих) зисків з процесу ліквідації запасів ППМ.

Міністерство промислової політики України (Мінпромполітики) повинне було б очолити всі технічні та економічні процеси утилізації ППМ. Проте цей орган, у розпорядженні якого перебувають відповідні (і неمالі) промислові потужності та наукові установи, всі повноваження у цьому напрямі віддав комерсантам. І справді, надто вибухонебезпечна ця справа і надто великі проблеми має Мінпромполітики із кадровим забезпеченням! Хоча на місцях (підприємствах) уже давно відбувається відкрите змагання за виконання завдань утилізації не лише ППМ, а й усього спектру зайвих та застарілих боєприпасів. Актуальність такої роботи (після Артемівська та Новобогданівки) не треба доводити.

Міністерство оборони України (МО), разом із дочірніми фірмами та посередниками з “Укроборонсервісу” тим часом розгорнули нечуваних масштабів діяльність у сфері, що неприйнятна військовому відомству, а саме — промислова утилізація боєприпасів, створення відповідних потужностей, комерційні відносини з недержавними та напівдержавними фірмами, які або зовсім не мають досвіду утилізації, або “спеціалізуються” на розрізанні на металобрухт кольорових металів з літаків та вертольотів. Не треба пояснювати, що промисловість та комерція — це не військова справа. Комерційний характер діяльності колишніх керівників МО викликає занепокоєння і в західних донорів та організацій-координаторів донорської допомоги. Скажімо, представники *NAMSA* категорично відмовлялися перераховувати нашим військовим (у рамках проекту утилізації мін типу ПМН) навіть незначні кошти на паливо для транспортування мін від місць збереження до місця знешкодження, довіривши їх перевіреному комерційному підряднику.

На мою думку, головна проблема того, що Україна досі не стала повноправним членом Оттавської конвенції, полягає у ставленні попередніх керівників Міністерства закордонних справ України (МЗС) та Кабінету Міністрів (КМ) України до даного питання. Лише протягом двох останніх років МЗС (на відповідні доручення КМ) узгоджувало та готувало кілька пакетів документів для ратифікації Конвенції про заборону ППМ. Але жодного разу ні МЗС, ні КМ не змогли (за безліччю “об’єктивних” обставин) винести їх на розгляд Парламенту. Можна нескінченно проводити зустрічі та обговорення проблем, що стоять на порядку денному, посилаючись на безліч перешкод: зміна керівництва, міністра, Уряду, додаткові застереження окремих міністерств, підозра донорів у невиконанні ними ж самими взятих зобов’язань (необхідне підкреслити), але ратифікаційний процес за останні два роки майже не зрушив з місця. Це і призвело до того, що Європейська комісія та окремі країни-донори

вимушені розмовляти з Україною мовою ультиматумів: “Якщо Україна не ратифікує беззастережно Конвенцію про заборону ППМ у 2005р., кошти (€7 млн.) для ліквідації запасів ПФМ-1 вона не отримає. Натомість ця допомога буде надана тим країнам, що вже приєдналися до Конвенції”. На жаль, це не єдиний приклад нескоординованої роботи МЗС та КМ з отримання обіцяної від Заходу допомоги. На пам’яті — неуспіх в одержанні коштів для ліквідації ракет у Павлограді та ракетного палива, ганебне зниження фінансової та технічної допомоги в проекті з утилізації 133 тис. тон застарілих боєприпасів та 1,5 млн. од. стрілецької зброї з €75 млн. до \$500 тис., і лише на перший етап цього проекту. До речі, і проект з утилізації ППМ типу ПМН у нас починався з цифри у \$2 млн., а виконаний був усього за \$800 тис.

Україна посідає “почесне” четверте місце за запасами ППМ після Росії, Китаю та США.

Одним з найважливіших питань, яке ставлять країни та організації-донори урядам, що потребують допомоги, є питання співпраці з недержавними громадськими організаціями з ПМД — як незалежними та неупередженими спостерігачами та радниками. На жаль, в Україні в цьому напрямі ще не вдалося налагодити належні відносини між міністерствами та відомствами і громадськістю. Можна перерахувати на пальцях однієї руки, скільки разів представників громадських організацій було запрошено взяти участь у міністерських і міжвідомчих нарадах. Що вже і говорити про спроби отримати начебто відкриті, але насправді недоступну інформацію про стан справ, зокрема з ПМД та підготовки до ратифікації Оттавської конвенції. Далі письмового запевнення (у кращому разі) про майбутню співпрацю справа на просунулась.

15 січня 2004р. в Україні була створена громадська організація “Український координаційний центр протимінної діяльності” (УКЦПД).

Повертаючись до мінної проблематики, треба зазначити, що не лише згадані міністерства та КМ доклали “зусиль” до критичної ситуації із внутрішніми неузгодженостями та зовнішньополітичної напруженості у ставленні до України як держави, що досить давно зробила перший крок до “світу без протипіхотних мін” (1999р. — підписано Конвенцію), але й досі вагається із наступним і вирішальним кроком — ратифікацією Оттавської конвенції та виконанням його положень. Загальнодержавне ставлення до зазначеної проблематики ще не досягло рівня, коли більшість населення усвідомлює небезпеку, яку приховують у собі ППМ, і коли шляхом спільних зусиль держави та громадськості створюються належні умови для викорінення негуманної і небезпечної для людства зброї. ■